

Gaat het nog wel over beleid?

Framing van beleidsvoorstellen in verkiezingsprogramma's, -debatten en nabeschouwingen in de verkiezingscampagne van 2012

Master Thesis Media & Journalistiek

Auteur:
Studentnummer:
E-mail:
Begeleider:
Tweede lezer:
Datum:
Opleiding:

Iris van Zaalen
363146
i.vanzaalen@gmail.com
Dr. C. Aalberts
Dr. J. Engelbert
28 juni 2013
Master Media Studies

Voorwoord

Gedurende mijn Masteropleiding Media en Journalistiek heeft mijn interesse voor politieke communicatie en politieke verslaggeving zich steeds verder ontwikkeld. Vooral de verkiezingsdebatten en de berichtgeving daarover hadden al langer mijn belangstelling. Met de verkiezingscampagne van 2012 nog vers in het geheugen, was het onderwerp voor mijn Master Thesis dan ook snel gevonden. Omdat er in de wetenschap veel discussie wordt gevoerd over de vervlakking van de politieke inhoud leek het mij interessant om te kijken naar de wijze waarop er wordt gesproken over beleidsvoorstellen in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen. Is er in de verkiezingsdebatten daadwerkelijk sprake van een versimpeling van uitgebreide beleidsvoorstellen die partijen doen in verkiezingsprogramma's? En worden verkiezingsdebatten nog wel inhoudelijk beoordeeld in nabeschouwingen of is er hoofdzakelijk aandacht voor de vorm van het debat? Deze scriptie vormt een antwoord op dit soort vragen.

Hoewel de deadline op sommige momenten erg ver weg leek, en ik mij regelmatig eenzaam voelde, alleen met mijn inhoudsanalyse tussen de vier muren van mijn studentenwoning, heb ik over het algemeen met veel plezier gewerkt aan dit onderzoek. Dat ik mijn scriptie tot een goed einde heb weten te brengen heb ik voor een groot deel te danken aan de doortastende begeleiding van mijn scriptiebegeleider Chris Aalberts. Wanneer ik even vast liep kon hij mij altijd weer snel op de goede weg helpen. Ook gaat mijn dank uit naar mijn fijne studiegenoten die mij met hun relativerende blik en humor door de afgelopen zes maanden hebben gesleept. Ten slotte wil ik ook een woord van dank uitspreken naar mijn vriend, familie en vrienden die mij voor de derde keer hebben gesteund bij het schrijven van een scriptie.

Iris van Zaal

Den Haag, 2013

Inhoud

1. Inleiding	1
1.1 Relevantie	3
2. Theoretisch Kader	4
2.1 De relatie tussen pers en politiek	4
2.1.1 Mediatisering van de politiek	4
2.1.2 Medialogica	5
2.1.3 Mediahypes en meutejournalistiek	6
2.1.4 Interpreterende journalistiek en metacoverage	6
2.1.5 Bevindingen	7
2.2 Verkiezingsdebatten	8
2.2.1 De ontwikkeling van het verkiezingsdebat	8
2.2.2 De effecten van verkiezingsdebatten	9
2.2.3 Agenda-building	10
2.2.4 Issue-ownership	11
2.2.5 Nieuwswaarden	13
2.2.6 Bias	14
2.2.7 Bevindingen	15
2.3.1 Definitie	16
2.3.2 Politieke frames	16
2.3.3 Journalistieke frames	18
2.3.4 Soundbytes	19
2.3.5 Bevindingen	20
2.4 Conclusie	20
3. Methode en data	22
3.1 Onderzoeksvragen	22
3.2 Methode	23
3.3 Data	25
3.4 Opbouw resultaten	32
4. Resultaten: Crisis	33
4.1 Verkiezingsprogramma's	33
4.2 Inbreng bij verkiezingsdebatten	35

4.3 Inbreng van politieke opposenten.....	38
4.4 Inbreng van Journalisten	41
4.5 Nabeschouwingen	41
5. Resultaten: Europa	45
5.1 Verkiezingsprogramma's	45
5.2 Inbreng bij verkiezingsdebatten	47
5.3 Inbreng van politieke opposenten.....	49
5.4 Inbreng van journalisten	51
5.5 Nabeschouwingen	53
5.6 Conclusie	55
6. Resultaten: Zorg	57
6.1 Verkiezingsprogramma's.....	57
6.2 Inbreng in verkiezingsdebatten.....	59
6.3 Inbreng van politieke opposenten.....	61
6.4 Inbreng van journalisten	62
6.5 Nabeschouwingen	63
6.6 Conclusie	64
7. Resultaten: Pensioenen/AOW.....	66
7.1 Verkiezingsprogramma's.....	66
7.2 Inbreng in verkiezingsdebatten.....	68
7.3 Inbreng van politieke opposenten.....	69
7.4 Inbreng van journalisten	71
7.5 Nabeschouwingen	71
7.6 Conclusie	72
8. Resultaten: Woningmarkt	74
8.1 Verkiezingsprogramma's.....	74
8.2 Inbreng in verkiezingsdebatten.....	75
8.3 Inbreng van politieke opposenten.....	77
8.4 Inbreng van journalisten	79

8.5 Nabeschouwingen	79
8.6 Conclusie	79
9. Conclusie en Discussie	81
9.1 Resultaten.....	81
9.2 Discussie	83
9.3 Vervolgonderzoek	86
Literatuur.....	87

1. Inleiding

Roemer: Leg mij en Nederland nou eens uit waarom u zo voor het verhogen van het eigen risico bent, dan leg ik daarna uit waarom ik dat een heel onverstandig idee vind.

Rutte: Ik ben niet voor het verhogen van het eigen risico.

Roemer: U bent fors voor het verhogen van het eigen risico.

Rutte: Nee.

(Premiersdebat, RTL, 2012)

Bovenstaand fragment is waarschijnlijk een van de meest opmerkelijke fragmenten van de Tweede Kamerverkiezingen in 2012. In het debat daagt SP-lijsttrekker Roemer de demissionair minister-president Mark Rutte uit voor een één-op-één debat over de zorg. Wanneer Roemer Rutte wil aanspreken op diens plannen om het eigen risico te verhogen- iets waar de SP fel tegenstander van is- ontkent de VVD'er dit stellig terwijl het verhogen van het eigen risico wel degelijk als beleidsvoorstel in het verkiezingsprogramma van de VVD staat. Journalisten oordeelden in nabeschouwingen van het debat dat Roemer zijn punt volledig kwijt was (Nabeschouwing Premiersdebat RTL 4, 26 augustus, 2012). Dit fragment, wat ook later in de campagne regelmatig herhaald werd, had een grote impact voor het beeld van Roemer als verliezer en werd ook wel door de media bestempeld als het punt waarop het verlies van de SP werd ingeluid (Ruigrok et al. 2012).

Journalisten lijken dus veel consequenties aan de uitkomsten van debatten te verbinden aangezien zij electorale ontwikkelingen verklaren met een referentie naar het laatste debat. Vooral aan het slotdebat wordt vaak veel waarde gehecht (Van Praag & Geijtenbeek, 2005). Hier is echter weinig empirisch bewijs voor. Belangrijker lijken de debatten die plaatsvinden aan het begin van de politieke campagne, omdat de voorkeur van de kiezer dan nog minder is uitgekristalliseerd. Juist vroeg in de campagne bestaat voor de partijen de mogelijkheid om hun issues te definiëren en op de media-agenda te zetten (Van Praag & Geijtenbeek, 2005). Verkiezingsdebatten spelen dus een belangrijke rol in verkiezingscampagnes en de berichtgeving hierover (Van Praag & Geijtenbeek, 2005).

Naast de debatten zelf spelen ook de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten een belangrijke rol. Journalisten en andere commentatoren evalueren in deze beschouwingen het debat. Hierin kunnen oneliners door journalisten worden opgepikt uit het debat die vervolgens een centrale rol gaan spelen in de campagne (Van Praag & Geijtenbeek, 2005). Ook is er veel aandacht voor wie

het goed doet in het debat en wie tegenvalt. De evaluatie van deze debatten richt zich dus veelal op de prestatie van de lijsttrekkers waardoor de campagne sterk wordt versimpeld (Ruigrok et al., 2012, p. 17). Journalisten kunnen dus met hun evaluaties en interpretaties van het debat de toon en het verloop van de campagne bepalen. (Van Praag & Geijtenbeek, 2005).

Op basis van het bovenstaande zouden we kunnen stellen dat journalisten niet enkel nieuws verslaan, maar zelf ook actief nieuws maken aan de hand van eigen interpretaties van de politieke werkelijkheid. Op basis hiervan rijzen dan ook vragen over de relatie tussen journalistiek en politiek. Journalisten en politici zijn in grote mate afhankelijk van elkaar wanneer het gaat om politieke berichtgeving. Zo beschikken politici over waardevolle informatie die voor journalisten van belang is om nieuws te kunnen maken. Anderzijds is door de toenemende rol die media spelen in de informatievoorziening naar de burger, toegang tot de media steeds belangrijker voor politici om de kiezer te kunnen overtuigen (Strömbäck, 2008). De belangen van politici en journalisten lopen echter zeer uiteen. Politici willen hun beleidsvoorstellen op de agenda plaatsen om zo publieke steun te winnen, terwijl journalisten de berichtgeving op een zo aantrekkelijk mogelijke wijze aan de kijker willen verkopen. Als gevolg hiervan zou politieke berichtgeving steeds vaker als een wedstrijd of conflict worden gepresenteerd (Ruigrok et al 2012; Brants & Van Praag, 2005) en wordt de nadruk vaak gelegd op het menselijke gezicht van de kandidaten, strategische overwegingen van politici of conflicten (Groen & Van der Zwan, 2005). Meer ingewikkelde berichtgeving over beleidsvoorstellen zou onder invloed van deze aantrekkelijkheidsfactor worden gereduceerd en versimpeld tot zogenoemde soundbytes (Esser, 2008; Brants & Van Praag, 2005).

Het is interessant om te onderzoeken wat de relatie is tussen de uitgebreide beleidsvoorstellen die politici doen in hun verkiezingsprogramma's omtrent maatschappelijke thema's en wat hier van overblijft in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen. Deze programma's vormen immers de inzet voor de verkiezingen. Inhoudelijke informatie zou in de media steeds verder worden versimpeld. Het is de vraag in hoeverre er werkelijk sprake is van verlies van inhoudelijke informatie in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen. Om hier inzicht in te verkrijgen zal worden onderzocht hoe de beleidsvoorstellen werden geframed door politici en journalisten tijdens de verkiezingscampagne voor de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september 2012. De keuze voor de meest recente verkiezingen heeft als voordeel dat opvolgend op eerdere onderzoeken doorlopende trends kunnen worden gesignaleerd en dat de betreffende uitzendingen beschikbaar zijn voor onderzoek. Dit leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

'Hoe werden beleidsvoorstellen uit verkiezingsprogramma's geframed door politici en journalisten in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen tijdens de verkiezingscampagne van 2012?'

1.1 Relevantie

Het is in maatschappelijk opzicht belangrijk om onderzoek te doen naar de relatie tussen politiek en media, omdat media de voornaamste informatiebron vormen over politiek voor burgers (Ruigrok et al., 2012). Uitgaande van deze autonome rol zouden media de burger zo volledig mogelijk moeten informeren zodat deze een afgewogen electorale keuze kan maken. Inhoudelijke berichtgeving over politieke beleidsvoorstellen zou het in deze context vaak moeten afleggen tegen berichtgeving die het debat reduceert tot een wedstrijd of conflict tussen partijen of tot versimpelde soundbytes. Dit terwijl verkiezingsdebatten de kiezer juist meer inzicht zouden moeten geven in de voorstellen die politici doen om maatschappelijke vraagstukken op te lossen. Het onderzoek moet meer inzicht geven in het proces waarbij dit soort belangrijke politieke informatie door wordt vertaald naar de burger door middel van verkiezingsdebatten en nabeschouwingen.

Eerder onderzoek naar framing van beleidsvoorstellen in verkiezingsdebatten heeft zich veelal toegelegd op relatie tussen politiek en pers (Reich, 2006; Strömbäck & Nord, 2005; Gans, 1980; Bennet, 1991). Deze onderzoeken zijn echter van meer algemene aard en besteden geen specifieke aandacht aan de wijze waarop journalisten en politici beleidsvoorstellen framen in de dynamische context van verkiezingsdebatten. Onderzoeken naar framing anderzijds hebben zich vooral beperkt tot kwantitatieve analyses van vooropgestelde frames. Dit leidt tot het herhaaldelijk kwantificeren van reeds bekende frames. Hoewel een kwantitatieve framinganalyse oog heeft voor de verschillende frames in de berichtgeving, wordt de analyse van prominente issues, die sterk verschillen per campagne, vaak sterk vereenvoudigd. Er wordt niet gekeken hoe er over actuele beleidsvoorstellen wordt gesproken maar enkel hoe vaak al bekende frames terugkomen in politieke berichtgeving. Op basis van dit soort onderzoeken trekken wetenschappers (Ruigrok et al., 2012; Heijting & De Haan, 2005) de conclusie dat er sprake is van een gestage afname of versimpeling van de inhoud. Om te kunnen spreken van versimpeling is het echter noodzakelijk om inzicht te hebben in hoe inhoudelijke voorstellen die politici doen in politieke debatten zich verhouden tot de uitgebreide voorstellen zoals de partijen die doen in de verkiezingsprogramma's. Dit onderzoek beoogt een kwalitatieve analyse uit te voeren naar de wijze waarop beleidsvoorstellen worden geframed in verkiezingsprogramma's en televisiedebatten door politici en journalisten. Hierbij gaat het dus om het proces, hoe complexe beleidsvoorstellen uit verkiezingsprogramma's bij specifieke thema's versimpeld worden in plaats van te tellen wat de meer algemene frames zijn.

2. Theoretisch Kader

In dit hoofdstuk worden verschillende recente en klassieke inzichten in politieke communicatietheorieën besproken. Allereerst wordt de relatie tussen pers en politiek nader geduid. De journalistiek zou steeds meer invloed hebben op de handwijze van de politiek en steeds meer volgens haar eigen wetten werken. Deze werkwijze is goed herkenbaar in de vorm en inhoud van verkiezingsdebatten. Vervolgens wordt bekeken welke functie verkiezingsdebatten hebben in verkiezingscampagnes. Hierbij wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de rol en de belangen van de journalist en die van politicus tijdens en na deze verkiezingsdebatten. Ten slotte is er aandacht voor de frames die politici en journalisten hanteren bij het communiceren van beleidsvoorstellen richting de kiezer. Door deze verschillende inzichten met elkaar te verbinden wordt de theoretische grondslag voor dit onderzoek gelegd.

2.1 De relatie tussen pers en politiek

In deze paragrafen worden ontwikkelingen in het medialandschap beschreven die invloed hebben op de relatie tussen politiek en pers. Ten eerste wordt een beeld geschetst van hoe deze relatie is veranderd in de afgelopen decennia. Ten tweede is er aandacht voor de autonome werkwijze van media, hier wordt ook wel aan gerefereerd als medialogica. Ten slotte is er aandacht voor journalistieke verschijnselen als media hypes, meutejournalistiek en een interpreterende journalistieke stijl die we onder invloed van medialogica steeds vaker zien.

2.1.1 Mediatisering van de politiek

Media worden gezien als de belangrijkste schakel tussen politiek en burger (Ruigrok et al., 2012). Media mediëren in deze zin tussen politiek en burger. Volgens Strömbäck (2008) is dit een oud verschijnsel waarbij media de belangrijkste informatiebron vormen voor burgers en waarbij politici van media afhankelijk zijn voor het bereiken van het publiek, kennis over de publieke opinie en trends in de samenleving. Hoewel dit dus geen nieuw verschijnsel is, zou politiek in toenemende mate gemediatiseerd of 'mediatized' zijn (Schulz, 2004). Burgers ervaren politieke ontwikkelingen dus steeds vaker via media. Dit zou leiden tot een sterkere invloed van de media op de politieke perceptie van het publiek (Asp & Esaiasson, 1996 zoals geciteerd in Strömbäck, 2008). Deze toename in invloed vormt een belangrijke conceptuele scheiding tussen 'mediation' and 'mediatization'. Hoewel mediation van politiek een vereiste is voor mediatization van politiek, is er bij mediation van politiek geen sprake van enige toenemende invloed van media op de politiek en maatschappij (Strömbäck, 2008).

Strömbäck (2008) onderscheidt vier fases van toenemende media-invloed. In de eerste fase vormen media de belangrijkste informatiebron voor politiek en burger; deze fase valt dus samen met het concept van mediation. In de tweede fase opereren media in toenemende mate onafhankelijk

van politieke actoren als gevolg van professionalisering en commercialisering. In de derde fase neemt deze onafhankelijkheid dusdanig toe dat politieke actoren zich steeds verder schikken naar de voorwaarden of 'wetten' van de media. Politici internaliseren de werkwijze van de media in de vierde fase.

2.1.2 Medialogica

De angst bestaat dat als gevolg van vergaande aanpassing door de politiek aan de media, inhoudelijk nieuws verloren gaat. De zorgen hierover zijn veelal ingegeven door het normatieve idee dat media vier publieke functies dienen te vervullen in de democratie (Brants & Van Praag, 2005). Media worden veelal eerst genoemd in relatie tot hun informerende functie. Zij dienen het publiek, op onafhankelijke wijze, te voorzien van informatie over relevante gebeurtenissen en ontwikkelingen. Ten tweede bieden media een platform voor diverse perspectieven op politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Ten derde dienen de media een kritische houding aan te nemen ten opzichte van de politiek, dit wordt ook wel de controlerende functie van de media genoemd. Bij deze derde functie wordt vaak de metafoor van de journalistiek als waakhond gehanteerd. De laatste functie van de media is het amuseren van het publiek, deze functie wordt echter zelden als onderdeel van de democratietheorie genoemd; wel is er veel kritiek op de verhouding tussen de amusementsfunctie van media en de andere drie functies (Brants & Van Praag, 2005).

De toenemende aandacht voor amusement zou een gevolg zijn van een steeds meer autonome werkwijze van de media, waarbij de journalistiek als gevolg van de hevige concurrentie voor de aandacht van de burger, voornamelijk oog heeft voor wat het publiek aanspreekt of wil zien in plaats van wat het publiek zou moeten weten over politiek (Brants & Van Praag, 2005). Deze handelswijze, ook wel medialogica genoemd, heeft volgens Altheide en Snow (1997) voornamelijk invloed op de wijze waarop het nieuws gepresenteerd wordt. Hierbij worden specifieke kenmerken van het gehanteerde medium benut om de aandacht van de kijker te trekken:

media logic consists of a form of communication; the process through which media present and transmit information. Elements of this form include the various media and the formats used by these media. Format consists, in part, of how material is organized, the style in which it is presented, the focus or emphasis on particular characteristics of behavior, and the grammar of media communication. Format becomes a framework or a perspective that is used to present as well as interpret phenomena. (Altheide & Snow 1979, p.10)

Hoewel medialogica volgens deze definitie dus in eerste instantie vooral betrekking heeft op de vorm van het nieuws, benadrukken andere wetenschappers (Entman, 2010; Kleinnijenhuis et al., 2007a) dat deze werkwijze tevens een uitwerking heeft op de inhoud van het nieuws. Als gevolg hiervan zien

we steeds minder inhoudelijk nieuws over politieke issues en steeds meer het persoonlijke gezicht van de kandidaten, conflicten en de strategische overwegingen van politici (Groen & Van der Zwan 2005).

2.1.3 Mediahypes en meutejournalistiek

De toegenomen concurrentie op de nieuwsmarkt heeft niet alleen invloed op de presentatie en inhoud van het nieuws, maar ook op de hoeveelheid nieuws die wordt aangeboden. Met de komst van internet worden nieuwsverhalen 24 uur per dag aangeboden en bijgewerkt. Kovach en Rosensteil (1999) associëren het continue aanbieden van nieuws met het verschijnsel dat journalisten nieuws gaan produceren op basis van speculaties en geruchten in plaats van harde nieuwsfeiten. Vasterman (2005) gaat hierin nog verder en signaleert dat deze ontwikkelingen, in combinatie met een groeiende aandacht voor commercieel aantrekkelijke verhalen, leiden tot een toename in zogenoemde mediahypes. Mediahypes zijn zichzelf versterkende nieuwsstromen over een gebeurtenis die binnen de media zelf worden gecreëerd, of zoals Vasterman (2005) stelt: "Media hypes can be defined as a media-generated, wall-to-wall news wave, triggered by one specific event and enlarged by the self-reinforcing processes within the news production of the media" (p.515).

In het geval van een mediahype is er sprake van een disproportioneel verschil tussen het daadwerkelijke nieuwsfeit en de aandacht hiervoor in de media. In dit geval verslaan journalisten niet enkel het nieuws, maar creëren zij dit zelf ook (Vasterman, 2005). Dit komt doordat de significantie van een onderwerp groeit naarmate de media hier meer aandacht aan besteden (Kepplinger, 1994). Aangezien deze stimuli van binnen de media zelf komen en niet of nauwelijks van gebeurtenissen of actoren daarbuiten, kan dit volgens Vasterman (2005) worden geïnterpreteerd als een door de media aangezette nieuwsgolf'. Verschillende onderwerpen hebben volgens Vasterman (2005) de potentie om een mediahype te worden. Het kan bijvoorbeeld gaan om misdaadcijfers, maar ook politici of beroemdheden kunnen te maken krijgen met intensieve media-aandacht.

In een dergelijke nieuwsomgeving waar veel journalisten aandacht besteden aan een zelfde gebeurtenis, zien we dat verslaggeving in toenemende mate homogeen wordt. Dit wordt ook wel 'packjournalism', of 'meutejournalistiek' genoemd (Crouse, 1973). Het opereren in groepen heeft organisatorische voordelen, omdat het nieuwsorganisaties kosten kan besparen wanneer zij niet zelf een reporter op onderzoek hoeven te sturen (Waldman, 2011) en omdat zij de accuraatheid van hun eigen verhaal gemakkelijk kunnen toetsen aan het verhaal van de concurrent (Hamilton 2004).

2.1.4 Interpreterende journalistiek en metacoverage

Het ontstaan van mediahypes met een politieke inhoud is in grote mate afhankelijk van de journalistieke stijl die wordt gehanteerd in politieke berichtgeving. Deze stijl zou in toenemende mate interpreterend zijn in plaats van beschrijvend (Djerf-Pierre & Weibull, 2008; Patterson, 1993).

Volgens Patterson (1993) is dit problematisch omdat als gevolg hiervan feiten en opinies met elkaar vermengd raken. De betekenis die hierbij aan de berichtgeving wordt gegeven gaat verder dan door bronnen aangeboden informatie en feiten. Journalisten voegen informatie toe omdat zij zich steeds meer toeleggen op waarom iets gebeurt of waarom er op een bepaalde wijze wordt gehandeld (Patterson, 1993).

Bij een beschrijvende stijl vervult de journalist voornamelijk de rol van observant terwijl bij een interpretatieve stijl de journalist meer optreedt als analist (Patterson, 1993). Djerf-Pierre en Weibull (2008) zeggen hierover:

Interpretive journalism is characterized by four entwined features: critical expertise, speculation, advocacy, and meta-journalism. Journalists appear as experts in studio interviews, or as commentators interpreting political reality to their audience. Taking on the role of ombudsmen of the public, journalists advocate the presumed interests and needs of the public/audience.

(Djerf-Pierre & Weibull, 2008, P. 209)

Deze dominante manier van verslaggeving wordt ook wel geassocieerd met meta-journalism of metacoverage waarbij de rol van de journalistiek wordt blootgelegd (De Vreese & Elenbaas, 2011). Doordat journalisten zich niet enkel bezig houden met de loutere verslaggeving van feitelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen, maar ook met belangen van hun publiek en de wijze waarop het publiek de aangeboden informatie dient te interpreteren, kan gesteld worden dat de journalistiek een steeds dominantere rol speelt in de controle over politieke berichtgeving (Salgado & Stromback, 2012). Dit geeft de journalist de macht om berichtgeving te vormen op een manier die de beschrijvende stijl niet toelaat (Patterson, 2000). Dit is een belangrijke constatering omdat interpretatieve journalistiek wordt geassocieerd met een toename in negativiteit van politieke berichtgeving en een sterker groeiend cynisme over politiek bij burgers (Farnsworth & Lichter, 2011; Djerf-Pierre & Weibull, 2008).

2.1.5 Bevindingen

Op basis van bovenstaande inzichten kan geconcludeerd worden dat er verschuivingen lijken plaats te vinden in de verhoudingen tussen pers en politiek. Veranderingen in het medialandschap hebben er voor gezorgd dat media steeds meer volgens eigen wetten en regels zijn gaan werken. Als gevolg hiervan is de entertainmentfunctie van de media belangrijker geworden ten opzichte van de andere maatschappelijke functies van de media: informeren van burgers, het bieden van een platform voor diverse perspectieven en het controleren van de politiek. Nieuws moet vooral leuk en aantrekkelijk gepresenteerd worden. De toegenomen concurrentie heeft geleid tot zogenoemde 'meutejournalistiek' waarbij journalisten zich massaal op een onderwerp storten. Dit leidt tot homogeniteit in de berichtgeving en werkt het ontstaan van media hypes in de hand. Hierbij staat de

aandacht voor een gebeurtenis niet altijd in verhouding tot een nieuwsfeit. Dergelijke ontwikkelingen worden mogelijk gemaakt doordat de journalistieke stijl in de afgelopen jaren is veranderd van beschrijvend naar interpretatief. Journalisten drukken hierbij sterk hun stempel op het nieuws. Hoewel bovenstaande trends voornamelijk beschreven zijn voor regulier nieuws zullen we ook verkiezingsdebatten en nabeschouwingen moeten zien binnen deze veranderende context.

2.2 Verkiezingsdebatten

In de volgende paragrafen wordt beschreven hoe het verkiezingsdebat zich heeft ontwikkeld onder invloed van de medialogica. Ook worden kort de effecten op kiezers die wetenschappers toeschrijven aan verkiezingsdebatten benoemd. Vervolgens is er aandacht voor de functie die debatten hebben voor politieke partijen, namelijk het plaatsen van hun beleidsvoorstellen op de media-agenda. Hierbij worden een aantal factoren die daar invloed op hebben zoals issue-ownership, nieuwswaarden en bias verder toegelicht.

2.2.1. De ontwikkeling van het verkiezingsdebat

Ook de verkiezingsdebatten op televisie zijn onder invloed van medialogica steeds verder veranderd. Verkiezingsdebatten vormen volgens Ruigrok et al. (2012) een duidelijk voorbeeld van de invloed van medialogica op de politieke berichtgeving: “juist daar komt de vertaalslag van politieke informatie naar een aantrekkelijk mediaformat tot uitdrukking”(p.4). Televisie zou ten opzichte van andere media zoals de schrijvende pers, voornamelijk aandacht hebben voor de amusementsfunctie van media: “It is questionable whether television had contributed to a more informed and knowledgeable electorate at least with respect to factual and substantive information” (Strömbäck, 2008, p. 229). Bennet (2005) beschrijft dat door de aandacht voor amusementstelevisie politieke berichtgeving steeds meer wordt weergegeven volgens de conventies van het reality-tv format. Hierbij staat de persoonlijkheid van de kandidaten steeds meer centraal en worden politieke kandidaten gevraagd om door de media gecreëerde uitdagingen aan te gaan zoals het doorstaan van een kritisch vragenvuur. Dit soort amusementstelevisie zou ten koste gaan van democratische functies van media (Brants & Van Praag, 2005).

Niet alleen het format van het verkiezingsdebat verandert onder de invloed van ontwikkelingen in het medialandschap, ook de rol van de journalist in verkiezingsdebatten lijkt te veranderen. Volgens Van Praag en Geijtenbeek (2005) spelen journalisten in debatten minder dan vroeger voor ‘scheidsrechter’ en komen steeds vaker zelf aan het woord en stellen kritischere vragen. Hierdoor worden politici steeds vaker onderbroken in hun betoog. Bovendien is het vermaken van het publiek met humoristische onderbrekingen door journalisten steeds meer onderdeel geworden van het debat. Journalisten lijken dus steeds meer de eerder beschreven

interpretatieve stijl te hanteren. Journalisten treden hierbij ook steeds vaker op als commentatoren of analisten in de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten (Van Praag & Geijtenbeek, 2005).

2.2.2 De effecten van verkiezingsdebatten

Het winnen van kiezers kan vanuit het perspectief van politieke partijen worden gezien als de centrale functie van verkiezingsdebatten. Verkiezingsdebatten worden dan ook vaak besproken in relatie tot de electorale effecten die van het debat uit zouden gaan. Dit wil zeggen dat er veelal verondersteld wordt dat debatten leiden tot verandering in de politieke voorkeur van kiezers. Deze effecten lijken echter, zeker op korte termijn, beperkt te zijn omdat kijkers de informatie in eerste instantie beoordelen in samenhang met hun reeds parate kennis en attitudes (Van Praag & Geijtenbeek, 2005). Hovland, Lumsdaine en Sheffield (1949) constateren dat politieke boodschappen met name op langere termijn invloed hebben. Dit vertraagde effect wordt ook wel het sleeper effect genoemd (Hovland, Lumsdaine en Sheffield, 1994; Kleinnijenhuis, Van Hoof & Oegema, 2006). Omdat kiezers vaak pas tot een oordeel komen wanneer zij het debat hebben bediscussieerd met anderen is het volgens Van Praag en Geijtenbeek (2005) waarschijnlijk dat verkiezingsdebatten aan het begin van de politieke campagne waarschijnlijk meer invloed hebben dan het traditionele slotdebat waar door de journalistiek juist vaak veel waarde aan worden gehecht.

Behalve de electorale functie van het debat onderscheiden Van Praag en Geijtenbeek (2005) nog vier functies of effecten van verkiezingsdebatten. Ten eerste zou van verkiezingsdebatten voornamelijk een versterkend effect uitgaan. Dit wil zeggen dat kijkers naar een debat voornamelijk bevestigd worden in hun aanvankelijke voorkeur voor een bepaalde partij. Dit werd volgens Van Praag en Geijtenbeek (2005) ontdekt door Lazarsfeld et al. (1994). Een tweede functie is het vergroten van de politieke kennis bij de kiezer. Over het algemeen is de politieke kennis bij veel kiezers vrij laag. Verkiezingsdebatten hebben de potentie om de kiezer te informeren over de standpunten van politieke partijen op verschillende onderwerpen. Ten derde zouden de onderwerpen die tijdens de debatten en de daarop volgende verslaggeving veel aandacht krijgen, door kiezers als belangrijk worden aangemerkt. Dit fenomeen werd voor het eerst door McCombs en Shaw (1972) beschreven als agenda-setting. Ten slotte kan het debat invloed uitoefenen op de beeldvorming over de participerende deelnemende lijsttrekkers. Dit is een gevolg van het feit dat de media de prestaties van de lijsttrekkers na het debat vaak op gedetailleerde wijze evalueren (Van Praag & Geijtenbeek, 2005).

Omdat Van Praag en Geijtenbeek (2005) voornamelijk aandacht hebben voor de effecten van verkiezingsdebatten op kiezers, schenken zij in hun onderzoek naar de rol van verkiezingsdebatten bij de verkiezingscampagne van 2002, geen aandacht aan hoe sommige onderwerpen onderdeel worden van het debat of de berichtgeving. Agenda-building, ofwel de verhandeling over welke issues

er wordt bericht (Protest & McCombs, 1991), is echter wel degelijk een belangrijke functie van het verkiezingsdebat. Politici zullen naar verwachting hun beleidsvoorstellen over specifieke issues op de media-agenda willen plaatsen om publieke steun hiervoor te winnen. In onderstaande paragrafen zal hier verder op worden ingegaan.

2.2.3 Agenda-building

Verkiezingsdebatten vormen voor politieke partijen een mogelijkheid om hun beleidsvoorstellen op de media-agenda te plaatsen. Dit wordt Agenda-building genoemd (Protest & McCombs, 1991) en kan worden gezien als een “negotiation of newsworthiness” (Cook, 1989, p.90). Journalisten en politici zijn in deze onderhandeling afhankelijk van elkaar omdat zij beide beschikken over voor de ander relevante bronnen. Journalisten treden hierbij op als ‘gatekeepers’, zij bepalen in welke mate politici de media-aandacht krijgen die zij zoeken om hun kiezer te bereiken en hoe deze berichtgeving er uitziet. Politici aan de andere kant beschikken vaak over voor journalisten belangrijke informatie over politieke ontwikkelingen. Bovendien kunnen politici met aanzien journalistieke verhalen legitimiteit verschaffen wanneer zij hierin als bron optreden (Strömbäck & Nord, 2005).

Hoewel bovenstaande doet vermoeden dat politici en journalisten een gedeelde rol hebben in de verhandeling over wat onderwerp wordt van de berichtgeving, vinden verschillende wetenschappers dat de politiek dominant is in het proces van agenda-building (Reich, 2006; Bennet 1991; Gans, 1980). Zo zouden politici volgens Reich (2006) het nieuwsproces initiëren door journalisten op de hoogte te stellen van politieke ontwikkelingen. In deze visie zijn journalisten dus in grote mate afhankelijk van wat officiële bronnen hen vertellen. In dit perspectief zijn journalisten zelf dus niet actief op zoek naar nieuwsfeiten en zijn zij meer toegewijd aan het verslaan van een “external news agenda” (Reich, 2006 p. 510). Sommige wetenschappers gaan hierin nog verder: zo schetsen Bennet (1991) en Gans (1980) het journalistieke proces als doorgeefluik voor de visies van politieke bronnen. Gans zegt hierover: “Journalist reports what sources tell them” (p.46).

Deze visies lijken echter verouderd in een periode waarin waar de media steeds meer werken volgens eigen wetten. Onderzoek van Van Praag en Geijtenbeek (2005) tonen bijvoorbeeld aan dat journalisten ook zelf nieuws produceren, bijvoorbeeld in de vorm van opiniepeilingen. Ook onderzoeksresultaten van Strömbäck & Nord (2005) laten een genuanceerder beeld zien. Volgens de onderzoekers is de macht over het proces van agenda-building gedeeld. Enkel machtige politieke actoren kunnen het selectieproces aanzienlijk domineren. Dit suggereert dat naast de bron ook andere factoren van invloed zijn of een beleidsvoorstel het nieuws haalt of in verkiezingsdebatten wordt besproken.

2.2.4 Issue-ownership

Of partijen er in slagen hun beleidsvoorstellen op de media-agenda te plaatsen is sterk afhankelijk van de reputatie die een partij heeft op het voeren van beleid op een issue. Volgens de issue-ownership theorie (Petrocik, 1996) associëren kiezers partijen met bepaalde issues op basis van hun geloofwaardigheid en betrouwbaarheid ten aanzien van het oplossen van het probleem. Naast de communicatie van partijen zelf dragen ook media bij aan deze associatie door partijen en issues op consistente wijze aan elkaar te verbinden (Walgrave & De Swert 2007). We zouden dan ook kunnen stellen dat deze associatie tussen partijen en issues het eindresultaat is van agenda-building.

Welke politieke issues onderdeel worden van de media-agenda kan gevolgen hebben voor het verloop van de verkiezingscampagne. De issue-ownership theorie (Petrocik, 1996) voorspelt dat een partij succesvol is in de verkiezingen wanneer diens issues de berichtgeving domineren. Kiezers rangschikken namelijk het belang van politieke issues aan de hand van hoe prominent deze zijn in het nieuws en zij zullen vervolgens de partij kiezen met de beste reputatie op deze prominente issues (Kleinnijenhuis & De Ridder, 1998).

Volgens Petrocik (1996) hangt issue-ownership af van de sociale achtergrond van een politieke partij. Issues worden in Nederland dan ook vaak verdeeld via de traditionele sociaal-economische scheidslijn van linkse en rechtse politiek. Deze verdeling zou echter steeds minder geschikt zijn omdat traditionele volkspartijen zoals CDA, PvdA, D66 en VVD zich steeds meer ontwikkelen in de richting van zogenoemde catch all partijen (Krouwel, 1996). Partijen leggen in hun verkiezingsprogramma's steeds minder nadruk op traditionele issues maar juist op zeer verschillende issues. Hierdoor gaan partijen beleidsmatig steeds sterker op elkaar lijken en wordt het verschil tussen partijen op de sociaal-economische scheidslijn steeds minder duidelijk (Krouwel, 1996). Nieuwe politieke partijen zouden daarentegen wel een specifiek issueprofiel hebben (Walgrave & De Swert, 2007). Het is echter nog onduidelijk in hoeverre politieke partijen in verkiezingsdebatten de nadruk leggen op hun traditionele issues.

Kleinnijenhuis et al. (2007b) brachten de meeste recente associaties tussen issues en partijen van Nederlandse kiezers in kaart (zie tabel 1). In de tabel is te zien dat burgers de VVD van alle partijen het sterkst associëren met overheidsfinanciën. Aangezien de overheidsfinanciën in het kader van de economische crisis, gedurende twee verkiezingsperioden, een prominent onderwerp van de verkiezingscampagne waren, is het electorale succes van de VVD in lijn met wat we kunnen verwachten op basis van de issue-ownership theorie. Hoewel de issue-ownership theorie dus wel enige verklarende waarde lijkt te hebben, is het beeld dat ontstaat op basis van andere associaties diffuser of lijken de associaties verouderd ten opzichte van het huidige politieke landschap. Zo stamt het onderzoek van Kleinnijenhuis et al. (2007b) uit de tijd van voor de PVV. Wanneer deze partij in een dergelijk onderzoek zou worden meegenomen, ontstaat naar verwachting een ander beeld met

betrekking tot de issues waar de PVV campagne op voert, namelijk: Europa, criminaliteit, onveiligheid en immigratie. Ook wordt in het licht van de Europese crisis niet enkel gesproken over Europese integratie, zoals dat in het onderzoek van Kleinnijenhuis et al. (2007b) wordt genoemd maar ook over een mogelijke splitsing van de eurozone of zelfs uittreden van Nederland uit de Europese Unie. Onderzoekers onderschrijven dat verandering of ontwikkeling in issue-ownership mogelijk zijn (Damore 2004; Holian 2004).

Partij	VVD	SP	GroenLinks	PvdA	D66	Christen Unie	CDA
Issue							
Sociale zekerheid	5 %	44 %	19 %	48 %	4 %	10 %	12 %
Overheidsfinanciën	36 %	2 %	1 %	4 %	3 %	2 %	4 %
Werkgelegenheid	13 %	12%	4 %	19 %	2 %	1 %	4 %
Asielzoekers en immigranten	21 %	13 %	13 %	11 %	3 %	3 %	8 %
Normen en Waarden	3 %	5 %	3 %	1 %	2 %	44 %	44 %
Mobiliteit en Bereikbaarheid	9 %	3 %	4 %	1 %	3 %	1 %	5 %
Natuur en Milieu	1 %	12 %	59 %	1 %	2 %	3 %	11 %
Bestuurlijke vernieuwing	5 %	4 %	2 %	3 %	37 %	1 %	2 %
Versterking Europese Unie	6 %	1 %	1 %	1 %	5 %	1 %	2 %
Criminaliteit en onveiligheid	10%	4 %	2 %	2 %	2 %	3 %	3 %
Gezondheidszorg	4%	14 %	7 %	10 %	4 %	7 %	6 %
Onderwijs	4 %	6 %	5 %	4 %	18 %	7 %	5 %

Tabel 1: Associaties tussen issues en partijen door kiezers naar Kleinnijenhuis et al. (2007b)

Naast partij specifieke issues zijn er ook issues die aan geen enkele partij toebehoren en die partijen zich tijdelijk toe-eigenen op basis van eerdere of huidige beleidsmatige prestaties. Dit worden ook wel performance issues genoemd (Petrocik, 1996). Een voorbeeld hiervan is de economische situatie van een land. Partijen zullen deze issues naar zich toe proberen te trekken door hun opponenten aan te vallen op de effecten van hun eerdere beleid en hun eigen aanpak juist prijzen. Ook zullen partijen proberen de kiezer te overtuigen dat zij gehoor geven aan de zorgen die kiezers ervaren (Robertson, 1976).

2.2.5 Nieuwswaarden

Welke issues of politieke partijen veel media-aandacht krijgen hangt sterk af van de nieuwswaardigheid van het issue of de partij. De keuze voor bepaalde onderwerpen worden ingegeven door een aantal basisprincipes, ook wel nieuwswaarden genoemd (Harcup & O'Neill, 2002). Galtung en Rudge (1965) waren de eersten die op wetenschappelijke wijze in kaart brachten aan welke voorwaarden een gebeurtenis moet voldoen, wil het geselecteerd worden door dagbladen als nieuws. Harcup en O'Neill (2002) hebben deze criteria vervolgens aan het nieuwsselectieproces getoetst en bieden op basis hiervan de meest recente reeks nieuwswaarden. Uit het onderzoek blijkt dat nieuwswaardige verhalen in de regel voldoen aan een of meer van de volgende tien criteria (Harcup & O'Neill, 2002 p. 279):

1. Elitaire of machthebbende personen

Referenties naar elitaire of machthebbende personen of organisaties in een verhaal zoals de betrokkenheid van politici van grote partijen is een factor die de nieuwswaardigheid van een gebeurtenis ten positieve beïnvloedt.

2. Beroemdheden

Verhalen over mensen die al bekend zijn.

3. Entertainment

Hiervan is sprake wanneer er overwegend aandacht is voor seks, de menselijke kant van een gebeurtenis, showbusiness, dieren, drama of juist humor.

4. Verrassingseffect

Verhalen met een verrassingsmoment of contrast.

5. Slecht nieuws

Slecht nieuws haalt vaak de berichtgeving, voorbeelden hiervan zijn verhalen waarin conflict en tragedie centraal staan.

6. Goed nieuws

Daartegenover is ook goed nieuws een criterium voor de nieuwswaardigheid van een verhaal. Hierbij kan gedacht worden aan succesvolle reddingsacties of oplossingen voor problemen in de samenleving.

7. Omvang

Hoe meer mensen bij de gebeurtenis betrokken zijn of hoe groter de impact des te groter de kans is dat de gebeurtenis onderdeel wordt van het nieuws.

8. Relevantie

Verhalen over issues, groepen en landen die relevant worden geacht voor het publiek .

9. Follow-ups

Verhalen die een vervolg vormen op een onderwerp wat eerder in het nieuws was.

10. Agenda van de krant

Verhalen die aansluiten bij de eigen agenda in de zin van commerciële belangen of het bevorderen van loyaliteit van de lezers, hebben een grotere kans nieuwswaardig bevonden te worden dan verhalen waarbij dit niet het geval is.

Politieke berichten worden dus snel nieuwswaardig bevonden omdat er vaak machthebbende personen bij betrokken zijn en omdat besluitvorming rondom politiek beleid vaak gevolgen heeft voor grote groepen in de samenleving. Wanneer deze nieuwswaarden gecombineerd worden met negativiteit, zoals politieke conflicten of juist entertainment elementen stijgt de nieuwswaardigheid van politieke gebeurtenissen of ontwikkelingen naar verwachting nog meer. Verkiezingsdebatten zullen dus aan deze criteria moeten voldoen om journalistieke aandacht te krijgen.

2.2.6 Bias

Wanneer de berichtgeving een politieke kandidaat of partij structureel bevoordeelt, wordt er ook wel gesproken van bias (Benoit, 2007). Ook in verkiezingsdebatten kan bias optreden wanneer de spreektijd over de deelnemers systematisch oneerlijk wordt verdeeld. In een dergelijke situatie hebben niet alle partijen een gelijke kans om hun beleidsvoorstellen op de media-agenda te plaatsen. Bias wordt vaak geconceptualiseerd als het tegenovergestelde van gebalanceerde berichtgeving. Berichtgeving wordt gebalanceerd bevonden wanneer alle partijen in een kiesstelsel gelijke aandacht krijgen van de pers (Roessler, 2007, zoals geciteerd in Takens, Ruigrok, Van Hoof & Scholten, 2010) of wanneer partijen aandacht krijgen op basis van de voorkeur van de kiezer (Van der Wurff & Van Cuilenburg, 2001). Voorkeuren van media voor politieke partijen worden in Nederland vaak teruggeleid naar de ideologische zuilen waar media ten tijde van de verzuiling in de jaren '60 onderdeel van waren (Lijphart, 1992). Hoewel dit voor berichtgeving in kranten nog wel tot op enige hoogte het geval lijkt te zijn (Takens et al., 2010), lijken andere media op minder systematische wijze kandidaten of partijen te bevoordelen.

Onderzoeksresultaten van Kleinnijenhuis et al. (2003; 2007b) laten zien dat zowel partijen aan de linkerkant als de rechterkant van het politieke spectrum kunnen profiteren van berichtgeving door Nederlandse media. Eventuele bevoordeling van een politieke partij lijkt voornamelijk af te hangen van de nieuwswaardigheid van de partij en welke issues het nieuws domineren. Dit betekent dat journalisten vaak aandacht voor partijen die op het moment van de verkiezingen in de regering

zetelen (Brants & Van Praag, 2005). Dit is in overeenstemming met de indexing theorie (Bennett & Entman, 2001; Bennet, 1991). Volgens deze theorie zouden journalisten veel aandacht besteden aan machtige politici en zouden zij hun zienswijze volgen in de berichtgeving. Hierdoor krijgen politici van veelal grote partijen vaker de kans om hun beleidsvoorstellen te communiceren.

Daarnaast zorgen journalistieke selectiecriteria ervoor dat afwijkende personen en partijen die vaak zorgen voor persoonlijk of negatief nieuws, op meer aandacht van de media kunnen rekenen (Brants & Van Praag, 2005; Harcup & O'Neill, 2002). Bovendien zijn sommige politici beter dan andere in staat om mee te gaan in de logica van de media waardoor zij kunnen rekenen op meer media-aandacht (Walgrave & Van Aelst, 2006). Er lijkt dus geen sprake van structurele bias in Nederlands verkiezingsnieuws.

2.2.7 Bevindingen

Concluderend kan gesteld worden dat verkiezingsdebatten maar ook nabeschouwingen een belangrijke positie innemen in de verkiezingscampagne. Politieke partijen proberen middels verkiezingsdebatten hun beleidsvoorstellen aan de kiezer te 'verkopen' oftewel stemmen te winnen. Partijen zullen hierbij proberen bepaalde thema's die voor hun partij belangrijk zijn op de media-agenda te plaatsen. Uitgaande van de theorie zullen partijen vooral media-aandacht willen trekken voor issues waarop zij een goede reputatie hebben, omdat dit hun electoraal voordeel op kan leveren. In hoeverre zij hierin slagen hangt in sterke mate af van de nieuwswaardigheid van enerzijds het thema en anderzijds de politieke partij of de specifieke politicus.

Hoewel het verkiezingsdebat een duidelijke inhoudelijke functie heeft, is het format van het verkiezingsdebat onder invloed van de eerder beschreven ontwikkelingen in het medialandschap duidelijk veranderd. In het debat is er niet langer alleen aandacht voor de beleidsvoorstellen van politieke partijen maar ook voor amusement. Journalisten zijn hierdoor veel duidelijker aanwezig in het verkiezingsdebat. Ze stellen kritische vragen, onderbreken politici met bijvoorbeeld humoristische opmerkingen. Het verkiezingsdebat gaat dus niet enkel over de harde inhoud maar ook over hoe dit 'verpakt' of gepresenteerd wordt. In de volgende paragrafen zal hier verder op in worden gegaan.

2.3 Framing

In de opvolgende paragrafen wordt aandacht besteedt aan de wijze waarop journalisten en politici politiek nieuws framen. Ten eerste wordt een definitie gegeven van het begrip framing. Hierna wordt dieper ingegaan op de wijze waarop politici en journalisten vanuit verschillende perspectieven de presentatie van het nieuws trachten te beïnvloeden. En ten slotte hoe framing terugkomt in de vorm van soundbytes in verkiezingsdebatten.

2.3.1 Definitie

Naast het beïnvloeden van de media-agenda proberen politici ook invloed uit te oefenen op de manier waarop het nieuws verpakt, ofwel geframed wordt. Entman (1993) definieert framing als:

“to frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation and/or treatment recommendation for the item described” (Entman 1993, p.52).

Frames kunnen dus worden gezien als kaders waarbinnen informatie gestructureerd wordt zodat de lezing door het publiek in een bepaalde richting wordt geleid. Frames kunnen in berichtgeving dus concreet gezien worden als: “a central organizing idea or story line that provides meaning to an unfolding strip of events” (Gamson & Modigliani, 1987, p. 376). Framing kan zodoende ook gezien worden als het vanuit een bepaald perspectief kijken naar, en betekenis geven aan informatie. Hiervan uitgaande vindt er bij de overdracht van informatie altijd framing plaats omdat bepaalde informatie wordt weggelaten of juist wordt benadrukt. Ook beleidsvoorstellen van politieke partijen zijn dus op een bepaalde manier geframed.

Strömbäck en Nord (2005) concluderen dat journalisten dominant zijn in het nieuwsproces omdat zij de wijze waarop het nieuws geframed wordt in grote mate bepalen. Journalisten kunnen dus de frames die politieke partijen aanbieden veranderen. Het proces waarbij journalisten politieke informatie omzetten naar daadwerkelijke berichtgeving wordt ook wel reframing genoemd: “Reframing refers to the capacity of journalists to turn on the media frame and to read, understand, contextualize, and transform the meanings of precooked messages coming mainly from the input of PR managers and spin doctors” (Castello & Montagut, 2011, p. 508). De invloed van de journalistiek is dus in tegenstelling tot wat sommige onderzoeken naar agenda-building suggereren, niet beperkt tot het selecteren van al aanwezige frames. De journalistiek is actief betrokken bij het configureren van frames.

Zowel journalisten als politici framen hun boodschappen bewust of onbewust. Zij doen dit echter wel vanuit een zeer verschillend perspectief. In onderstaande paragrafen zal worden toegelicht hoe journalisten en politici invloed proberen uit te oefenen op de wijze waarop berichtgeving geframed wordt.

2.3.2. Politieke frames

Politici trachten hun beleidsvoorstellen op de media-agenda te plaatsen en op aannemelijke wijze te framen om zo publieke steun te winnen (Miller & Parnell, 2001). Politieke partijen doen er ook steeds meer aan om de framing van hun boodschappen zoveel mogelijk te beïnvloeden en communicatie

vanuit politieke partijen is dan ook steeds verder geprofessionaliseerd (Brown, 2011). De gesignaleerde toename in de toepassing van het strategiefraam door journalisten (Groen & Van der Zwan, 2005), waarbij de nadruk ligt op de strategische overwegingen van politici, de prestaties van de lijsttrekkers in politieke debatten en werkwijze van de journalisten en communicatieprofessionals, wordt ook wel gezien als een journalistiek antwoord op de professionalisering van politieke campagnes, die zich steeds beter weten aan te passen aan de medialogica (De Vreese & Elenbaas, 2011). Het is dan ook opmerkelijk dat Strömbäck en Nord (2005) concluderen dat journalisten voornamelijk bepalen hoe het nieuws geframed wordt.

Politieke communicatiestrategen, ook wel spindoctors genoemd, gebruiken hun kennis van journalistieke routines, conventies, culturele context en economische belangen, om de berichtgeving te beïnvloeden zodat er een positief klimaat ontstaat voor hun cliënt (Castello & Montagut, 2011; De Vreese & Elenbaas 2011). Hiertoe trachten spindoctors publiciteit te creëren (De Vreese & Elenbaas, 2011), consensus te creëren over beleid of gebeurtenissen en het imago van politici te versterken (Croteau, Hoynes, & Milan, 2012). "As a result, most information is already packed, framed, and smoothly presented by the time journalists deal with it" (Castello & Montagut, 2011, p. 507). Doordat de journalistiek grotendeels afhankelijk is van de politiek voor informatie over politieke standpunten en gebeurtenissen, zouden journalisten gevoelig zijn voor deze strategieën (Louw 2010).

Uitgaande van de issue-ownership theorie (Petrocik, 1996), ligt het in de lijn der verwachtingen dat politieke partijen issues benadrukken waarop zij een gunstige reputatie hebben. Dergelijke overwegingen zouden echter in de hand werken dat politici voornamelijk langs elkaar heen praten tijdens verkiezingsdebatten (Simon, 2002). Deze focus op individuele frames van partijen is volgens Jerit (2008) echter onvolledig omdat partijen wel degelijk met elkaar debatteren over dezelfde issues. Politieke issues zijn namelijk dusdanig veelzijdig dat partijen deze kunnen framen in lijn met de kernwaarden van hun partij (Jerit, 2008; Koch 1989).

Jerit (2008) gebruikt de inzichten van Riker (1996) uit *The Strategy of Rhetoric* om toe te lichten hoe partijen met elkaar de strijd aanbinden. Zo zullen oppositiepartijen naar verwachting de nadelen van het huidige beleid benadrukken om zo steun te winnen voor hun eigen beleidsvoorstellen. Zittende partijen zullen op hun beurt dit beleid juist verdedigen. Hoewel Van der Eijk (2001) beargumenteert dat felle aanvallen in een meerpartijensysteem minder te verwachten zijn omdat deze de coalitieonderhandelingen kunnen schaden, vinden Brants en Van Praag (2005) dat ook in Nederland politici in de verkiezingsstrijd steeds meer hard op de man spelen. Deze aanvallen zouden echter volgens Brown (2011) nog steeds niet de harde vorm hebben van die we zien in tweepartijensystemen.

Politici trachten bovendien niet enkel hun beleidsvoorstellen in het debat op gunstige wijze

te framen, maar ook de berichtgeving daar omheen. Zo spelen politieke actoren slim in op de tijdsdruk waaronder de hedendaagse journalistiek moet functioneren, door kant-en-klare standpunten over politieke issues aan te bieden die journalisten kunnen gebruiken voor hun nieuwsverhalen (Castello & Montagut, 2011; Louw, 2010). Ook in programma's waarin politici niet de kans krijgen om deel te nemen, proberen partijen hun frames te laten bekliven. Dit gebeurt volgens Castello en Montagut (2011) door spindoctors die gelijkgestemde gasten benaderen om hen te informeren over het standpunt van de partij.

2.3.3 Journalistieke frames

Journalisten zouden echter minder aandacht hebben voor de beleidsvoorstellen van politici vooral op een zo aantrekkelijk mogelijke wijze willen framen om zo kijkers aan zich te binden (Strömbäck, 2008; Brants & Van Praag, 2005). Dit zou er toe leiden dat er in politieke berichtgeving voornamelijk aandacht is voor wedstrijdnieuws, waarbij de politieke campagne wordt versimpeld tot een wedstrijd of horse race tussen politieke partijen over wie de grootste wordt. Ook is er veel aandacht voor campagnerituelen, het persoonlijke leven van de kandidaten (Heijting & De Haan, 2005), conflicten tussen politici (Ruigrok et al. 2012; Benoit, 2007) en strategische overwegingen van politici (Patterson, 2002). Journalisten geven veel aandacht aan dit soort nieuws omdat zij veronderstellen dat het publiek dit soort berichtgeving interessant vindt. Hiervan uitgaande is het te verwachten dat ook wanneer er wordt gesproken over beleidsvoorstellen, de berichtgeving zal worden geframed in overeenstemming met bovengenoemde frames.

Dit zien we ook duidelijk terug in de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten. Benoit, Hansen, en Stein (2004) onderzochten de verslaggeving over verkiezingsdebatten in Amerika. Zij vinden dat in de verslaggeving van deze debatten veel aandacht is voor conflict tussen partijen en de persoonlijkheid van kandidaten in plaats van de beleidsvoorstellen. Dit laatste lijkt echter voornamelijk te gelden voor politieke berichtgeving in de Verenigde Staten. Van Aelst, Sheafer en Stanyer (2012) stellen dat er in Europa onvoldoende sluitend bewijs is dat de aandacht voor politieke personen de aandacht voor inhoudelijke onderwerpen overstijgt. Het is onduidelijk hoe deze verhouding in Nederland er precies uitziet.

Onderzoek van Patterson (1980) beschrijft daarnaast dat er in nabeschouwingen van Amerikaanse verkiezingen zeer veel aandacht was voor wedstrijdnieuws, dus voor de prestaties van de lijsttrekkers in plaats van de inhoud van het debat. Volgens Benoit (2007) wordt ook het strategische nieuwsframe steeds meer gebruikt in berichtgeving over verkiezingsdebatten. Benoit haalt onderzoek Lemert, Elliot, Bernstein, Rosenberg, en Nestvold (1991) aan om dit te onderschrijven. Ten slotte zou ook het strategische nieuwsframe steeds meer gehanteerd worden in berichtgeving over debatten. Hoewel er geen cijfers zijn die een toename van deze nieuwsframes in

berichtgeving over verkiezingsdebatten specifiek ondersteunen, zien we wel een algemene toename van deze frames in Nederlands verkiezingsnieuws (Heijting & De Haan, 2005). Hoewel de aandacht voor inhoudelijke informatie dus lijkt af te nemen, is het onduidelijk of en hoe journalisten inhoudelijke informatie presenteren. Het is daarom interessant om te onderzoeken op welke wijze journalisten en commentatoren politieke beleidsvoorstellen framen in de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten.

2.3.4 Soundbytes

Ook in verkiezingsdebatten zelf zien onderzoekers dat de journalistiek een steeds dominantere rol speelt. Zo krijgen journalisten die optreden als debatleiders steeds meer spreektijd (Ruigrok et al. 2012; Van Praag & Geijtenbeek, 2005) en wordt de spreektijd van politici over hun beleidsvoorstellen steeds meer beperkt tot zogenoemde soundbytes (Esser, 2008). Hallin (1992) definieert soundbytes als aaneengesloten uitspraken van een politicus zonder onderbroken te worden. In deze spreektijd moeten politici hun beleidsvoorstellen vertalen tot een korte en aantrekkelijke boodschap. Soundbytes kunnen dan ook wel gezien worden als frames die partijen hanteren in verkiezingsdebatten. Door de beperkte spreektijd die politici krijgen in verkiezingsdebatten, zullen zij de nadruk moeten leggen op specifieke onderdelen van een uitgebreider beleidsvoorstel om de kiezer te overtuigen. Het is zodoende interessant om te onderzoeken hoe politici deze frames construeren van de beleidsvoorstellen uit hun verkiezingsprogramma's. Hoe reduceren zij deze tot soundbytes in verkiezingsdebatten?

Hoewel soundbytes vaak worden toegeschreven aan de Amerikaanse mediacultuur, waar de gemiddelde lengte van een soundbyte zou zijn afgenomen tot slechts acht seconden (Farnsworth & Lichter 2007), is er ook in Europese landen een sterke reductie van de politieke spreektijd waarneembaar (Esser, 2008). Deze reductie van de spreektijd maakt het voor kiezers moeilijk de beleidsvoorstellen van politici volledig te begrijpen (Donsbach & Jandura 2003). Bovendien zou systematische interruptie door een debatleider partijen mogelijk zelfs kunnen schaden (Ruigrok et al. , 2012).

Naast politici zijn ook journalisten actief betrokken bij het creëren van soundbytes. Zo worden statements van politici ook hergebruikt in de media. Dit is vooral het geval wanneer uitspraken grensoverschrijdend zouden zijn (Lee, 2012). Grensoverschrijdende uitspraken worden volgens Lee dusdanig veel geanalyseerd en besproken dat het statement als het ware los komt te staan van de originele gebeurtenis. Er is dan sprake van een zogenoemde 'iconic soundbyte'. Dit soort soundbytes worden volgens Lee (2012) door de media gecreëerd en worden door de veelvuldige herhaling onderdeel van het politieke geheugen van een land. Dit betekent dat er ook na

het verstrijken van een aanzienlijke tijdsperiode nog gerefereerd kan en zal worden aan de uitspraken.

2.3.5 Bevindingen

Uit eerder onderzoek is gebleken dat journalisten en politici zullen proberen om de wijze waarop het nieuws gepresenteerd wordt te beïnvloeden. Journalisten en politici framen hun boodschappen hierbij vanuit een zeer verschillend perspectief. Politici trachten hun beleidsvoorstellen voornamelijk op aannemelijke wijze te framen terwijl journalisten vooral ook aantrekkelijke televisie willen maken. Volgens sommige onderzoekers zijn journalisten als ‘gatekeepers’ uiteindelijk dominant in hoe de berichtgeving geframed wordt. Deze bevindingen zijn opmerkelijk in een tijd waar de politieke campagne steeds verder professionaliseert. Zeker in verkiezingsdebatten waar lijsttrekkers direct hun kiezer kunnen aanspreken, hebben politici zelf veel zeggenschap over hoe zij hun beleidsvoorstellen framen. Dit dient echter wel vaak te gebeuren in een kort tijdsbestek waardoor het beleid moet worden samengevat in een soundbyte. Politici hebben echter ook hier geen volledige controle over de beeldvorming rond hun beleidsvoorstellen aangezien politieke opposanten en journalisten de mogelijkheid hebben deze te reframen. Doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in hoe politici hun beleidsvoorstellen framen in de beperkte tijd die hen geboden wordt in verkiezingsdebatten en hoe deze beleidsvoorstellen worden geframed door politieke opposanten en journalisten.

2.4 Conclusie

Uit het voorgaande kunnen we concluderen dat veranderingen in het medialandschap invloed hebben op de inhoud en vorm van politieke berichtgeving en debatten. Er lijkt echter geen consensus te zijn over de mate van invloed die de politiek kan uitoefenen op politieke berichtgeving. Waar sommige onderzoekers suggereren dat deze invloed steeds verder afneemt (Strömbäck, 2008), vinden anderen dat juist de politiek leidend is in de relatie tussen politiek en media (Bennet, 1991, Gans, 1980). Daarnaast bepleiten sommige onderzoekers dat de macht van de verschillende actoren verdeeld is over verschillende fasen in het nieuwsproces (Reich, 2006; Strömbäck & Nord, 2005). Politieke actoren zouden voornamelijk bepalen welke politieke issues op de media-agenda komen (Reich, 2006), en journalisten zeggenschap hebben over hoe deze berichtgeving er uit komt te zien (Strömbäck & Nord, 2005). Niet alleen lijken de bevindingen van de verschillende onderzoeken uiteen te lopen, ook zijn sommige bevindingen opmerkelijk te noemen in het licht van het huidige politieke klimaat en de steeds autonomere werkwijze van de media.

Zo suggereren de bevindingen van Reich (2006) dat journalisten enkel de informatie verslaan die hun door de politiek wordt aangeboden, terwijl de bevindingen van Van Praag en Geijtenbeek (2005) suggereren dat journalisten aan de hand van eigen opinieonderzoeken wel degelijk zelf

nieuws creëren. Daarnaast is het te verwachten, dat als gevolg van de steeds verdere professionalisering van de politieke campagne, politici ook invloed uit kunnen oefenen op de wijze waarop de berichtgeving geframed wordt. Meer onderzoek naar de constructie van frames in verkiezingsnieuws is dan ook gewenst.

In dit onderzoek gaat de interesse uit naar de wijze waarop politici en journalisten beleidsvoorstellen van politieke partijen framen onder invloed van de bovenbeschreven ontwikkelingen. Deze interactie is nergens zo duidelijk als in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen waar verschillende actoren tegelijkertijd hun stempel op de berichtgeving willen drukken. Uit eerder onderzoek van Van Praag en Geijtenbeek (2005) blijkt dat achteraf aangeboden interpretatiekaders in nabeschouwingen een belangrijke rol hebben gespeeld in het definiëren van centrale thema's in de verkiezingscampagne in 2002. Hierin was echter geen specifieke aandacht voor of en op welke wijze journalisten en andere commentatoren de beleidsvoorstellen van politici framen. Ook is er nog geen uitvoerig onderzoek gedaan naar hoe de beleidsvoorstellen die partijen in hun verkiezingsdebatten doen zich verhouden tot hoe lijsttrekkers deze beleidsvoorstellen framen in verkiezingsdebatten. In Dit onderzoek beoogd hier inzicht in te verschaffen.

3. Methode en data

In dit hoofdstuk wordt de methode toegelicht aan de hand waarvan de analyse van het datamateriaal wordt uitgevoerd. Hiertoe wordt de aanpak van de analyse uitgebreid toegelicht evenals het datamateriaal zelf en de deelvragen die dienen ter beantwoording van de hoofdvraag.

3.1 Onderzoeksvragen

Dit onderzoek heeft tot doel om meer inzicht te krijgen in framing van beleidsvoorstellen uit verkiezingsprogramma's van partijen door politici en journalisten in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen. Dit leidt tot de volgende centrale vraagstelling die in dit onderzoek beantwoord zal worden: *'Hoe werden beleidsvoorstellen uit verkiezingsprogramma's geframed door politici en journalisten in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen tijdens de verkiezingscampagne van 2012?'*

Naar verwachting doen politieke partijen in hun verkiezingsprogramma's uitgebreide beleidsvoorstellen rondom maatschappelijke problemen. Deze voorstellen hangen logischerwijs samen met de visie en kernwaarden van de partij. Het doel is om uit deze uitgebreide voorstellen een kernboodschap, of frame te destilleren. Dit leidt tot de eerste deelvraag: *Hoe framen politieke partijen hun beleidsvoorstellen in hun verkiezingsprogramma's?*

Televisiedebatten vragen vanwege hun vorm om bondige, aansprekend geformuleerde standpunten van politieke partijen rondom verschillende, door journalisten geselecteerde thema's. Politici zullen de beleidsvoorstellen hierbij moeten vertalen tot soundbytes waarin zij het standpunt en het voorgestelde beleid van hun partij rond complexe thema's duidelijk maken aan de kijker. Het is aannemelijk dat hierbij een reductie plaatsvindt in de informatie ten opzichte van de gegeven informatie uit het verkiezingsprogramma. De vraag is dan wat er overblijft van de uitgebreide beleidsvoorstellen. Uitgaande van de issue-ownership theorie is het tevens de verwachting dat partijen bepaalde issues naar zich toe zullen trekken in de debatten door middel hier de nadruk op te leggen. Dit leidt tot de tweede deelvraag: *Hoe framen politici deze beleidsvoorstellen in verkiezingsdebatten?*

Zoals beschreven in de theorie, vindt er in verkiezingsdebatten een bepaalde interactie plaats tussen politieke opponenten. Politici zullen naar verwachting niet alleen hun eigen beleidsvoorstellen onder de aandacht willen brengen en op een bepaalde manier framen, maar ook die van hun politieke opponenten bekritisieren (Jerit, 2008). Mogelijk lokken de aanvallen van politieke opponenten tevens uitspraken van een lijsttrekker uit die niet in overeenstemming zijn met de kernboodschap uit het verkiezingsprogramma van een politieke partij. Dit wordt onderzocht aan de hand van de derde deelvraag: *Hoe framen politieke tegenstanders de beleidsvoorstellen van hun concurrenten in verkiezingsdebatten?*

Uit eerder onderzoek is verder gebleken dat journalisten een steeds dominantere positie

innemen in hun relatie met de politiek (Strömbäck, 2008). Journalisten interpreteren steeds vaker ontwikkelingen in plaats van deze te beschrijven (Salgado & Strömbäck, 2012; Patterson, 1993). Ook de rol van de journalist in het verkiezingdebat is veranderd. Journalisten zijn steeds vaker duidelijk aanwezig in het debat en onderwerpen de kandidaten aan scherpe vragen (Van Praag & Geijtenbeek, 2005). Het is de vraag in welke mate en op welke wijze journalisten daadwerkelijk de inhoudelijke beleidsvoorstellen van politici transformeren door deze te reframen (Castello & Montagut, 2011) tijdens of na verkiezingsdebatten. Dit leidt tot de vierde deelvraag: *Hoe framen journalisten en commentatoren de beleidsvoorstellen tijdens of na afloop van de verkiezingsdebatten?*

Doel is om uiteindelijk mogelijke verschillen in framing te kunnen duiden. Het is de vraag in hoeverre de frames van politieke partijen uit hun verkiezingsprogramma verschillen met wat zij zeggen in verkiezingsdebatten. Mogelijk ontwikkelen deze verschillen zich in de interactie met politieke opposanten en journalisten. Daarnaast is het tevens het doel om te verkennen of en hoe de beleidsvoorstellen van partijen in nabeschouwingen verschillend geframed worden door journalisten en andere commentatoren ten opzichte van wat er door partijen zelf wordt gezegd in verkiezingsprogramma's en verkiezingsdebatten. Dit leidt tot de vijfde en laatste deelvraag: *Hoe kunnen we verschillen in framing verklaren?*

3.2 Methode

3.2.1 Casestudies

In het onderzoek wordt toegewerkt naar een theorie die de overeenkomsten en verschillen verklaart in frames die gebruikt worden in verkiezingsprogramma's, verkiezingsdebatten en nabeschouwingen door politieke partijen en journalisten. Hiertoe wordt gebruik gemaakt van een casestudy design (Yin, 2009), waarbij de verschillen en overeenkomsten in frames voor vijf verschillende cases worden geanalyseerd. Deze cases vormen vijf prominente thema's in verkiezingsdebatten van de afgelopen verkiezingscampagne: de crisis, Europa, zorg, pensioenen/AOW en de woningmarkt.

3.2.2 Inductieve inhoudsanalyse

Om antwoord te geven op de onderzoeksvraag, wordt gebruik gemaakt van een inductieve inhoudsanalyse van de partijprogramma's, debatten en nabeschouwingen in programma's, kranten en televisiejournals. Volgens Hodkinson (2009) is het doel van inductief onderzoek het genereren van theorieën: "(...) inductive researchers attempt to take empirical social phenomena as their starting point and seek to the process of research and analysis to generate broader theories about social life." (p.82). Inductief onderzoek is vanwege de exploratieve aard van het onderzoek voornamelijk geschikt voor flexibele kwalitatieve onderzoeksmethoden omdat deze de onderzoeker in staat stellen de data intensief en diepgaand te analyseren (Hodkinson, 2009).

Voor de analyse wordt gebruik gemaakt van de Constant Comparative Method (Boeije,

2002). Deze methode vormt volgens Boeije de essentie van de gefundeerde theoriebenadering (Glaser & Staus, 1976). Deze benadering stelt onderzoekers in staat kwalitatieve data op een systematische manier te benaderen. Bij de Constant Comparative Method worden de data intensief geanalyseerd door de data te coderen. Deze codes zijn in feite conceptuele labels die aan de tekst worden toegekend en vatten de inhoudelijke kern van het tekstonderdeel bondig samen in één of twee kernwoorden. Bij het coderen vindt een constante vergelijking tussen de tekstonderdelen plaats om te bepalen tot welke code datasegmenten behoren. Deze codes worden in een latere fase van het onderzoek gecombineerd in meer algemene categorieën op basis van hun onderlinge conceptuele relatie. Deze aanpak stelt de onderzoeker in staat om thema's, patronen, processen en relaties in de data te ontdekken en uiteindelijk een theorie over het onderzochte te vormen (Hodkinson, 2009, Boeije, 2002; Glaser & Straus, 1976). Verwacht wordt dat deze kwalitatieve benadering een rijker beeld geeft van hoe partijen en journalisten beleidsvoorstellen framen dan mogelijk is met een deductieve framinganalyse waarbij getoetst wordt of vooraf opgestelde frames in de data aanwezig zijn.

In dit onderzoek worden verschillende vergelijkingen gemaakt om de onderzoeksvraag te beantwoorden. Allereerst worden de verkiezingsprogramma's van de politieke partijen geanalyseerd om hieruit het frame of "the central organizing idea" (Gamson & Modigliani, 1987, p. 376) te destilleren voor de verschillende thema's: de crisis, Europa, de zorg, pensioenen/AOW en de woningmarkt. Dit wordt gedaan door de kernzinnen uit de verkiezingsprogramma's met betrekking tot deze thema's te coderen op de hierboven beschreven wijze. Door de gecodeerde datasegmenten onderling te vergelijken, ontstaat een beeld van wat door partijen in de beleidsvoorstellen wordt benadrukt, oftewel wat domineert in de tekst. Dit wordt samengevat in een kernboodschap oftewel een frame per thema.

In de tweede fase worden de verkiezingsdebatten geanalyseerd door te onderzoeken wat lijsttrekkers in deze debatten zeggen over de eigen beleidsvoorstellen. Deze uitspraken worden op dezelfde wijze gecodeerd. Vervolgens wordt de vergelijking getrokken met de kernboodschap uit het verkiezingsprogramma: in hoeverre komen de uitspraken van de lijsttrekker overeen met de kernboodschap uit het verkiezingsprogramma? Hierbij wordt nagegaan of er toevoegingen aan de kernboodschap worden gedaan in de verkiezingsdebatten, of dat er juist geen toevoegingen gedaan worden aan de kernboodschap. In deze fase worden ook de uitspraken van politieke opposenten en journalisten over de beleidsvoorstellen van partijen geanalyseerd op gelijke wijze. Hierbij is er alleen aandacht voor specifieke verwijzingen naar een partij. Hierna wordt er gezocht naar overeenkomsten en verschillen in framing.

In de derde fase vindt de analyse van de nabeschouwingen plaats. Hierbij worden de uitspraken van journalisten en andere commentatoren over de beleidsvoorstellen van partijen

gecodeerd. Deze journalistieke frames worden vervolgens vergeleken met de frames van politieke partijen. Hierbij wordt gekeken wat journalisten benadrukken en of er verschillen en overeenkomsten te vinden zijn in de wijze van framing. In de analyse is er alleen aandacht voor nieuws over de verkiezingsdebatten en niet voor overig politiek nieuws.

3.3 Data

In dit onderzoek wordt de verkiezingscampagne voor de Tweede Kamerverkiezingen uit 2012 geanalyseerd. De verkiezingen volgen na de vroegtijdige val van het Kabinet Rutte I. Coalitiepartijen CDA en VVD konden geen overeenstemming met gedoogpartner PVV bereiken over te nemen maatregelen om het begrotingstekort terug te dringen. Na de val van het kabinet toonden vijf partijen zich bereid om samen te werken om de begroting voor 2013 op orde te maken. Dit wordt ook wel het Lenteakkoord of het Kunduz-akkoord genoemd. Hieraan namen deel: VVD, CDA, ChristenUnie, D66 en GroenLinks

3.3.1 Partijprogramma's

Aan de Tweede Kamerverkiezingen 2012 namen 21 politieke partijen deel. Elf van deze partijen namen ook deel aan verkiezingsdebatten op televisie, van deze partijen worden de verkiezingsprogramma's geanalyseerd:

- Christen-Democratisch Appél (CDA)
- ChristenUnie
- Democratisch Politiek Keerpunt (DKP)
- D66
- GroenLinks
- Partij van de Arbeid (PvdA)
- Partij voor de Dieren (PvdD)
- Partij voor de Vrijheid (PVV)
- Socialistische Partij (SP)
- Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)
- Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

Uit de verkiezingsprogramma's worden vijf thema's geanalyseerd die centraal stonden tijdens de verkiezingscampagne in 2012.

1. De economische crisis

Gedurende de verkiezingen bevindt Nederland zich al langere tijd in een economische recessie. Het vinden van een uitweg uit de voortdurende crisis vormt wellicht het meest

belangrijke thema tijdens deze verkiezingen. Onderwerpen die bij het thema horen zijn de oplopende werkloosheid, problemen met de overheidsfinanciën, bezuinigingen maar ook investeringen die nodig worden bevonden om de economie te stimuleren.

2. Europa

Een tweede belangrijk thema is Europa. De internationale schuldencrisis heeft economisch zwakke landen zwaar getroffen. Om de eurozone bijeen te houden zijn de afgelopen jaren veel maatregelen genomen, bijvoorbeeld in de vorm van noodsteun en garantiestellingen. Nu de problemen in Europa aan blijven houden, ontstaat er verdeeldheid over hoe er moet worden omgegaan met deze economisch zwakke landen.

3. Zorg

De zorgkosten zijn de afgelopen jaren dusdanig hard gestegen dat de politiek nu zal moeten ingrijpen om de zorg toegankelijk en betaalbaar te houden. Alle partijen zijn er over eens dat er maatregelen moeten worden genomen maar partijen houden er verschillende meningen er op na over hoe dit gedaan moet worden.

4. Pensioenen/AOW

De ouderdomsvoorziening is een centraal thema in de verkiezingscampagne van 2012. Enerzijds leeft de discussie of het noodzakelijk is om de AOW-leeftijd te verhogen om de voorziening ook in de toekomst te kunnen garanderen. Anderzijds leven er ook vragen over de (risicovolle) beleggingen van pensioenfondsen.

5. Woningmarkt

De woningmarkt is al langere tijd vastgelopen. Woningen worden slecht verkocht en ook op de huurmarkt is de doorstroming beperkt. De problemen hangen sterk samen met de slechte economische situatie. Om het vertrouwen in de woningmarkt te versterken is er vooral duidelijkheid nodig over de hypotheekrenteaftrek. Ook op dit punt verschillen partijen echter van mening hoe dit moet worden aangepakt.

3.3.2 Verkiezingsdebatten

Om inzicht te krijgen in de wijze waarop partijen hun beleidsvoorstellen framen in verkiezingsdebatten zijn er vijf debatten van verschillende omroepen gekozen voor de analyse. Deze debatten vonden plaats tussen het eerste verkiezingsdebat op 22 augustus 2012 en het slotdebat op 11 september 2012.

1. Openingsdebat, woensdag 22 augustus (NOS)

De NOS organiseert op 22 augustus het eerste verkiezingsdebat van de campagne tussen de lijsttrekkers van de kleine en (grotere) middenpartijen. Aan het debat nemen de volgende lijsttrekkers deel: Samsom (PvdA), Van Haersma Buma (CDA), Pechtold (D66), Sap (GroenLinks), Slob (ChristenUnie), Van der Staaij (SGP), Thieme (PvdD) en Brinkman (DKP). Opvallend is dat Roemer (SP) en Rutte (VVD) niet deelnemen aan het debat. Het debat wordt geleid door Ferry Mingelen en Dominique van der Heijde en thema's worden geïntroduceerd door Rick van der Westerlaken. Er worden ook kiezersvragen gesteld door de journalisten. Er zijn wisselend debatten tussen twee of meerdere lijsttrekkers. Partijen die deelnemen aan het debat mogen elkaar hierbij steeds onderbreken; dit levert soms een rommelig beeld op. Bij de debatten met meerdere deelnemers wordt er onderscheid gemaakt tussen de kleine partijen (SGP, DPK en PvdD) en de grote middenpartijen. De kleine partijen debatteren apart met elkaar. In dit debat wordt gesproken over verschillende 'grote' onderwerpen: de aanpak van de economische crisis, de houdbaarheid van de overheidsfinanciën, de woningmarkt en de kosten van de zorg. Daarnaast wordt er ook gesproken over de langstudeerboete, immigratie en asiel en 'principiële kwesties' zoals het toelaten van vrouwen op de kieslijst bij de SGP. Ten slotte is er ook aandacht voor strategische overwegingen van politici. Het debat heeft een redelijk informele vorm. Er worden vakantiefoto's van de lijsttrekkers bekeken en er wordt gesproken over de inspiratie van de politici.

2. Premiersdebat, 26 augustus (RTL)

Aan het tweede debat nemen de lijsttrekkers van de vier partijen deel die volgens RTL mogelijk de premier kunnen leveren na de verkiezingen. Deelnemers aan dit debat zijn: Rutte (VVD), Wilders (PVV), Roemer (SP) en Samsom (PvdA). Het debat wordt geleid door Frits Wester. Het debat is strak georganiseerd. Iedere debatronde start met het standpunt van iedere partij over het thema, hierbij is geen ruimte voor interruptie. Hierna gaan de lijsttrekkers met elkaar in debat over een stelling. Daarnaast heeft iedere deelnemer de mogelijkheid om een opponent uit te dagen aan de middentafel voor een één-op-één confrontatie. In het debat is er aandacht voor de thema's: Europa, de zorg, de crisis, de woningmarkt en leiderschapsvraagstukken.

3. Carrédebat, dinsdag 4 september (RTL)

Aan dit debat nemen de lijsttrekkers van de acht grootste partijen deel: Rutte (VVD), Samsom (PvdA), Roemer (SP), Wilders (PVV), Buma (CDA), Pechtold (D66), Slob (CU) en Sap (GroenLinks). De leiding van het debat wordt verzorgd door Rick Nieman. Petra Grijzen houdt

één-op-één interviews met de lijsttrekkers. In deze gesprekken worden de lijsttrekkers stevig aan de tand gevoeld over een voor hun partij pijnlijk onderwerp. Verder worden er steeds debatten georganiseerd tussen vier lijsttrekkers rond een thema. Wel is er steeds voor alle lijsttrekkers mogelijkheid kort het standpunt van hun partij te benoemen. Mogelijkheid tot interrumpen is er alleen tijdens de debatten met meerdere lijsttrekkers en niet bij de korte standpunten van de partijen. Centrale thema's in het debat zijn: de eurozone, de gezondheidszorg, de pensioenleeftijd en de economische crisis. Ook in dit debat spelen de strategische overwegingen van politici of formatievraagstukken een rol.

4. EenVandaag-debat, donderdag 6 september (AVRO-TROS)

Aan dit debat doen de lijsttrekkers van de zes grootste partijen uit de Tweede Kamer mee: Rutte (VVD), Samsom (PvdA), Roemer (SP), Wilders (PVV), Buma (CDA) en Pechtold (D66). Het debat wordt geleid door Antoinette Hertsenbergh en Pieter Jan Hagens. Het debat is niet strak georganiseerd; hierdoor zijn er veel interrupties en lopen thema's soms door elkaar. In het debat wordt steeds gestart met één-op-één debatten tussen lijsttrekkers. Hierna wordt het debat breder getrokken en mogen ook andere lijsttrekkers reageren. Hierbij is ruimte voor interruptie. Er wordt gedebatteerd over de aanpak van de crisis, Europa en de kosten van de verzorgingsstaat. Steeds na deze debatten mogen de andere partijen ook reageren op het besproken thema. Bij het laatste thema is er ruimte voor de partijen om de oplopende kosten van de verzorgingsstaat toe te trekken naar hun 'eigen' thema's, zo werd er gesproken over immigratie, de islam, Europa, werkgelegenheid, de AOW en werd er gesproken over andere sociale voorzieningen zoals de gezondheidszorg.

5. Slotdebat, dinsdag 12 september (NOS)

Het laatste debat vindt plaats in het gebouw van de Tweede Kamer. Bij dit debat is het aantal deelnemers het grootst. Deelnemers aan het debat waren: Rutte (VVD), Wilders (PVV), Roemer (SP), Samsom (PvdA), Buma (CDA), Pechtold (D66), Sap (GroenLinks), Slob (ChristenUnie), Van der Staaij (SGP), Thieme (PvdD) en Brinkman (DKP). Het debat wordt geleid door Dominique van der Heijden en Ferry Mingelen, Sacha de Boer introduceert de thema's. Het debat vindt plaats rondom vragen die kiezers zelf kunnen stellen aan twee lijsttrekkers. Dit debat wordt vervolgens breder getrokken waarna ook de andere lijsttrekkers kunnen reageren. Er werd gesproken over Europa, de pensioenen, de kosten van de verzorgingsstaat, de aanpak van de crisis en de woningmarkt. De verzorgingsstaat wordt hierbij breder ingevuld dan de gezondheidszorg, namelijk de betaalbaarheid van sociale

voorzieningen in algemene zin. Ook is er een kiezersvraag gericht op de betrouwbaarheid van de politiek. Ook is er kort aandacht voor mogelijke coalities en het onderwijs.

De debatten zijn gedownload via de websites van de omroepen met behulp van het programma 'Gemist Downloader' en getranscribeerd voor analyse.

3.3.3 Nabeschouwingen

Om te onderzoeken hoe journalisten en commentatoren de door politici geframede beleidsvoorstellen analyseren en interpreteren en hoe zij deze beleidsvoorstellen mogelijk herdefiniëren ofwel reframen, zijn tevens de nabeschouwingen van de debatten geanalyseerd. Het gaat hier om de directe nabeschouwingen die na het debat volgen op televisie en de nabeschouwingen de dag na het debat in de uitgebreide avondbulletins van het *RTL Nieuws* en het *NOS journaal* en in de volgende kranten: *De Telegraaf*, *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant*. In tabel 2 is een overzicht te vinden van de debatten en de bijbehorende nabeschouwingen.

Directe nabeschouwingen

De directe nabeschouwingen van de debatten worden bij de debatten van de NOS georganiseerd in verschillende programma's. Voor het Openingsdebat van 22 augustus en het *EenVandaag-debat* van 6 september is de nabeschouwing *Nieuwsuur*. De nabeschouwing van het slotdebat wordt georganiseerd in het programma *1 voor de Verkiezingen*. Voor het *Premiersdebat* en het *Carré-debat* is gekozen voor de directe nabeschouwingen in het programma waarin de debatten ook worden uitgezonden: *Wat kiest Nederland* van 26 augustus en 4 september op *RTL 4*. Het beeldmateriaal is via de *Gemist Downloader* van de websites van de omroepen gedownload. De uitzendingen zijn vervolgens getranscribeerd voor analyse.

1. Nabeschouwing Openingsdebat (22 augustus)

Deze nabeschouwing in *Nieuwsuur* wordt gepresenteerd door Joost Karhof. Te gast zijn Jack de Vries (CDA) en Dig Isthā (PvdA). Beide gasten hielden zich bij eerdere verkiezingen voor hun partij bezig met de campagne en worden ook wel aangemerkt als 'spin doctor'.

2. Nabeschouwing Premiersdebat (26 augustus)

De nabeschouwing van het premiersdebat wordt gepresenteerd door Rick Nieman in het programma 'Wat Kiest Nederland?'. Aan tafel zitten verder politicus Marco Pastors (Leefbaar Rotterdam, EénNL), journalist Jeroen Pauw (*Pauw en Witteman*) en leiderschapdeskundige Janka Stoker. Lotte Ragut houdt korte interviews met de lijsttrekkers.

3. Nabeschuwing Carré-debat (5 september)

Bij de nabeschuwing van het Carrédebat zijn veel journalisten te gast: Frits Wester (RTL), Syp Wynia (Elsevier) en Martin Visser (Financieel Dagblad). De presentatie is in handen van Hans Verbeek (BNR). De enige niet-journalist aan tafel is directeur van het Nederlandse Debat Instituut, Roderick Grieken. Lotte Ragut houdt korte interviews met de lijsttrekkers.

4. Nabeschuwing EenVandaag-debat (6 september)

Het debat wordt in deze nabeschuwing kort samengevat door Ferry Mingelen in het programma *Nieuwsuur*. Hierna praat journalist Twan Huys verder na over onder andere het debat met politici Onno Hoes (VVD) en Lodewijk Asscher (PvdA) .

5. Nabeschuwing Slotdebat

In de nabeschuwing van het slotdebat wordt gehouden in de 'talkshow' *1 voor de Verkiezingen*. Hierin spreken politiek commentatoren Paul Janssen, Wouke van Scherrenburg, Maarten van Rossem, spindoctor Kay van der Linde en oud-politica Femke Halsema over onder meer het laatste verkiezingsdebat onder leiding van Jeroen Pauw en Paul Witteman.

Kranten

Uit de kranten is het hoofdverhaal met betrekking tot het politieke debat geanalyseerd. In sommige gevallen publiceerde de krant twee grote artikelen over het debat. In dit geval zijn beide artikelen meegenomen. De artikelen zijn verzameld via LexisNexis. Wanneer de papieren krant geen artikel over het debat publiceerde, is er gekozen voor het artikel van de website van de krant wanneer deze wel aanwezig was. Dit levert elf artikelen op uit de papieren krant en vier artikelen van de internetpagina's.

Journalaals

Ten slotte zijn de uitgebreide avondbulletins van het *NOS Journaal* van 20:00 uur en de uitzendingen van RTL Nieuws van 19:30 uur van de dag na het debat geselecteerd voor analyse. In het totaal gaat het om tien uitzendingen. Omdat deze niet langer online beschikbaar zijn, zijn de *NOS-journalaals* getranscribeerd bij het *instituut Beeld en Geluid*. RTL Nieuws heeft de uitzendingen digitaal beschikbaar gesteld voor onderzoek, ook deze zijn getranscribeerd voor analyse.

Debat	Directe nabeschuwing	Journaal	Kranten
<u>Openingsdebat</u> NOS 22 augustus (NOS)	Nieuwsuur NOS-NTR (22 augustus)	RTL Nieuws 19:30 uur NOS Journaal 20:00 uur (23 augustus)	NRC Handelsblad De Telegraaf de Volkskrant (23 augustus)
<u>Premiersdebat</u> RTL 26 augustus (RTL)	Wat kiest Nederland RTL (26 augustus)	RTL Nieuws 19:30 uur NOS Journaal 20:00 uur (27 augustus)	NRC Handelsblad De Telegraaf* de Volkskrant (27 augustus)
<u>Carré-debat</u> RTL 4 september (RTL)	Wat kiest Nederland RTL (4 September)	RTL Nieuws 19:30 uur NOS Journaal 20:00 uur (5 september)	NRC Handelsblad** De Telegraaf de Volkskrant (5 september)
<u>EenVandaag-debat</u> AVRO-TROS 6 september	1 voor de verkiezingen EO-VARA (6 september)	RTL Nieuws 19:30 uur NOS Journaal 20:00 uur (7 september)	NRC Handelsblad* De Telegraaf de Volkskrant (7 september)
<u>Slotdebat</u> NO 11 september (NOS)	1 voor de verkiezingen EO-VARA (6 september)	RTL Nieuws 19:30 uur NOS Journaal 20:00 uur (12 september)	NRC Handelsblad* De Telegraaf** de Volkskrant * (26 augustus)

Tabel 2: Overzicht debatten en nabeschuwingen

* Deze artikelen zijn afkomstig van de website van de krant en gepubliceerd op de dag van het debat zelf, met uitzondering van de nabeschuwing van de Volkskrant van het slotdebat die wel op 12 september werd geplaatst.

** Deze krant publiceert op deze dag twee artikelen over het debat

3.4 Opbouw resultaten

In de volgende hoofdstukken worden de resultaten van de kwalitatieve inhoudsanalyse besproken. Het resultaatendeel is opgedeeld in vijf hoofdstukken die corresponderen met de verschillende cases: de crisis, Europa, de zorg, pensioenen/AOW en de woningmarkt. Hierbij wordt steeds per thema gekeken naar hoe partijen hun beleidsvoorstellen framen in hun verkiezingsprogramma's, hoe partijen deze beleidsvoorstellen in de verkiezingsdebatten framen, hoe politieke tegenstanders deze framen, en hoe journalisten ze tijdens en na de debatten framen. In het afsluitende hoofdstuk worden de vijf thema's vergeleken en worden de verschillen in framing die zijn beschreven in het resultaten gedeelte nader geduid.

4. Resultaten: Crisis

4.1 Verkiezingsprogramma's Overheidsfinanciën

De beleidsvoorstellen van politieke partijen voor de aanpak van de economische crisis zijn grofweg te verdelen tussen partijen die als prioriteit stellen om de overheidsfinanciën snel op orde te brengen door te bezuinigen en partijen die voornamelijk nu eerst de economie willen stimuleren en op een meer geleidelijke wijze willen toewerken naar een begrotingsevenwicht. VVD, D66, ChristenUnie en SGP benadrukken het belang van het snel op orde brengen in hun verkiezingsprogramma's. De VVD zegt hierover bijvoorbeeld: "Een verantwoordelijke overheid pakt de problemen nu aan en schuift deze niet door naar volgende generaties. De VVD wil daarom zo snel mogelijk naar een structureel evenwicht tussen de inkomsten en uitgaven van de overheid." (VVD, 2012, p.11).

De SP benadrukt juist dat de crisis een gevolg is van de keuzes van de heersende neoliberale politiek. Doorgaan op de weg van bezuinigen is daarom volgens de partij geen optie: "Harde bezuinigingen leiden tot een zwakkere economie – en daarmee tot weer meer bezuinigingen" (SP, 2012, p.5). De SP is van mening dat de economie eerst gestimuleerd moet worden zodat deze zich kan herstellen alvorens een begrotingsevenwicht te bereiken. De partij wil dan ook niet vasthouden aan de Europese begrotingsregels die voorschrijven dat het begrotingstekort niet meer dan drie procent mag bedragen van het Bruto Binnenlands Product. De PVV wil ook niet vasthouden aan de Europese begrotingsnorm maar schuwt radicale bezuinigingen op Europa, ontwikkelingshulp en immigratie niet.

PvdA en het CDA willen niet radicaal bezuinigen en bereiken een structureel begrotingsevenwicht in 2017. De partijen benadrukken wel dat economische hervormingen noodzakelijk zijn en lijken dus meer prioriteit te verlenen aan het op orde brengen van de staatskas dan de SP. De opstelling van het CDA is opmerkelijk aangezien de partij onder het Kabinet Rutte I meewerkte aan een bezuinigingsbeleid wat er op was gericht zo snel mogelijk een begrotingsevenwicht te bereiken. Nu stelt de partij echter dat bezuinigen alleen niet volstaat: "De financiële en economische crisis – minstens zo zeer een culturele en morele crisis – vergt meer dan bezuinigen" (CDA, 2012, p.11). Net als partijen als de PvdA, SP en GroenLinks, benadrukt het CDA de pijn van de crisis eerlijk te willen delen. De partij positioneert zich hiermee dichterbij oppositiepartijen dan bij haar voormalige coalitiepartner de VVD.

Het is overigens niet zo dat partijen die in hun verkiezingsprogramma het belang van bezuinigingen benadrukken, in het geheel geen investeringen doen. Ook partijen zoals VVD, D66, ChristenUnie, DPK en de SGP die veel waarde hechten aan het op orde brengen van de overheidsfinanciën, investeren in bepaalde onderdelen. De grote verschillen zitten dus niet zozeer in

wel of niet investeren, maar eerder in het tempo waarin wordt toegewerkt naar een structureel begrotingsevenwicht. Juist wanneer we de investeringsplannen van de partijen onderling vergelijken vinden we dat er grote overeenkomsten zijn tussen verkiezingsprogramma's.

Werkgelegenheid, onderwijs en duurzaamheid

Partijen maken weliswaar verschillende keuzes wanneer het gaat om investeringen, maar er zijn ook overeenkomsten te herkennen. Zo wordt in alle verkiezingsprogramma's gesproken over het belang van het creëren van banen nu de werkloosheid door de aanhoudende crisis blijft oplopen. Alleen DPK, PvdD en SGP framen het creëren van werkgelegenheid niet als hoofdoplossing voor de economische crisis.

Naast werkgelegenheid zijn er ook andere overeenkomsten tussen de programma's te noemen. Zo zijn er verschillende partijen die benadrukken dat zij investeren in onderwijs om uit de economische crisis te komen. Hieronder zijn D66, GroenLinks, de PvdA maar ook de VVD. Er zijn echter wel nuanceverschillen te onderscheiden in de wijze waarop deze partijen de noodzaak voor investeringen in het onderwijs framen. Zo benadrukt de VVD dat het tekort aan vakmensen negatieve gevolgen heeft voor het bedrijfsleven. De PvdA benadrukt dat (technisch) onderwijs een belangrijke rol speelt voor de exportpositie van Nederland: "Economische kansen benutten vraagt om een visie. Een visie die zich biedt op investeringen in innovatie en onderwijs, in vaklui en in ingenieurs, zodat we straks Made in Holland-producten kunnen exporteren" (PvdA, 2012, p.4). GroenLinks ziet onderwijs voornamelijk als motor van de kenniseconomie en niet zozeer als middel om de productie van het bedrijfsleven te stimuleren. D66 ziet investeringen in het onderwijs als een algemene oplossing om de stilstand te doorbreken en vooruitgang mogelijk te maken.

Opvallend veel partijen schrijven ook in hun verkiezingsprogramma's over het belang van een duurzame economie. In het verkiezingsprogramma van GroenLinks domineert de noodzaak om te verduurzamen. De partij framet de crisis als een kans om een omslag te maken naar een duurzame economie. Ook bij de PvdD zien we een soortgelijke nadruk op duurzaamheid, maar dit is sterker gerelateerd aan dierenwelzijn. Maar ook andere partijen zoals de PvdA, D66, CDA en ChristenUnie benadrukken in hun verkiezingsprogramma's dat zij willen investeren in duurzame innovaties omdat dit economische groei mogelijk maakt in de toekomst. Ook bij partijen zoals de VVD en SP, waar duurzaamheid geen onderdeel is van hun kernboodschap, wordt in het verkiezingsprogramma gesproken over duurzaamheid.

Samenvattend kan gesteld worden dat de beleidsvoorstellen van partijen opvallend veel op elkaar lijken. Dit gaat voornamelijk over waar partijen in willen investeren. Zo benadrukken alle partijen dat zij willen investeren in werkgelegenheid. Partijen verschillen het meest van mening over het tempo waarin een begrotingsevenwicht bereikt dient te worden.

4.2. Inbreng bij verkiezingsdebatten

Tijdens de verkiezingsdebatten wordt er veel gesproken over de crisis, het thema komt in alle verkiezingsdebatten terug. De tijd die partijen krijgen in de verkiezingsdebatten om te spreken over hun beleidsvoorstellen varieert echter sterk. VVD-lijsttrekker Mark Rutte spreekt als demissionair-premier het meest over zijn beleidsvoorstellen voor de crisis. Maar ook andere grote partijen krijgen veel spreektijd. Zo is er zelfs een apart debat georganiseerd voor de lijsttrekkers van de vier grootste partijen: VVD, SP, PvdA en PVV. De kleine partijen DPK, PvdD, GroenLinks, SGP en de ChristenUnie nemen aan veel minder debatten deel en hebben binnen deze debatten ook minder spreektijd. In de verkiezingsdebatten is behalve voor inhoudelijke beleidsvoorstellen ook aandacht voor de coalitiemogelijkheden en de leiderschapskwaliteiten van de lijsttrekkers. Het is echter niet het doel van deze analyse om hier uitgebreid op in te gaan. Wel kan geconstateerd worden dat een belangrijk deel van de debatten niet direct gaat over de inhoudelijke voorstellen van de partijen.

De overheidsfinanciën

Het op orde brengen van de overheidsfinanciën wordt in de verkiezingsdebatten voornamelijk geclaimd door VVD-lijsttrekker Rutte, die het op orde brengen van de overheidsfinanciën framet als topprioriteit: "(...) de overheidsfinanciën op orde: absolute prioriteit een" (Carré-debat, RTL, 2012). Rutte vraagt in de debatten het vertrouwen van de kiezer om het beleid dat is ingezet onder het Kabinet Rutte I voort te zetten: "Nederland is bezig sterker uit de crisis te komen. Laten we nu niet het risico gaan nemen, met een plotselinge koerswijziging en daarmee de enorme fout maken om daarmee die welvaart die we aan het opbouwen zijn weg te gooien, dat zou heel slecht zijn" (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012). Ook Alexander Pechtold van D66 en Kees van der Staaij van de SGP benadrukken in de verkiezingsdebatten het belang van begrotingsdiscipline, maar zij doen dit niet zo eenduidig en veelvuldig als de VVD.

De SP verzet zich net als in het verkiezingsprogramma sterk tegen het bezuinigingsbeleid van het demissionair kabinet. SP-lijsttrekker Roemer zegt hierover in het *Premiersdebat*:

Gaan we dat op dezelfde manier zien als we dat de afgelopen twee jaar hebben gedaan, met veel te hard bezuinigen in veel te korte tijd? Of gaan we eindelijk eens op zoek naar sociale antwoorden en sociale oplossingen om uit die crisis te kunnen komen? Een ding is in ieder geval voor de komende tijd van heel groot belang: wij moeten nu echt gaan investeren om mensen weer aan het werk te krijgen.

(Premiersdebat, RTL, 2012)

Opvallend is dat de PvdA zich in de verkiezingsdebatten minder hard lijkt te verzetten tegen bezuinigingen dan in het verkiezingsprogramma. Zo lijkt de partij van Samsom zich in de

verkiezingsdebatten regelmatig tussen de SP en de VVD te positioneren als gematigd alternatief. Zo zegt Samsom bijvoorbeeld: “Eenvoudige recepten voldoen niet. Alleen bezuinigen helpt ons niet uit de crisis. Alleen geld uitgeven lost de problemen uiteindelijk niet op. Er is iets anders nodig, een partij die snapt dat, wat er ook gebeurt, de rekening van de crisis eerlijk zal moeten worden verdeeld” (Premiersdebat, RTL, 2012).

Het CDA en GroenLinks sluiten in de verkiezingsdebatten grotendeels aan bij de gematigde positie die de PvdA inneemt. Dit resulteert erin dat de beleidsvoorstellen van de partijen sterke overeenkomsten vertonen. Zo zegt Buma bijvoorbeeld: “We moeten investeren in banen, maar we moeten ook wel eerlijk zijn tegen elkaar: geld dat er niet is, kan je niet blijven uitgeven. Jaar op jaar geven we te veel uit het is ook die moraal: zorg dat je niet meer uitgeeft dan er binnenkomt”(Openingsdebat,NOS, 2012). Samsom lijkt er echter van te kunnen profiteren dat het CDA en GroenLinks niet deelnamen aan het *Premiersdebat*, waardoor de PvdA’er deze gematigde positie tussen de partijen in succesvol naar zich toe weet te trekken.

Slechts enkele partijen benadrukken in de verkiezingsdebatten duidelijk waar ze op willen bezuinigen om de overheidsfinanciën op orde te brengen. Vooral PVV-lijsttrekker Wilders grijpt dit thema aan om de voorgestelde bezuinigingen te benadrukken: “De PVV kiest voor de mensen in dit land. Wij geven geen cent meer aan Europa, geen cent meer aan ontwikkelingshulp, geen cent meer aan kansloze immigratie en op die manier kunnen we de economie helpen” (Premiersdebat, RTL, 2012). Ook de VVD en GroenLinks benadrukken in de debatten regelmatig waar zij de rekening van de crisis neerleggen. Zo bezuinigt de VVD op de overheid, bureaucratie en ontwikkelingshulp en legt GroenLinks de rekening neer bij de vervuiler en de hoge inkomens. De meeste partijen komen echter pas tot concrete maatregelen na aandringen van de debatleider(s).

Werkgelegenheid, onderwijs en duurzaamheid

In de verkiezingsdebatten is daarnaast een sterke focus op de vraag hoe partijen banen willen creëren. Doordat alle partijen het belang hiervan onderstrepen, slaagt geen van de lijsttrekkers erin het issue naar zich toe te trekken. De lijsttrekkers wijken in de verkiezingsdebatten echter nog wel eens af van de beleidsvoorstellen uit hun verkiezingsprogramma’s. Zo benadrukt de PvdA in de debatten niet dat zij banen wil creëren in de productieve sector en heeft de SP opvallend veel aandacht voor het creëren van banen in de bouw, terwijl hier in het verkiezingsprogramma niet zo specifiek de nadruk op ligt. SP-lijsttrekker Roemer zegt hierover: “Zorg dat die bouwbedrijven weer aan de slag gaan, dat die mensen weer hun baan terug hebben, dat die mensen hun zekerheid krijgen, zodat ze ook weer het geld gaan uitgeven”(Carré-debat, RTL, 2012).

Wanneer het over onderwijs en duurzaamheid gaat zien we duidelijk verschillen ontstaan tussen partijen. Waar in de verkiezingsdebatten vrijwel alle partijen aandacht hebben voor deze

issues, benadrukken in de verkiezingsdebatten slechts enkele partijen het belang hiervan voor het oplossen van de crisis. Vooral D66 benadrukt in de verkiezingsdebatten het belang van onderwijs: “Een kabinet met D66 zal zorgen dat er niet weer bezuinigd wordt op onderwijs en dat daar heel veel geld bij komt. Hoe meer zetels, hoe meer garantie dat ik die twee miljard waar maak” (Slotdebat, NOS, 2012). Ook de PvdA zegt in de verkiezingsdebatten onderwijs heel belangrijk te vinden. GroenLinks en VVD, die in het verkiezingsprogramma ook de nadruk leggen op het belang van onderwijs om uit de crisis te komen, spreken hier in de debatten niet meer over.

GroenLinks onderscheidt zich samen met de PvdD in de verkiezingsdebatten juist als het gaat om duurzaamheid. Hoewel veel partijen in hun verkiezingsprogramma's spreken over het belang van duurzaamheid, geven alleen deze partijen hier in de verkiezingsdebatten gevolg aan. Jolande Sap van GroenLinks gaat in de verkiezingsdebatten nog verder dan in haar verkiezingsprogramma door de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen als oorzaak van de crisis aan te wijzen: “We moeten naar de echte oorzaak en dat is volgens mij dat je ziet dat die Westerse economieën veel te afhankelijk zijn van olie en dat die olieprijs de pan uit rijzen als de economie weer aantrekt en dan klapt de polder in elkaar”(Openingsdebat, NOS, 2012). In het verkiezingsprogramma wijst de partij de banken aan als oorzaak van de crisis.

Aanpassingen

In de verkiezingsdebatten blijkt dat verschillende beleidsvoorstellen die partijen presenteren in hun verkiezingsprogramma's veranderd zijn. Dit komt onder andere door de doorberekeningen van de verkiezingsprogramma's van het Centraal Planbureau (CPB). Beleidsvoorstellen blijken bijvoorbeeld niet altijd het gewenste effect te hebben of zijn niet haalbaar. Het lezen van de verkiezingsprogramma's lijkt dan ook een beperkte waarde te hebben wanneer de beleidsvoorstellen van partijen al voor de verkiezingen worden gewijzigd. Zo blijkt bijvoorbeeld dat het CDA niet kan voldoen aan de in het verkiezingsprogramma toegezegde koopkrachtverbetering. CDA-lijsttrekker Buma zegt hierover: “En niemand kan hier zeggen (...) dat de koopkracht beter wordt. Want het zal blijken, in 2017 is hij niet beter” (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012).

Ook doen sommige partijen aan de start van de campagne aantrekkelijke beleidsvoorstellen die aanvankelijk niet in het verkiezingsprogramma stonden. Een opvallend voorbeeld hiervan is het voornemen van de VVD om iedere werkende Nederlander 1000 euro lastenverlichting te geven. Hoewel de partij het belang van lastenverlichting in het verkiezingsprogramma benadrukt, staat dit specifieke beleidsvoorstel niet in het programma. Het voorstel houdt bovendien niet lang stand. In het *Slotdebat* moet Rutte op basis van de dan bekende koopkrachteffecten bekennen dat de lasten in 2013 zullen stijgen:

(...) we moeten ook erkennen dat voor volgend jaar het onvermijdelijk is om extra maatregelen te nemen. Als we dat doen en tegelijkertijd ook investeren in onderwijs, in wegen, in veiligheid en rust creëren op de woningmarkt, dan kunnen we heel snel daarna, vanaf 2014, een zeer forse lastenverlichting geven en dat moet ook. (Slotdebat, NOS, 2012)

Hoewel deze doorrekeningen interessante gevolgen kunnen hebben voor het verloop van de campagne, blijft het onduidelijk in hoeverre het bespreken van deze doorrekeningen de kiezer daadwerkelijk meer inzicht verschaffen omdat deze doorrekeningen vaak ingewikkeld zijn, lijsttrekkers deze selectief gebruiken en eventuele wijzigingen in de verkiezingsdebatten niet nader worden toegelicht.

Hoewel er verschillen zijn in spreektijd die partijen toebedeeld krijgen, krijgen veel partijen de kans om in de verkiezingsdebatten hun beleidsvoorstellen voor de crisis te presenteren. Het informatieve gehalte van de verkiezingsdebatten lijkt op dit thema redelijk hoog te zien. In de verkiezingsdebatten ontstaan ook verschillen tussen partijen doordat lijsttrekkers in de debatten er voor kiezen om bepaalde beleidsvoorstellen te benadrukken en niet over al hun beleidsvoorstellen spreken. Partijen lijken hierbij vooral de nadruk te leggen op traditionele issues waar kiezers hen mee associëren (zie tabel 1, Kleinnijenhuis et al. 2007b). Er zijn echter ook uitzonderingen aan te wijzen. Zo benadrukt de PvdA in de debatten ook onderwijs belangrijk te vinden terwijl de partij hier oorspronkelijk niet sterk mee geassocieerd wordt. Opvallend is daarnaast ook dat de beleidsvoorstellen van partijen in de verkiezingsdebatten soms afwijken van de beleidsvoorstellen die zij in hun verkiezingprogramma doen.

4.3 Inbreng van politieke opponenten

Rutte en zijn “Kunduz-vriendjes”

Partijen richten zich in de verkiezingsdebatten voornamelijk op de negatieve aspecten van de beleidsvoorstellen van hun concurrenten. Partijen vallen dan ook voornamelijk demissionair-premier Mark Rutte van de VVD aan. Oppositiepartijen SP en PvdA bekritisieren hierbij zowel het huidige beleid zoals dat is gevoerd door het Kabinet Rutte I als op de plannen zoals die er nu liggen in het Lenteakkoord, ook wel het Kunduz-akkoord genoemd.

Opvallend is dat Rutte ook niet wordt gespaard door voormalig coalitiepartners CDA en PVV. Vooral Geert Wilders toont zich kritisch op de plannen van de Lente-partijen. Zo zegt Wilders “De btw-verhoging, de forenzentaks, de verhoging van het eigen risico dat is wat de heer Rutte en zijn Kunduz-vriendjes voor de mens in petto hebben. Ze buigen voor de eisen van Brussel en bezuinigen Nederland kapot” (Premiersdebat, RTL, 2012). Rutte zegt het anderzijds Wilders zeer kwalijk te nemen dat hij de onderhandelingen in het Catshuis vast heeft laten lopen: “Meneer Wilders, als ik terugdenk aan eind april toen u de stekker trok uit het kabinet in een economische crisis en

Nederland ook in een politieke crisis stortte, word ik nog steeds ongelofelijk kwaad. U hebt partijbelang laten gaan boven landsbelang” (Premiersdebat, RTL, 2012). Rutte frameet Wilders hiermee als verantwoordelijke voor het uiteenvallen van het kabinet.

De VVD wordt overigens niet alleen bekritiseerd op basis van de plannen uit het Lenteakkoord maar ook op de beleidsplannen van de partij zelf voor de komende kabinetsperiode. De plannen van de VVD zouden asociaal zijn omdat de bezuinigingen die de VVD wil treffen vooral de zwakkere, zieken en de lage inkomens zouden raken. SP-lijsttrekker Roemer zegt hierover: “Wat u doet is blame the victim. En dat deed u niet alleen toen maar dat doet u nu ook. Continu de rekening neerleggen bij mensen die het eigenlijk al helemaal niet kunnen gebruiken” (Premiersdebat, RTL, 2012). Opvallend is dat ook voormalig coalitiepartner CDA Rutte bekritiseert om diens aanpak. Volgens lijsttrekker Buma deelt de VVD de kosten van de crisis niet eerlijk.

De overheidsfinanciën

Terwijl VVD-lijsttrekker Rutte van alle kanten kritiek krijgt, bewaart hij zijn aanvallen voornamelijk voor SP-lijsttrekker Roemer. Rutte pakt Roemer hard aan op het feit dat de SP zich niet aan de begrotingsnorm wil houden. Uitspraken van Roemer hierover zouden vergaande gevolgen hebben voor de stand van de beurzen:

Nou meneer Roemer, u heeft een aantal uitspraken gedaan vorige week, een aantal uitspraken over: ach, die 3 procent en het begrotingstekort... daar ga ik me allemaal niet aan houden en dat is ook allemaal niet zo belangrijk. U heeft onmiddellijk gezien wat de reacties waren uit de rest van de wereld. Ook van de financiële markt, Jan-Kees de Jager heeft dat overtuigend aangetoond. Als u minister president bent, dan kunt u zich dat soort dingen toch niet veroorloven?

(Premiersdebat, RTL, 2012)

Rutte benadrukt niet alleen dat het beleid van de SP onverstandig is maar ook dat Emile Roemer ongeschikt is als premierkandidaat. Naarmate de campagne vordert richt Rutte zich ook steeds vaker op PvdA-lijsttrekker Samsom. Volgens Rutte is het voor de PvdA nooit tijd om te bezuinigen:

Dat zijn de feiten en dat zou betekenen dat wij het vertrouwen verliezen van de internationale financiers en dat wij veel meer rente gaan betalen over onze staatsschuld. En dat vind ik het ergste: de crisis doorschuiven zodat je later extreem de belastingen zult moeten verhogen om het te kunnen financieren. (Premiersdebat, RTL, 2012)

Ook D66-lijsttrekker Pechtold haakt aan bij dit frame. Volgens Pechtold loopt de PvdA al jaren weg voor haar verantwoordelijkheden. Pechtold neemt het Samsom met name kwalijk dat de PvdA niet bereid was om deel te nemen aan het Lenteakkoord: “Meneer Samsom, u was nergens voor, u stond aan de kant en had kritiek” (Openingsdebat, NOS, 2012). Samsom verweert zich door te stellen dat

Pechtold het vooral heeft over begrotingstekorten en te weinig over mensen.

Banen, banen en nog eens banen

Partijen hebben in de verkiezingsdebatten ook veel aandacht voor de mate waarin hun politieke opponenten er in slagen om banen te creëren. Ook hier is er voornamelijk frictie tussen VVD, SP en de PvdA. Volgens Rutte is het verschil in het aantal banen wat zijn partij of de PvdA creëert zo groot als de stad Utrecht. Bij de SP zou het volgens de VVD'er zelfs gaan om de stad Rotterdam, in het voordeel van de VVD. SP-lijsttrekker Roemer wijst er op dat deze banen van slechte kwaliteit zijn: "Dat zijn geen banen. Dat is net als in Amerika, daar heb je er twee of drie voor nodig om rond te gaan komen. Dan heb je geen zekerheid" (Carré-debat, RTL, 2012). Bovendien zouden de banen waar Rutte over spreekt pas gecreëerd worden in 2040: "(...) wat de mensen thuis bezighoudt is niet wat zich ergens op een stoffig zolderkamertje bedacht wordt voor 2040. (...) Want dat is wat de VVD vooral zit te zeggen, wat ze voor 2040 hebben bedacht. Die mensen willen vandaag een baan, die zitten vandaag te kijken, die willen vandaag werk hebben" (Carré-debat, RTL, 2012).

Hoewel doorberekeningen van CPB, zoals die hierboven gebruikt worden door de lijsttrekkers, inzicht kunnen geven in de effecten van beleidsvoorstellen, kunnen de cijfers de debatten ook bijzonder ingewikkeld maken. Zeker wanneer partijen niet fundamenteel verschillen van opvatting. De partijen bekritisieren dan niet elkaars kernboodschap maar concentreren zich op de marges van de verkiezingsprogramma's. Dit zien we duidelijk terug in een debat tussen Samsom en Roemer in over de verschillen tussen de PvdA en SP in de bedragen die zij investeren in oudere werknemers:

Samsom: Ik denk ook dat we het op dit punt eh ernstig, nou ja, eens zijn met elkaar. Ik geloof dat wij die 500 miljoen specifiek uittrekken en jullie op iets andere manier.

Roemer: Nou, wij eh, wij doen 800 miljoen, meneer Samsom.

Samsom: Ja, die 800 miljoen hebben wij ook, maar die telde ik even niet mee, want die gaat over, die gaat over het feit dat mensen, die wat ouder zijn en graag wat eerder willen stoppen, omdat ze lang hebben gewerkt, voor lage inkomen, we geven, we willen die mogelijkheid bieden, daar is dat geld voor.

Roemer : Daar is die 700, dat is die andere 900 miljoen voor.

(Slotdebat, NOS, 2012)

Opvallend is dat partijen elkaar vrijwel niet bekritisieren op de beleidsvoorstellen voor investeringen in duurzaamheid en onderwijs. Mogelijk komt dit doordat deze issues enerzijds minder relevant

worden geacht en anderzijds hier minder fundamentele meningsverschillen over bestaan. Wel benadrukt GroenLinks dat andere partijen geen groene keuzes zouden maken. Pechtold van D66 stelt daarnaast dat partijen te weinig investeren in onderwijs. Deze aanvallen krijgen echter nauwelijks vorm.

Samenvattend kan gesteld worden dat partijen elkaar wanneer het gaat over de crisis voornamelijk bekritisieren op basis van eerder beleid of doorrekeningen van het CPB en niet op de kernboodschap. Dit gaat voornamelijk op wanneer partijen tegenover elkaar worden geplaatst in het debat die niet fundamenteel van mening verschillen. Met name het CDA, PvdA, SP en VVD maken in de verkiezingsdebatten gebruik van CPB-cijfers. Het is de vraag in hoeverre dit soort debatten waarin met cijfers wordt 'gegooid' te volgen zijn voor de kiezer. Omdat de gebruikte cijfers niet terug te vinden zijn in de verkiezingsprogramma's, kunnen kiezers niet makkelijk controleren wie van de partijen gelijk heeft.

4.4 Inbreng van Journalisten

Wanneer het gaat over beleidsinhoudelijke thema's zoals de crisis, is de rol van de journalisten beperkt tot het bepalen van de thema's, het stellen van vragen, het samenvatten van antwoorden en het verdelen van spreektijd. Soms zijn de vragen die journalisten aan politici stellen wel sturend. Zo zegt Ferry Mingelen in het *Openingsdebat*: "Meneer Pechtold, die discussie hoe help je de Nederlandse economie uit het slop door meer te investeren, door extra uit te geven wat een voor de handliggend idee is, of juist door te blijven bezuinigen?" (*Openingsdebat*, NOS, 2012). Verder betitelt debatleider Dominique van der Heijde het voorstel van DPK om een ontslagverbod van twee jaar in te voeren als origineel. Dit soort uitlatingen zijn echter een uitzondering. Over het algemeen voegen de debatleiders geen eigen interpretaties toe aan de beleidsvoorstellen van politici.

4.5 Nabeschouwingen

In de nabeschouwingen van de verkiezingsdebatten is er voornamelijk aandacht voor de beleidsvoorstellen van de grote partijen. Journalisten en andere commentatoren blijven in hun beschouwingen van de beleidsvoorstellen van partijen voor de crisis vaak erg op de vlakte. Zo zeggen commentatoren zich bijvoorbeeld te ergeren aan het feit dat politici in de debatten goochelen met CPB-cijfers terwijl meerdere malen is gebleken dat deze voorspellingen niet kloppen. Politiek commentator Maarten van Rossem verwijst hierbij als voorbeeld naar de beleidsplannen van de VVD die in 2040 zeer gunstige werkgelegenheidseffecten zouden hebben. Commentatoren bekritisieren hiermee vooral de wijze waarop partijen gebruik maken van cijfers en niet zozeer de inhoud van de beleidsvoorstellen zelf. Diepgaander inhoudelijk commentaar lijkt overigens ook niet de bedoeling te zijn in de nabeschouwingen. Dit zien we duidelijk terug in de nabeschouwing van het *Premiersdebat* waar politicus Marco Pastors zijn mening geeft over de beleidsvoorstellen van de PvdA:

Pastors: Dit is tien punten tegen Samsom, want dit is natuurlijk, hier raakt Rutte precies de kern van de Partij van de Arbeid, waar de Partij van de Arbeid ook zwak op is. En daar had ik ook geen echt antwoord op.

Nieman: Maar is dat ook een beetje ook jouw politieke mening (...)

Pastors: Ik ben het volstrekt met Rutte eens op dit punt, absoluut. Maar het is ook echt objectief waar: het is voor de Partij van de Arbeid nooit tijd om te bezuinigen en dat vorige punt is ook een typisch Partij van de Arbeid-punt, een polarisatiepunt. We hebben een eurocrisis die is ongekend, we betalen ons blauw voor de zuidelijke landen, vind je het gek dat er polarisatie is?! (...)

Nieman: (...) dat is jouw mening en daar heb je het volste recht op maar we praten ook nu over de analyse van het debat, is het van Samsom, of het nou goed is of niet, maar is het handig wat hij doet?

(Nabeschuwing Premiersdebat, RTL, 2012)

Uit bovenstaande blijkt dat het geven van een inhoudelijke mening in de nabeschuwing niet de bedoeling is.

Meestal worden inhoudelijke beleidsvoorstellen dan ook beoordeeld op basis van strategie, wedstrijd of conflict tussen politici. Zo concluderen bijvoorbeeld oud-CDA'er Jack de Vries en oud-PvdA'er Dig Isthia in de nabeschuwing van het *Openingsdebat* dat Samsom en Buma als middenpartijen duidelijk verantwoordelijkheid willen nemen voor de economische crisis. Journalist Joost Karhof betreft dit direct op voormalige conflicten tussen deze partijen: "Is dat liefde tussen oude vijanden die een beetje aanwakkert?" (Nabeschuwing Openingsdebat, NOS-NTR, 2012). Dit soort beschouwingen zien we in de directe verkiezingsdebatten veel terug net als de aandacht voor de debatstrategieën van partijen.

Ook kranten beoordelen politici voornamelijk op hun debatstrategie en niet zozeer op de inhoud van de beleidsvoorstellen. Zo is het *NRC Handelsblad* van mening dat Samsom op menselijke wijze sprak over de economie. Verder geven de kranten meestal een overzicht van de aanvallen die partijen over en weer plaatsten wanneer het gaat over de crisis. In deze beschouwingen worden geen inhoudelijke oordelen geveld. In de journaals was geen aandacht voor wat lijsttrekkers zeggen over de crisis.

In de nabeschuwingen is er daarnaast ook veel aandacht voor zaken die los staan van de beleidsvoorstellen van politici. Journalisten richten zich bijvoorbeeld op wat er speelt op sociale media of op het voorkomen van de lijsttrekkers. Een opvallend voorbeeld hiervan zien we terug in de nabeschuwing van het *Slotdebat*. Volgens de commentatoren zou Jolande Sap van GroenLinks te veel wisselen van uiterlijk door haar haardracht en kleding steeds te wisselen. Doordat oud-GroenLinks-lijsttrekker Femke Halsema te gast is, is er wel veel aandacht voor GroenLinks maar dan vooral voor wat er mis is gegaan in de partij en niet voor de beleidsvoorstellen.

Samenvattend kan gesteld worden dat journalisten zich in de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten voornamelijk richten op niet-inhoudelijke onderwerpen. Alleen politicus Marco Pastors geeft een echt inhoudelijke mening over de beleidsvoorstellen van de PvdA. Deze wordt echter snel afgekapt. Het geven van diepgaande inhoudelijke analyses lijkt dan ook niet de bedoeling te zijn in nabeschouwingen.

4.6 Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de beleidsvoorstellen van partijen voor het oplossen van de crisis veel gelijkenissen vertonen. Dit gaat voornamelijk op wanneer het gaat om investeringen die partijen willen doen. Zo benadrukken alle partijen dat zij het belangrijk vinden om de werkgelegenheid te stimuleren en willen veel partijen investeren in onderwijs en duurzaamheid. Partijen lijken het meest van mening te verschillen wanneer het gaat om het tempo waarin een begrotingsevenwicht bereikt dient te worden.

In de verkiezingsdebatten ontstaan duidelijkere verschillen tussen de partijen doordat lijsttrekkers meestal slechts enkele onderdelen uit het verkiezingsprogramma's benadrukken. Lijsttrekkers lijken voornamelijk beleidsvoorstellen te benoemen waar hun partij een gunstige reputatie op heeft en die dus goed passen bij het bestaande imago van de partij. Hier zijn echter wel enkele uitzonderingen op te noemen. Hoewel de verkiezingsdebatten waarschijnlijk inzicht geven in de prioriteiten van partijen, worden de beleidsvoorstellen in de verkiezingsdebatten vaak niet uitgebreid toegelicht. Het blijft vaak bij het benoemen van maatregelen zonder verdere contextualisering. Mogelijk komt dit doordat politici in de verkiezingsdebatten slechts beperkt de tijd krijgen om hun beleidsvoorstellen toe te lichten. In de verkiezingsprogramma's is over het algemeen meer ruimte voor een bredere toelichting van beleidsvoorstellen. Het kan echter ook zijn dat politici minder populaire maatregelen liever niet benadrukken in de verkiezingsdebatten.

Het is opmerkelijk dat in de verkiezingsdebatten soms blijkt dat de beleidsvoorstellen die partijen doen in hun verkiezingsprogramma's niet haalbaar zijn. Doorrekeningen van de partijprogramma's door het CPB spelen hier een grote rol in. Ook politieke opposenten maken regelmatig van deze cijfers gebruik om de negatieve effecten van het beleid van hun opposenten te benadrukken. Dit maakt het debat vaak ingewikkeld en moeilijk te volgen voor de kiezer.

Journalisten houden zich over het algemeen op de achtergrond wanneer er wordt gedebatteerd over de economische crisis. Zij dragen de onderwerpen aan, stellen vragen en vatten de antwoorden van kandidaten samen. In sommige gevallen zijn deze vragen sturend. Ook in de nabeschouwingen van de verkiezingsdebatten blijven journalisten vaak erg op de vlakte in hun commentaren over de beleidsvoorstellen van partijen voor de crisis. Door journalisten worden

eigenlijk geen inhoudelijke oordelen geveld. Wanneer journalisten wel duidelijk een mening geven over het debat is dit vaak gericht op de debatstrategie van deelnemers of de verhoudingen tussen partijen. Meer inhoudelijke beschouwingen lijken overigens ook niet de bedoeling te zijn.

5. Resultaten: Europa

5.1 Verkiezingsprogramma's

Nu de economische problematiek in Europa aanhoudt en de economie in noodlijdende eurolanden zoals Griekenland en Spanje zich nog niet voldoende lijkt te herstellen, lopen de meningen van politieke partijen over de toekomst van Europa sterk uiteen. Er zijn partijen die de huidige Europese integratie willen voortzetten of juist verbreden en er zijn partijen die vinden dat de Europese Unie zich juist minder moet mengen in Nederlandse zaken. Enkele partijen opperen zelfs om uit de Europese Unie te treden of de Eurozone te splitsen zodat de noordelijke Europese landen niet langer verantwoordelijk zijn voor de economisch zwakkere Zuid-Europese landen.

Verder met Europa

D66, CDA, VVD, GroenLinks en PvdA spreken zich in hun verkiezingsprogramma's uit voor het belang van de Europese Unie. VVD en CDA benadrukken vooral het belang van Europese samenwerking voor de Nederlandse economie en werkgelegenheid. Het CDA zegt hierover bijvoorbeeld in haar verkiezingsprogramma: "Juist omdat de zorgen van Nederlanders ons ter harte gaan, willen we meewerken aan een democratisch Europa dat bijdraagt aan stabiliteit en welvaart, werk en inkomen" (CDA, 2012, p.9). GroenLinks, PvdA en D66 benadrukken dat Europa belangrijk is voor de aanpak van grensoverschrijdende problemen¹ waaronder de financiële crisis, klimaatproblematiek en sociale zekerheden. GroenLinks legt hierbij in het bijzonder de nadruk op het belang van een Europese aanpak van de klimaatproblematiek.

Waar CDA en VVD zich voornamelijk richten op verdere economische integratie om de interne markt te versterken, willen GroenLinks en D66 ook toewerken naar vergaande politieke integratie. D66 stelt in haar verkiezingsprogramma zelfs toe te werken naar een federaal Europa. Hierdoor moet de Europese Unie ook politieke slagkracht krijgen waardoor regels daadwerkelijk handhaafbaar worden:

Door de financiële crisis is keihard aangetoond dat veel lidstaten van de Europese Unie, ondanks de afspraken daarover, hebben verzuimd hun economieën concurrerend te maken, effectief toezicht op hun banken te organiseren en hun overheidsfinanciën op orde te brengen. Dat komt niet door te veel, maar door te weinig integratie. (D66, 2012, p. 6)

---

¹ Dit wil overigens niet zeggen dat CDA en VVD in de verkiezingsprogramma's geen aandacht hebben voor grensoverschrijdende problematiek. Het is echter in deze analyse de vraag waar partijen de nadruk op leggen.

Ook de PvdA sluit verdere Europese integratie niet uit maar stelt als voorwaarde dat dit samengaat met “een agenda gericht op groei, sociale waarborgen en democratische versterking”(PvdA, 2012, p. 56).

Alle bovengenoemde partijen zijn onder strikte voorwaarden bereid noodsteun te verlenen aan economische zwakke landen. De VVD lijkt zich hierbij minder coulant op te stellen dan de andere pro-Europese partijen. Wanneer economische zwakke landen zich niet aan de regels houden en geen beterschap tonen, moet een (tijdelijke) Schengen-exit een optie zijn, vindt de VVD. Hierbij moet worden opgemerkt dat de VVD ondanks het feit dat zij het belang van Europa duidelijk benadrukt in het verkiezingsprogramma, ook op andere punten kritisch is op Europa. De partij verzet zich dan ook tegen vormen van federatieve samenwerking. Het standpunt van de partij blijft daardoor enigszins ambigu. Onderstaand zal verder ingegaan worden op de beleidsvoorstellen van partijen die kritisch zijn op Europa en de euro.

Het einde van de Europese Unie?

De PVV is waarschijnlijk het meest prominente voorbeeld van partijen die kritisch zijn op Europa. De partij pleit ervoor dat Nederland uit de Europese Unie treedt. De PVV is wel voor economische samenwerking maar wil de Nederlandse soevereiniteit beschermen. Het Europese beleid zou namelijk op alle beleidsgebieden slecht zijn voor Nederland:

We zijn allang niet meer baas in eigen huis. We zijn gast in eigen land; niet langer in staat onze eigen toekomst te bepalen, maar machteloze toeschouwers van on-Nederlands beleid, terwijl de EU-nationalisten feestvieren en genieten van eeuwigdurende lunches. Er is geen terrein te verzinnen waar we niet worden geschaad door de blinde bewoners van de ivooren torens in Brussel.

(PVV, 2012, p.11)

De partij van Brinkman, DPK, zinspeelt niet zozeer op een Nederlands uittreden uit de Europese Unie maar wel op een splitsing van de eurozone. De culturele verschillen tussen de noordelijke en zuidelijke landen zijn volgens de partij te groot om de euro te handhaven: “DPK wil daarom op korte termijn onderzoeken of een muntunie met gelijkgestemde landen haalbaar is.”(DPK, 2012, p.18) Dit voornemen wordt ook gedeeld door de ChristenUnie en SGP. Voornaamste reden voor een splitsing is dat de partijen tegen voortdurende noodsteun aan Zuid-Europese landen zijn. Ook willen deze partijen de soevereiniteit van Nederland zoveel mogelijk handhaven. Dit betekent dat de lidstaten hun soevereiniteit behouden en dat wat nationaal geregeld kan worden geen Europees beleid wordt. Samenwerking tussen lidstaten wordt wel gestimuleerd.

De SP en de PvdD zijn ook kritisch op Europa, maar stellen zich hierin milder op ten opzichte van de zuidelijke lidstaten. Beide partijen willen noodlijdende Europese landen de ruimte bieden om

hun economie te herstellen. De SP zegt hierover in haar verkiezingsprogramma: "Nederland zet zich in om Europese begrotingsregels aan te passen, zodat verstandig economisch beleid mogelijk is en landen niet worden gedwongen hun economie kapot te bezuinigen." (SP, 2012, p.65). Hoewel SP en PvdD net als alle andere partijen voor Europese samenwerking zijn, zijn zij kritisch op de overdracht van bevoegdheden aan Brussel. Volgens de PvdD ontbreekt het in Europa aan democratische grondslag. Het zou dan ook onverstandig zijn om in dit stadium in te zetten op verdere politieke integratie.

Uit de analyse van de verkiezingsprogramma's blijkt dat de partijen over het algemeen duidelijk verschillen van mening wanneer het gaat over Europa. Er zijn partijen uitgesproken voor Europese integratie en partijen die zich aanzienlijk kritischer opstellen of zelfs aangeven uit de Europese Unie te willen treden. Alleen de VVD handhaaft een ambig standpunt. De partij benadrukt enerzijds het belang van Europa voor de Nederlandse economie maar is anderzijds zeer streng tegen de Zuid-Europese landen.

5.2 Inbreng bij verkiezingsdebatten

Noodsteun

Wanneer het in de verkiezingsdebatten gaat over Europa, wordt het debat vaak beperkt tot de noodsteun aan Zuid-Europese landen en dan met name aan Griekenland, dat na twee grote steunpakketten nog steeds onvoldoende economisch herstel laat zien. Doordat in sommige debatten gebruik wordt gemaakt van zwart-wit stellingen over Europa, worden de verschillen tussen de partijen snel inzichtelijk gemaakt. De VVD die in het verkiezingsprogramma een ambig standpunt formuleert over Europa komt hierdoor in de problemen. In het *Carré-debat* stemt VVD-lijsttrekker Rutte tegen de stelling 'Nederland moet het uiterste doen om de Eurozone bijeen te houden'. Het standpunt van de VVD lijkt zich echter niet te laten vangen in deze stelling. In een verdere toelichting zegt Rutte:

Mijn voorkeur heeft het absoluut dat Griekenland erbij blijft, want dat is ook in ons belang, voor de stabiliteit van de hele zone. Maar de zone is nu zo stabiel dat ik vind, afspraak is afspraak, als Griekenland blijkt meer geld nodig te hebben, een groot derde steunpakket, dan stopt het een keer.

(Carré-debat, RTL, 2012)

De ambigüiteit in de beleidsvoorstellen van de VVD is mogelijk te verklaren door het feit dat de VVD zowel kiezers wil aanspreken die Europa belangrijk vinden als kiezers die kritisch zijn op Europa.

De andere pro-Europese partijen CDA, PvdA, GroenLinks en D66 zeggen wel tot het uiterste te willen gaan om de eurozone bijeen te houden. Zij framen het bijeenhouden van de Eurozone als

noodzakelijk voor de Nederlandse werkgelegenheid, economie en de aanpak van problemen rond natuur en milieu .

Verdere Europese integratie of het einde van de Europese Unie?

Wanneer het gaat over de vraag of er moet worden toegewerkt naar verdere Europese integratie, is het opvallend dat ook GroenLinks, die zich in het verkiezingsprogramma sterk maakt voor verdere Europese integratie, zich in de verkiezingsdebatten plotseling kritischer uitlaat over Europa. Zo zegt GroenLinks-lijsttrekker Sap:

Europa is natuurlijk verre van perfect en verre van ideaal en GroenLinks vindt ook dat Europa veel moet worden maar tegelijk hebben we natuurlijk een sterk Europa op dit moment nodig want banken, bedrijven maar ook rivieren, lucht, ja die begeven zich niet allemaal binnen die landsgrenzen. (Openingsdebat, NOS, 2012)

Deze kritische toon lijkt het gevolg van het feit dat Sap in het debat tegenover de Europa-kritische Thieme van de PvdD wordt geplaatst.

Partijen zoals de PVV, ChristenUnie, SGP, PvdD, DPK en SP die zich in het verkiezingsprogramma kritisch opstellen ten opzichte van verdere Europese integratie, benadrukken dit in de verkiezingsdebatten ook. Vooral de PVV spreekt zich bijzonder sterk uit tegen Europa: " De PVV is de enige partij die keihard 'nee' zegt tegen Brussel. We moeten weer baas worden in eigen land, baas over ons eigen geld, baas over onze eigen pensioenen en vooral baas over onze eigen grenzen" (Premiersdebat, RTL, 2012).

Zoals eerder beschreven willen DPK, ChristenUnie en SGP de mogelijkheid van een splitsing van de eurozone serieus onderzoeken. Hoewel de ChristenUnie en SGP hier in de verkiezingsdebatten niet over spreken, draagt Marianne Thieme in de verkiezingsdebatten wel plotseling een parallelle-munt voor als oplossing voor de problemen met de euro. Dit is opvallend aangezien de PvdD in het verkiezingsprogramma niet spreekt over een dergelijke splitsing van de eurozone.

De VVD en het CDA benadrukken in de verkiezingsdebatten het belang van samenwerking met de Noord-Europese landen om zo de koers in Europa te kunnen bepalen. De partijen verdelen Europa zo in een noordelijk en zuidelijk deel. Rutte zegt hierover het volgende:

(...) samen met de Duitsers, met de Finnen, met Noord Europese landen, de begroting op orde brengen. Die zijn voor groei, voor lage belastingen en voor veel werkgelegenheid. Met die landen samenwerken en streng richting Zuid-Europa zijn en zeggen: jullie moeten de zaak op orde brengen, als jullie dat doen, dan kunnen jullie erbij blijven. In ons belang. (Slotdebat, NOS, 2012)

Opvallend is dat CDA-lijsttrekker Buma het debat over Europa hierbij sterk betreft op 'zijn' minister van Financiën, CDA'er Jan-Kees de Jager: "(...)ik ben blij dat Jan-Kees de Jager onze minister van Financiën is en dat hij, namens ons, streng is tegen Zuid-Europese landen en een bondgenoot zoekt in de Noord-Europese landen (Slotdebat, NOS, 2012). Mogelijk hoopt Buma in de campagne te profiteren van de verdiensten van De Jager. De uitspraken van Buma en Rutte lijken voornamelijk gebaseerd op hun regeerervaringen en niet zo zeer op de verkiezingsprogramma's.

Samenvattend lijkt het zo te zijn dat er in de verkiezingsdebatten voornamelijk gesproken wordt over de beleidsvoorstellen van de partijen voor de hulp aan noodlijdende Eurolanden en dan met name Griekenland. Het is opvallend dat partijen die in hun verkiezingsprogramma's positief zijn over Europa in deze context de nadruk leggen op negatieve aspecten van de Europese Unie. De focus op de Griekse situatie lijkt voornamelijk het gevolg van het feit dat vragen van journalisten zich hier op richten. Ondanks deze focus lijkt het verlies van informatie beperkt omdat partijen hun statements veelal verbinden aan de kernboodschap uit het verkiezingsprogramma.

5.3 Inbreng van politieke opposanten

Noodsteun

Partijen richten zich in de verkiezingsdebatten over Europa vooral op VVD-lijsttrekker Mark Rutte. Vooral het feit dat hij in het *Carré-debat* stemde tegen de stelling dat Nederland tot het uiterste moet gaan om de eurozone bijeen te houden, leidt tot veel kritiek. Met name de pro-Europese partijen PvdA, CDA en D66 zijn van mening dat het standpunt van de demissionair president de stabiliteit van de eurozone bedreigt. Diederik Samsom geeft hier als reactie op:

Wat moeten mensen nu denken van politici, van hun inzet om deze euro bij elkaar te houden? Als ze nu denken: Nederland laat het bijtje erbij neer vallen, dan gaat de euro inderdaad de verkeerde kant op. En dat zou voor Nederland inderdaad, u zegt het zelf, desastreus kunnen uitvallen.

(Carré-debat, RTL, 2012)

Bovendien betwijfelen partijen of de VVD vast kan houden aan haar standpunt. Politici benadrukken dat de uitspraken van Rutte vooral een verkiezingstactiek zijn. Buma van het CDA zegt hierover:

Want één ding is duidelijk, het lichtje wat hier rood is bij de heer Rutte, dat is rood tot 12 september en op 13 september, dan wordt het weer groen. Want u weet net als ik, dat de toekomst van Nederland in Europa ligt, dat we de euro moeten redden voor onze anderhalf miljoen banen die ervan afhankelijk zijn en de 180 miljoen, miljard euro die wij daar verdienen. Daar spreek ik u op aan. Nu nee, straks ja, is geen fraai gezicht. (Carré-debat, RTL, 2012)

Rutte benadrukt op zijn beurt dat partijen die geen grenzen stellen aan de steun aan zuidelijke landen, de druk wegnemen om de nodige hervormingen door te voeren.

Soevereiniteit

Aanvallen van partijen richten zich ook vaak op de overdracht van bevoegdheden aan Brussel. Vooral PVV-leider Geert Wilders verwijt andere partijen dat zij de Nederlandse soevereiniteit te grabbel hebben gegooid. Vooral D66-leider Alexander Pechtold krijgt veel kritiek van Wilders te verduren. Zo zegt Wilders bijvoorbeeld:

U bent de grootste inleveraar uit de Nederlandse geschiedenis. U strijkt de Nederlandse vlag, u levert de sleutel van het torentje en onze schatkist in bij de ongekozen eurocraten in Brussel en u levert onze banen in aan de Roemenen en de Polen. Al 158 miljard euro hebben wij betaald aan die bodemloze put van Zuid-Europa. Geld dat we hadden moeten investeren in onze economie, voor onze ouderen, voor ons land. (Eenvandaag-debat, AVRO-TROS, 2012)

Maar ook de PvdA en de VVD worden door Wilders regelmatig aangepakt op hun beleidsvoorstellen voor Europa. Hoewel deze kritiek niet opmerkelijk is, gezien hun nu voorgestelde beleid en eerder gevoerd pro-Europees beleid, is het wel opvallend dat Wilders ook de SP neerzet als een partij die voor verdere Europese integratie zou zijn. Wilders zegt hierover bijvoorbeeld:

De SP is een partij, die is uiteindelijk, dat heeft u in de Kamer tegen mij gezegd, niet tegen een politieke Europese Unie, op termijn. In het verkiezingsprogramma hebben ze staan dat de Balkanlanden lid moeten kunnen worden van de Europese Unie. Ze willen dat de centrale bank de geldpers open zet om meer geld aan Griekenland te geven, hij wil meer internationale solidariteit door de ontwikkelingshulp te volgen. Daar staat de grootste eurofiel van Nederland: de SP.

(Premiersdebat, RTL, 2012)

De SP betoont zich echter in het verkiezingsprogramma kritisch ten opzichte van de overdracht van bevoegdheden aan Brussel. Mogelijk wil de PVV haar kritische positie versterken door het beleid van andere partijen weg te zetten als pro-Europees.

Wilders' felle aanvallen lokken ook kritiek van andere partijen uit. Wilders wordt vooral verweten de Nederlandse economie en werkgelegenheid in gevaar te brengen. VVD-lijsttrekker Rutte zegt hierover: "(...) u probeert de kiezers te winnen met een goedkoop verhaal wat schadelijk is voor Nederland. En u weet het ook nog en dat vind ik nog het ergste" (Premiersdebat, RTL, 2012).

Bovendien zou Wilders zelf hebben ingestemd met de euro en steun aan Griekenland zo stelt D66-lijsttrekker Pechtold: "U bent de architect van iets waar u nu zelf van wegloopt" (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012).

Een splitsing van de eurozone

Het beleidsvoorstel van DPK om de eurozone te splitsen krijgt geen steun in de verkiezingsdebatten ondanks dat ook andere partijen de mogelijkheid tot een splitsing als serieuze optie willen onderzoeken. Alleen PvdA-lijsttrekker Diederik Samsom gaat in op het voorstel van DPK-lijsttrekker Brinkman. Samsom benadrukt dat het voorstel onverstandig is en stelt dat boosheid en teleurstelling de problemen in Europa niet oplossen. De PvdA'er spreekt ook lijsttrekker Buma van het CDA aan dat hij de Europese Unie zou verdelen in assen met zijn aandringen op een keuze voor een noordelijke of zuidelijke kopgroep. Opvallend is dat ChristenUnie en de SGP, die zich ook kritisch opstellen ten opzichte van Europa, hier eigenlijk niet op aangesproken worden. Waarschijnlijk komt dit doordat deze partijen in de debatten niet of weinig spreken over hun plannen voor Europa.

Marianne Thieme van de PvdD vindt het juist ondemocratisch dat politieke partijen slechts één optie voorhouden aan de kiezer: doorgaan met de euro koste wat het kost. Dit terwijl er volgens de politica ook andere instrumenten zoals een parallelle munt mogelijk zijn.

Uit de analyse blijkt dat politieke opposanten zich in de verkiezingsdebatten hoofdzakelijk richten op eerder gevoerd beleid van hun concurrenten of eerder gedane uitspraken. Politieke opposanten richten zich dus niet zozeer op de beleidsvoorstellen die partijen doen in hun verkiezingsprogramma's maar eerder op de betrouwbaarheid van de uitspraken van hun concurrenten. Vooral de PVV trekt de verkiezingsbeloften van zijn concurrenten in twijfel. Wilders zet hiermee zijn concurrenten de VVD en SP weg als partijen die voor voortgaande noodsteun en verdere Europese integratie zijn.

5.4 Inbreng van journalisten

Hoewel journalisten in de verkiezingdebatten meestal een bescheiden rol spelen, treedt de journalistiek wel meer op de voorgrond als het gaat over Europa. Dit zien we vooral terug in het *Carré-debat* waar journaliste Petra Grijzen in een-op-een interviews scherpe vragen stelt aan Alexander Pechtold van D66, Geert Wilders van de PVV en Mark Rutte van de VVD.

Petra Grijzen gaat als eerste de confrontatie aan met PVV-lijsttrekker Geert Wilders in een-op-een interview. Hierbij richt de journaliste zich voornamelijk op de betrouwbaarheid van de uitlatingen van Wilders:

Meneer Wilders, twee jaar geleden was uw breekpunt: werken tot je vijfenzestigste en geen dag langer. Het was een breekpunt. Maar nog geen dag na de verkiezingen konden Henk en Ingrid fluiten naar een AOW op hun vijfenzestigste. Uw taal is dit jaar net zo stevig als toen: in geen honderdduizend jaar ga ik een moskee in en er gaat never nooit niet nog geld naar Griekenland. Mijn vraag is: welke keiharde verkiezingsbelofte gaat als eerste overboord. (*Carré-debat*, RTL, 2012)

Grijzen concludeert uiteindelijk dat Wilders niet vast zal kunnen houden aan het voornemen uit de euro te treden als hij mee wil regeren.

Ook D66-lijsttrekker Alexander Pechtold wordt in het *Carré-debat* onderworpen aan een vragenvuur van Petra Grijzen. De journaliste stelt dat een Europa met meer macht bij de mensen vast ook inhoudt dat D66 voorstander is van een referendum waarbij mensen voor of tegen Europa kunnen stemmen. Wanneer Pechtold stelt dat het alleen gaat om een correctief referendum concludeert Grijzen: "Ik begrijp ook dat u het een beetje te ingewikkeld vindt om het zomaar voor te leggen aan mensen" (*Carré-debat*, RTL, 2012). Het correctief referendum wordt in het verkiezingsprogramma van D66 niet sterk benadrukt maar vormde tijdens eerdere verkiezingen wel een belangrijk standpunt van de partij.

Ten slotte wordt VVD-lijsttrekker Mark Rutte door Petra Grijzen ondervraagd over zijn beleidsvoorstellen voor Europa. Grijzen richt zich hierbij op het feit dat Rutte heeft aangegeven geen geld en tijd meer aan Griekenland te geven: Geen extra tijd was onderdeel van de afspraak. U zei vorige week: afspraak is afspraak. Nu blijkt dat het eigenlijk niet zo is" (*Carré-debat*, RTL, 2012). Grijzen trekt hiermee, net als de politieke opposanten van de VVD, in twijfel of Rutte zijn voornemen om Griekenland geen extra steun te verlenen kan waarmaken na de verkiezingen. Ook debatleider Rick Nieman concludeert dat Rutte geen direct antwoord zal geven op de vraag van Samsom of de VVD bereid is Griekenland extra tijd te geven als uit onderzoek van het Internationaal Monetair Fonds blijkt dat Griekenland nog een half jaar extra tijd nodig heeft.

Wanneer het over Europa gaat zien we dat journalisten hun interpretaties van de beleidsvoorstellen van partijen gebruiken om antwoorden van politici te concretiseren. Ferry Mingelen spoort hierbij GroenLinks-lijsttrekker Sap aan om duidelijk te antwoorden:

Mingelen: Europa is al twee jaar in crisis, er zijn miljarden garantiestellingen, hulpprogramma's, het gaat maar door hoe lang moeten wij doorgaan om Europa en de Euro te redden?

Sap: (...) En als we de bankencrisis echt willen oplossen, en vier jaar na het begin van die crisis hebben we eigenlijk nog steeds geen begin van een oplossing, dan zal er gewoon veel sterker Europees opgetreden moeten worden en dat is ook een van de hoofdredenen waarom GroenLinks, hoewel we vaak kritiek hebben op de manier waarop hervormingsprogramma's vorm krijgen, die wel steunt.

Mingelen: Even concreter, de miljarden garantiestellingen voor Griekenland, voor Spanje, er komt weer een nieuwe tranche aan weer zoveel miljard. U bent daarvoor, gewoon even voor alle duidelijkheid.

(Openingsdebat, NOS, 2012)

Mingelen tracht met deze aanpak Sap te bewegen tot een duidelijk en bondig antwoord in plaats van vage beleidsomschrijvingen.

Samenvattend kan gesteld worden dat journalisten in de debatten over Europa een redelijk dominante positie innemen. Zij stellen kritische vragen en trekken conclusies over de beleidsvoorstellen van politici op basis van hun eigen interpretaties. In de meeste gevallen richten zij zich hierbij vooral op de inconsistenties in beleidsvoorstellen ten opzichte van eerder gevoerd beleid en niet zo zeer op de inhoud van de beleidsvoorstellen zelf.

5.5 Nabeschouwingen

In de nabeschouwingen is er relatief veel aandacht voor de beleidsvoorstellen van partijen voor Europa. Vooral het voornemen van VVD-lijsttrekker Rutte om geen geld of extra tijd meer aan Griekenland te geven, trekt de aandacht van commentatoren. Zo zegt journalist Martin Visser in de nabeschouwing van het *Carré-debat*:

Blijkbaar is er een grens tot waar hij de euro wil redden. Hij geeft natuurlijk niet aan wat precies die grens is. Maar ik vind het voor een zittend premier zeer opvallend dat hij de mogelijkheid open laat dat de eurozone uit elkaar valt en niet vanwege een ongeluk maar gewoon omdat hij het zelf er niet meer voor over heeft om de boel te redden. (Carré-debat. RTL, 2012)

Journalisten lijken het er over eens te zijn dat Rutte zijn verkiezingsbelofte niet kan waarmaken. Zo wordt in het *NOS-journaal* van 5 september een uitgebreide uitleg gegeven dat het onwaarschijnlijk is dat Rutte ook na 12 september zal vasthouden aan zijn verkiezingsbelofte. NOS-correspondent Chris Ostendorf stelt dat de kans dat er opnieuw geld geleend zal worden aan Griekenland 'levensgroot' is:

Het is gewoon duidelijk dat Griekenland een achterstand heeft. Dat komt door de verkiezingen, daardoor hebben ze niet voldoende bezuinigingen doorgevoerd en hebben ze een tekort van enkele tientallen miljarden. Hoeveel precies, dat moet nog duidelijk worden, maar dat er wat moet gebeuren is duidelijk. Er zijn eigenlijk drie opties om het op te lossen. (...) De eerste optie, dat wil eigenlijk de Griekse premier, die zegt: geef mij wat extra tijd om de begroting op orde te krijgen. Maar ook extra tijd kost extra geld. De tweede optie is Griekenland toch opnieuw een nieuwe lening geven, waarvan Rutte nu zegt: dat wil ik niet. En waarvan optimisten zouden kunnen zeggen: nou ja een lening daarvan kan je nog hopen dat je op den duur het geld terug krijgt. En de derde optie, dat is de allerduurste optie gek genoeg, dat is zeggen tegen de Grieken: zoek het maar uit. Het gevolg daarvan is dat Griekenland failliet gaat en het wrange gevolg daarvan is dat we het geld wat we in het verleden al geleend hebben aan de Grieken, dat we dat dan waarschijnlijk niet terug gaan krijgen.

(NOS-Journaal, 5 september, 2012)

De NOS geeft hierbij journalistieke duiding aan de beleidsvoorstellen van Rutte door deze in een bredere context te plaatsen. Dit geeft de kiezer extra informatie die gebruikt kan worden om een

welafgewogen electorale keuze te maken. Opvallend is dat het *RTL Nieuws* zich daarentegen zeer op de vlakke houdt. Journalist Frits Wester stelt slechts dat de uitspraken van Rutte stevig waren en zelfs de buitenlandse pers haalden. Naast inhoudelijke aandacht was er in de journaals aandacht voor de strategische overwegingen van Rutte om tegen de stelling in het *Carré-debat* te stemmen. NOS-journalist Dominique van der Heijde zegt hierover: " (...) dat deed Mark Rutte natuurlijk om een beetje dicht tegen de PVV aan te blijven om daar geen kiezers aan te verliezen" (NOS-Journaal, 5 september, 2012).

Ook de kranten hadden inhoudelijk aandacht voor de uitlatingen van Rutte. Het *NRC Handelsblad* wijdt het redactioneel commentaar de dag na het *Carré-debat* aan de uitspraken van de VVD-lijsttrekker. De krant concludeert dat de uitspraken van Rutte onverstandig zijn nu er nog geen zicht is op hoe Griekenland er werkelijk voor staat met het doorvoeren van hervormingen. Bovendien zouden de uitspraken nadelig zijn voor het midden-en kleinbedrijf. Ook zou de premier een risico nemen met zijn geloofwaardigheid wanneer na de verkiezingen blijkt dat hij zijn belofte niet waar kan maken.

Ook Buma, Roemer en Wilders worden inhoudelijk beoordeeld op hun beleidsvoorstellen. Deze beschouwingen zijn echter vaak kort en weinig diepgaand. Zo zegt journalist Syp Wynia in de nabeschouwing van het *Carré-debat* de stelling van Buma dat onze banen uit Europa komen, twijfelachtig te vinden. Volgens Wynia vertelt Buma niet zozeer zijn eigen verhaal maar dat van de ondernemerslobby:

(...) daar vertelt hij het verhaal van de ondernemerslobby, VNO NCW, Bernard Wientjes en zo. Maar goed in elk geval, dat zijn het soort verhalen die hij vertelt. Ik vind ze helaas te vaag. Je moet zo'n debat, deze serie debatten eventueel, moet je aangrijpen. Je hebt maar een paar punten die je naar voren kunt brengen en bij het CDA zijn er niet al te veel punten.

(Nabeschouwing Carré-debat, RTL, 2012)

Wynia legt echter niet duidelijk bloot waarom het twijfelachtig zou zijn dat de Nederlandse banen uit Europa komen. Het argument wordt dus niet volledig uitgewerkt.

Politicus Marco Pastors is van mening dat Roemer zich in het *Premiersdebat* heeft ontpopt tot de grootste eurobetaler van Nederland. Hiermee frameert hij het beleid van de SP als pro-Europees terwijl de partij zelf een stuk kritischer lijkt te zijn op Europa. Pastors lijkt met zijn kritieken erg op de hand van Wilders te zijn die stelt dat Roemer de grootste Eurofiel van Nederland is. In de nabeschouwing van het *EenVandaag-debat* controleert de factcheck-redactie de uitspraak van Wilders dat Europa een gemiddeld gezin 40.000 euro per jaar kost. Deze wordt op basis van deskresearch als onwaar beoordeeld. Het *NOS-journaal* geeft ten slotte een kort overzicht van welke partijen, onder voorwaarden, bereid zijn om steun aan Zuid-Europese landen te verlenen. Dit vormt

echter niet meer dan een beknopte opsomming.

Verder worden de beleidsvoorstellen van partijen ook wanneer het over Europa gaat vaak besproken in de context van debatstrategieën, coalitiemogelijkheden en conflicten. Hierbij wordt vooral gelet op de vorm van het debat en niet zozeer op de inhoud. Een voorbeeld hiervan zien we terug in de directe nabeschuiving van het *Openingsdebat* waar Dig Ista een oordeel velt over een debat tussen GroenLinks en PvdD over Europa:

Ista: Dit was een van de stukjes waar ik echt weg zoomde, ik dacht waar gaat dit helemaal over? Alles wordt er bij gehaald. Het gaat over moeten we kiezen voor de euro of weer niet en ik vond het een buitengewoon onhelder stuk.

Karhof: Komt dat door het onderwerp of door de lijsttrekkers?

Ista: Ik denk dat het onderwerp heel ingewikkeld is maar ik heb altijd het idee dat wanneer ik hier naar kijk en ik denk dat een heleboel mensen dat dan denken, is dit hoe het nou moet. Zijn dit de mensen die uiteindelijk verantwoordelijk worden voor de oplossing uit de crisis? Ik zou zeggen nou nee.

(Nabeschuiving Openingsdebat, NOS-NTR, 2012)

Zonder inhoudelijke argumenten schrijft de oud-campagneleider van de PvdA hier het beleid van GroenLinks en PvdD af als ongeschikt.

Recapitulerend kan gesteld worden dat wanneer er in nabeschuivingen wordt gesproken over de beleidsvoorstellen van partijen voor Europa, dit relatief vaak inhoudelijk is. De diepgang van deze beschouwingen is echter wel vaak beperkt. Alleen in het *NOS-journaal* en het *NRC Handelsblad* worden de beleidsvoorstellen van de VVD inhoudelijk geduid in de bredere politieke context. In de directe nabeschuivingen onderbouwen commentatoren hun standpunten vaak niet. Naast de inhoud worden partijen ook vaak beoordeeld op hoe zij debatteren, dus op de vorm van het debat.

5.6 Conclusie

Concluderend kunnen we stellen dat partijen in hun verkiezingsprogramma's een duidelijk standpunt formuleren over de toekomst van Europa. Alleen de VVD is in haar beleidsvoorstellen enigszins dubbelzinnig. De partij benadrukt zowel het belang van de Europese Unie, maar is ook kritisch over de huidige gang van zaken. Opvallend is dat partijen, wanneer het gaat over Europa, regelmatig afwijken van hun verkiezingsprogramma's door zich plots kritischer op te stellen ten opzichte van Europa dan zij in de verkiezingsprogramma's doen of door vooral eerder beleid te benadrukken. Deze verschillen in framing kunnen optreden doordat er in de verkiezingsdebatten zwart-wit stellingen worden gebruikt of doordat lijsttrekkers tegenover meer kritische politieke opponenten worden geplaatst. Dit scheidt verwarring over de Europese standpunten van partijen.

De aanvallen van politieke opposanten maken dit mogelijk nog onduidelijker doordat de PVV alle andere partijen wegzet als pro-Europees.

In de nabeschouwingen van de verkiezingsdebatten is er relatief veel inhoudelijke aandacht voor de beleidsvoorstellen van partijen. Vooral de uitspraken van VVD-lijsttrekker Mark Rutte die zegt niet tot het uiterste te willen gaan om de euro te redden, leiden tot veel journalistieke aandacht. Journalisten geven hierbij voor de kiezer relevante informatie om de uitspraken van Rutte te duiden. Ook de uitspraken van Wilders over Europa worden door journalisten inhoudelijk beoordeeld. Hoewel het informatieve gehalte van de nabeschouwingen op dit thema relatief hoog is, worden politici in de nabeschouwingen vooral beoordeeld op andere zaken dan hun beleidsvoorstellen. Hierbij is voornamelijk vaak aandacht voor de wijze waarop lijsttrekkers debatteren.

6.Resultaten: Zorg

6.1 Verkiezingsprogramma's

Financiering van de stijgende zorgkosten

De stijgende zorgkosten leiden tot de vraag hoe deze bekostigd en geremd moeten worden. Partijen zoals PvdA, SP en GroenLinks framen de stijgende zorgkosten als verdelingsvraagstuk: iedereen moet gelijke kansen hebben op goede zorg. De SP zegt hierover het volgende: "De financiering van de zorg wordt eerlijker verdeeld, zodat ook mensen met een lager inkomen altijd kunnen rekenen op goede hulp" (SP, 2012, p.21). Deze partijen willen de zorg inkomensafhankelijk organiseren middels een inkomensafhankelijke premie en inkomensafhankelijke eigen risico/bijdrage(n). Hoewel partijen als de PvdD, ChristenUnie en SGP dit verdelingsvraagstuk minder sterk benadrukken, vinden ook deze partijen het belangrijk dat de eigen bijdrage en het eigen risico van mensen naar draagkracht wordt ingevuld. VVD, D66 en PVV zij niet voor het verder inkomensafhankelijk organiseren van de zorg. Zij doen een groter beroep op de eigen (financiële) verantwoordelijkheid van alle mensen. Het CDA spreekt slechts van een reëel eigen risico/eigen bijdrage in het verkiezingsprogramma. Het blijft onduidelijk in hoeverre hierbij rekening wordt gehouden met inkomensverschillen.

Alle partijen nemen in hun verkiezingsprogramma's maatregelen om de stijgende zorgkosten te beteugelen. Hierin zien we naast verschillen ook veel overeenkomsten in de beleidsvoorstellen. Zo zeggen alle partijen de zorg dichtbij mensen te willen organiseren. Dit houdt de zorg niet alleen betaalbaar maar verbetert ook de kwaliteit van de zorg. De PvdA zegt hierover het volgende: "Iedereen wil het liefst zo lang mogelijk thuis blijven in de eigen vertrouwde omgeving. Wanneer het lukt dit te regelen, maken mensen mogelijk ook later en minder gebruik van hulp. Daarom regelen we zorg of hulp zoveel mogelijk op maat en zo dichtbij mogelijk" (PvdA, 2012, p.45). Ook zijn veel partijen van plan om de bureaucratie en de verspilling in de zorg aan te pakken. Alleen GroenLinks benadrukt dit niet.

Een ander veel geopperd voorstel is om de door het basispakket vergoede zorg te herzien op basis van werkzaamheid en effectiviteit. Het basispakket wordt zo beperkt tot de noodzakelijke zorg. Voorstanders hiervan zijn de SGP, PvdA, CDA, ChristenUnie, VVD en D66. De PVV en de PvdD zijn aan de andere kant juist van mening dat de eerdere bezuinigingen op het basispakket moeten worden teruggedraaid. Zo maakt de PVV zich sterk voor vergoeding van de rollator:

De Kunduz-coalitie is volledig op de verkeerde weg met de bizarre verhoging van het eigen risico, het introduceren van 'liggeld' in het ziekenhuis en het plan de rollator zelf te laten betalen. We snappen natuurlijk ook wel dat de zorgkosten stijgen. Er is echter nog veel geld te besparen zonder dat iemand

zorg kwijt raakt of meer moet betalen. (PVV, 2012, p. 39).

Partijen als GroenLinks, DPK en de SP formuleren in hun verkiezingsprogramma geen sterke mening over het basispakket.

Het inzetten op ziektepreventie wordt in verkiezingsprogramma's van partijen regelmatig genoemd. Voornamelijk GroenLinks en PvdD benadrukken het belang hiervan. Zij verbinden ziektepreventie aan gezonde (biologische) voeding wat past in hun overkoepelende thema duurzaamheid. De PvdD wil bijvoorbeeld dat kantines van ziekenhuizen investeren in gezonde, biologische voeding. Ook de SP, PvdA, CDA, D66 en ChristenUnie benadrukken het belang van ziektepreventie maar zij framen dit voornamelijk als middel om de kosten te drukken.

Marktwerking of zorgbudgetten?

Partijen verschillen van mening over via welk systeem de ziekenhuiszorg gefinancierd dient te worden. PvdA en SP zijn het meest kritisch op het huidige financieringsstelsel. De partijen benadrukken dat marktwerking de zorg onnodig duur maakt. De PvdA zegt hierover in het verkiezingsprogramma: "De uitbreiding van de marktwerking heeft de zorg minder menselijk en zeker niet goedkoper gemaakt." (PvdA, 2012, p.11). Beide partijen willen de gezondheidzorg financieren op basis van zorgbudgetten die worden verstrekt per regio. SP en PvdA delen tevens de overtuiging dat het beëindigen van de marktwerking een oplossing is voor de stijgende zorgkosten. Ook zal hierdoor de menselijke maat in de zorg worden teruggebracht.

Ook de ChristenUnie, PVV en de PvdD zijn kritisch op marktwerking in de zorg maar gaan hierin minder ver dan SP en PvdA. De ChristenUnie zegt hierover in haar verkiezingsprogramma: "In de ziekenhuizen en de curatieve zorg kan competitie op basis van kwaliteit en prijs de betaalbaarheid van de zorg ten goede komen. Marktwerking in de zorg ontspooit echter snel. Omdat dan niet meer de zorg centraal staat, maar geldstromen en verdiensten" (ChristenUnie, 2012, p.36). De partijen willen de zorg echter niet financieren op basis van zorgbudgetten. Het blijft echter onduidelijk welke alternatieven deze partijen dan wel willen aanwenden als alternatief voor marktwerking. Zo wordt er in het programma van de ChristenUnie gesproken over financiering op basis van uitkomst in plaats van aanbod. Wat dit precies inhoudt wordt echter niet duidelijk. Andere partijen spreken zich niet expliciet uit tegen marktwerking in de zorg.

Samenvattend kan gesteld worden dat de beleidsvoorstellen van partijen een redelijke mate van overeenstemming vertonen maar dat het beeld op het niveau van concrete maatregelen ook gefragmenteerd is. Zo willen alle partijen de zorg dichtbij organiseren en benadrukken uiteenlopende maatregelen om de stijgende zorgkosten te drukken. De nadruk op het eerlijk delen van de zorgkosten door de zorg inkomensafhankelijk te maken vormt wel een kernonderscheid. De SP en

PvdA keren zich daarnaast hard tegen de marktwerking in de zorg.

6.2 Inbreng bij verkiezingsdebatten

De stijgende zorgkosten

Wanneer in de verkiezingsdebatten wordt gesproken over de zorg, gaat het voornamelijk over wat de stijgende zorgkosten voor de kiezer gaan betekenen. De frames van de politieke partijen worden in de debatten dus geconcretiseerd. Opvallend is dat politici in de debatten voornamelijk nadruk lijken te leggen op de beleidsvoorstellen met de minst negatieve effecten voor de kiezer. Partijen spreken vooral over het snijden in bureaucratie, het dichtbij organiseren van de zorg en het inzetten op preventie maar liever niet over het feit dat zij het basispakket uitdunnen of het eigen risico verhogen. Hoewel de meeste partijen hun voornemen om deze maatregelen te nemen wel erkennen wanneer er naar gevraagd wordt, ontkent VVD-leider Rutte het voornemen van zijn partij om het eigen risico te verhogen:

Rutte: Ik ben niet voor het verhogen van het eigen risico.

Roemer: U bent fors voor het verhogen van het eigen risico, dat gaat alleen maar omhoog.

Rutte: Nee.

(Premiersdebat, RTL, 2012)

Rutte benoemt wel dat zijn partij de eigen bijdrage voor de GGZ en ziekenhuisverblijf wil laten vervallen maar deze maatregelen worden in het verkiezingsprogramma in combinatie genoemd met het verhogen van het eigen risico.

Zoals eerder beschreven in hoofdstuk vier zijn er redelijk veel overeenkomsten tussen de verkiezingsprogramma's van partijen. In de debatten lijken de partijen zich duidelijker van elkaar te onderscheiden doordat zij slechts bepaalde beleidsvoorstellen benadrukken. Beperkte spreektijd hoeft dus niet zozeer nadelig te zijn. Zo weet Marianne Thieme van de PvdD zich overtuigend te onderscheiden met haar verhaal over ziektepreventie. In de betrekkelijk korte tijd die zij krijgt toegewezen herhaalt zij consistent het belang van ziektepreventie: "Het moet inkomensafhankelijk, maar mijn punt was dat wij iets belangrijks over het hoofd zien, namelijk dat we tientallen miljarden euro's kunnen besparen als wij veel meer gaan inzetten op preventie" (Slotdebat, NOS, 2012).

GroenLinks en de ChristenUnie benadrukken het belang van preventie niet.

De ChristenUnie doet in de verkiezingsdebatten juist het tegenovergestelde van de PvdD. Lijsttrekker Slob maakt in de debatten geen duidelijke keuze om één duidelijke kernboodschap te benadrukken, maar benadrukt steeds verschillende maatregelen. Hierdoor ontstaat er geen eenduidig frame. Slob benadrukt als een van de weinigen wel steeds dat de zorgkosten in de

komende jaren voor iedereen zullen stijgen. CDA, PVV, PvdA en SP weten hun beleidsvoorstellen voor de zorg wel consistent te verbinden aan een kernboodschap, namelijk solidariteit, Europa, het dichtbij organiseren van de zorg en het terugbrengen van de menselijke maat in de zorg. SP-lijsttrekker Roemer zegt bijvoorbeeld : “Ik breng de menselijke maat weer terug in de zorg voor degene die het nodig heeft en voor degene die er werkt” (Slotdebat, NOS, 2012).

Naast concrete maatregelen is er ook aandacht voor het eerlijk financieren van de zorg zodat deze voor iedereen toegankelijk blijft. PvdA, SP en GroenLinks benadrukken dit, in overeenstemming met de kernboodschap uit de verkiezingsprogramma's. Vooral SP en PvdA spreken veel over het eerlijk financieren van de zorg en zij kunnen zo hun traditionele issues gezondheidszorg en sociale zekerheid claimen. Dit betekent voor alle drie de partijen dat de zorg inkomensafhankelijk gefinancierd zal worden. Opvallend is dat lijsttrekkers hierbij regelmatig gebruik maken van persoonlijke voorbeelden die het verhaal uit de verkiezingsprogramma's verlevendigen. Dit kan geïnterpreteerd worden als tegemoetkoming aan de werkwijze van de media, waar vaak aandacht is voor de persoonlijkheid van politici. Jolande Sap van GroenLinks zegt bijvoorbeeld:

Ik weet wat het is om in armoede op te groeien. En ik weet ook hoe machteloos je je kan voelen als de onbetaalde rekeningen zich maar blijven opstapelen. (...) Ik vind het niet eerlijk als mensen de huisarts moeten gaan mijden omdat ze de rekening niet kunnen betalen. En ik vind het ook niet eerlijk als straks de hoge inkomens maar 10 procent van hun inkomen aan zorg kwijt zijn, terwijl de lage inkomens tot wel dertig procent moeten betalen. Goede zorg is een van de belangrijkste dingen in het leven en mensen hebben daar veel voor over. En ik wil dat die goede zorg voor iedereen betaalbaar blijft. En dat kan in dit land als we de hoge inkomens wat meer durven aan te slaan.

(Carré-debat, RTL, 2012)

Marktwerking of zorgbudgetten?

Net als in de verkiezingsprogramma's verzetten PvdA en SP zich in de verkiezingsdebatten tegen de marktwerking in de zorg. De partijen willen dat de zorg weer om mensen draait en dat werknemers de tijd kunnen nemen om hun patiënten te zien. Het draait hier vooral om de mensen en minder om de kosten. PvdA-lijsttrekker Samsom zegt hierover:

Als je geen tijd meer hebt om een praatje te maken dan kun je ook niet zien of de oude man langzaam dementeert. Met alle gevolgen voor de zorg, maar ook voor de kosten. Ik wil dus een einde aan dat marktdenken. Ik wil de zorg dichtbij mensen goed organiseren. (Carré-debat, RTL, 2012)

De PvdA en SP staan hiermee in de debatten alleen, doordat ChristenUnie, PVV en PvdD, in tegenstelling tot hun verkiezingsprogramma, in de verkiezingsdebatten weinig tot geen kritiek leveren op de marktwerking in de zorg. Partijen die de marktwerking in de zorg willen behouden

benadrukken dit ,net als in hun verkiezingsprogramma's, niet expliciet.

Er kan gesteld worden dat partijen in de verkiezingsdebatten meestal de nadruk leggen op beleidsvoorstellen die voor de kiezer de minst negatieve effecten hebben. Pijnlijke maatregelen zoals het verhogen van het eigen risico wordt door VVD-lijsttrekker Mark Rutte zelfs ontkend. Wel ontstaan in de verkiezingsdebatten duidelijker verschillen tussen partijen doordat partijen niet al hun beleidsvoorstellen noemen in de beperkte spreektijd. Partijen benadrukken hierbij voornamelijk issues waar zij bekend om staan.

6.3 Inbreng van politieke opponenten

Het einde van de verzorgingshuizen

Opvallend is dat de kritieken op de beleidsvoorstellen van partijen voor zorg zich vaak richten op de plannen van het Lenteakkoord, of wat Wilders noemt de Kunduz-coalitie. Wilders richt zich hierbij met name op de VVD en de ChristenUnie die van plan zouden zijn de verpleeghuizen af te schaffen: "Nee kijk, meneer Slob is wel de laatste in Nederland, de laatste in Nederland die kan praten over respect voor ouderen. Hij wil de verzorgingshuizen afschaffen zodat de mensen onder de brug moeten slapen" (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012).

Ook Roemer concludeert dat de plannen van het Kunduz-programma asociaal zijn en er toe leiden dat de kosten van de zorg bij mensen worden neergelegd die er niks aan kunnen doen dat zij ziek zijn. De SP'er is dan ook verbolgen over het feit dat Rutte niet toe wil geven dat zijn partij het eigen risico wil verhogen: "In het Kunduz-programma, het staat er gewoon in! U gaat gewoon alleen maar de kosten bij de mensen neerleggen" (Premiersdebat, RTL, 2012). De plannen van de VVD om mensen te laten sparen voor zorg zou bovendien tot een tweedeling leiden in de zorg.

Andere partijen zijn juist van mening dat het de plannen van SP en PvdA zijn die zullen leiden tot een tweedeling in de zorg. VVD, D66, ChristenUnie, GroenLinks en CDA houden de kiezer herhaaldelijk voor dat het beleid van PvdA en CDA zal leiden tot een terugkeer van de wachtlijsten en dus een tweedeling in de zorg. D66-lijsttrekker Pechtold zegt hierover bijvoorbeeld:

Ik maak me wel zorgen, met name bij de Socialistische Partij en PvdA. Zij drukken op rood maar zij geven niet aan dat ze terug willen naar de jaren '90. Wachtlijsten en wachtlijsten leiden tot tweedeling. Diegenen die het voor zichzelf kunnen betalen zoeken een andere weg.

(Carré-debat, RTL, 2012)

Ook wordt het de SP en PvdA kwalijk genomen dat zij niet eerlijk zouden toegeven dat de zorgkosten de komende jaren zullen stijgen. ChristenUnie-lijsttrekker Slob zegt hierover: "Meneer Samsom moet het eerlijke verhaal vertellen. Ik hoor u nu zeggen: men zal meer moeten gaan betalen maar uw lichtje is rood" (Carré-debat, RTL, 2012).

Partijen die niet fundamenteel van mening verschillen, nemen elkaar ook wanneer het over de zorg gaat de maat op cijfers. Zo stelt Pechtold in het *Slotdebat* dat Buma 500 miljoen wil bezuinigen op de gehandicaptenzorg en de zorg voor de langdurige zieken. Buma stelt daartegenover dat het CDA juist als enige partij de AWBZ waar deze zorgvormen onder vallen, als recht behoudt. Ook GroenLinks en de PvdA verzanden in een soortgelijke discussie over de investeringen in wijkverpleging en thuiszorg. Doordat deze cijfers niet terug te vinden zijn in de verkiezingsprogramma's, blijft het voor de kiezer onduidelijk wie er gelijk heeft. Het is dan ook twijfelachtig in hoeverre dergelijke discussies een toegevoegde waarde hebben.

Maar er is ook sprake van overeenstemming tussen partijen. Zo erkennen PvdA en SP dat hun plannen voor de zorg op grote lijnen overeenkomstig zijn. Roemer grijpt dit aan om Samsom toezeggingen te laten doen over toekomstige samenwerking. De SP'er framet het debat zodoende als een formatievraagstuk:

En ik zeg dan ook tegen de Partij van de Arbeid: als ze werkelijk menen wat ze nu hebben opgeschreven, en laat ik helder zijn: ik ben daar blij mee, dan kan hij dat nooit zonder de SP. Dus laten we nu eens duidelijk zijn zeker op zo'n front, je hebt gezien wat er aan de overkant staat, dit lukt alleen maar als wij samen optrekken. (Carré-debat, RTL, 2012)

Samenvattend kan gesteld worden dat wanneer het gaat over de zorg, lijsttrekkers voornamelijk negatieve aspecten van de beleidsvoorstellen van hun concurrenten benadrukken. Deze kritiek is vaak gericht op huidig of eerder beleid en vaak niet op het beleid wat partijen nu in hun verkiezingsprogramma's voorstellen voor de toekomst. Daarnaast zouden partijen niet eerlijk zijn over de consequenties van hun beleidsvoorstellen. Alleen SP en PvdA benadrukken dat hun beleid overeenstemt. Dit wordt echter direct aangegrepen om over de formatie te spreken.

6.4 Inbreng van journalisten

Journalisten laten zich in de verkiezingdebatten niet uit over de beleidsvoorstellen van politici voor de zorg. Er wordt hoogstens aangedrongen om concrete voorbeelden te noemen. Dit zien we bijvoorbeeld in het *Slotdebat* waar debatleider Ferry Mingelen aandringt bij ChristenUnie-lijsttrekker om concrete maatregelen te noemen:

Mingelen: Wat moeten ouderen dan meer gaan betalen?

Slob: Nee, mijn zorg is dat als wij nu niks doen, het werd in het vorige debat ook al aangegeven, dan ga je de komende jaren, zonder dat we dat beleid wijzigen, gaan de zorgkosten met miljarden omhoog en dan komt de rekening wel eenzijdig bij de jongeren te liggen. Dat kunnen we niet ons permitteren, we zullen dat gezamenlijk moeten oplossen.

Mingelen: Nou ja, gezamenlijk... maar u staat hier nu voor de ChristenUnie. Wat is uw concrete voorstel bijvoorbeeld, hogere bijdragen, de rollator betalen? Even concreet.

(Slotdebat, NOS, 2012)

Hieruit blijkt dat debatleiders in de verkiezingsdebatten een belangrijke rol spelen als het gaat om het concretiseren van de beleidsvoorstellen van politici.

6.5 Nabeschouwingen

In de nabeschouwingen is redelijk veel aandacht voor de beleidsvoorstellen van partijen voor de zorg. Deze aandacht concentreert zich met name op het debat over het verhogen van het eigen risico tussen Roemer en Rutte in het *Premiersdebat*. Hierbij is echter vooral aandacht voor de vorm van het debat en niet zo zeer voor de inhoud van de beleidsvoorstellen. Commentatoren hebben dan ook relatief veel aandacht voor de wijze waarop Roemer reageerde in het debat en minder voor het feit dat Rutte oneerlijk is over zijn eigen beleidsvoorstellen.

Pastors: Mij staat bij dat Roemer op het belletje drukte en dat Rutte vervolgens 80 procent van de tijd aan het woord was en nog hele goede punten naar voren bracht ook. Dus ik dacht waarom heeft Roemer in vredesnaam op het belletje gedrukt want hij weet niet eens wat hij wil gaan vertellen. “

Pauw: Roemer begon door te zeggen u verhoogt het eigen risico. Daarvan zei de minister-president dat is niet waar en daarna was Roemer zijn punt volledig kwijt.

(Nabeschouwing Premiersdebat, RTL, 2012)

Pastors is daarnaast ook de enige commentator die opmerkt dat het verhogen van het eigen risico wel in het VVD –programma staat en dat Rutte dus niet eerlijk is geweest. Journalisten lijken verder terughoudend om conclusies te trekken over de juistheid van de beweringen van Rutte. In het *RTL Nieuws* noemt journalist Frits Wester het debat een gegoochel met cijfers maar lijkt te twijfelen of Rutte heeft gelogen door te zeggen dat de VVD niet voor een verhoging van het eigen risico is. Wester zegt slechts te vermoeden dat Roemer een punt heeft. Het is opmerkelijk dat de journalistiek geen uitsluitsel geeft over de beleidsvoorstellen van de VVD. Het voorstel om het eigen risico te verhogen wordt namelijk genoemd in het verkiezingsprogramma. In de kranten wordt zelfs helemaal geen inhoudelijke verwijzing gedaan naar de beleidsvoorstellen voor de zorg van beide partijen. *De Volkskrant* concludeert slechts dat Rutte zich goed staande wist te houden in het debat.

Ondanks dat de beleidsvoorstellen voor de zorg weinig inhoudelijke aandacht krijgen, definieert de journalistiek het debat tussen Roemer en Rutte wel als essentieel moment in de campagne voor de SP. Politiek commentator Paul Janssen reageert hierbij op de stelling van spindoctor Kay van der Linde die stelt dat Roemer geen leider is:

Ja dat werd vooral bevestigd in het eerste debat bij RTL met bekende moment wat volgens mij het begin was voor het kantelmoment voor de SP, waarin het over de zorgkosten ging, en Rutte gewoon glashard ontkende dat zij het eigen risico wilden verhogen. Waar Roemer zich als een schooljongen liet wegsturen van nou ja als u het zegt dan zal het wel zo zijn.

(Nabeschuwing slotdebat, EO-VARA, 2012)

Verder wordt alleen het zorgbeleid van het CDA kort beoordeeld in de nabeschuwing van het *EenVandaag*-debat. PvdA-er Lodewijk Asscher zegt hierin het Buma kwalijk te nemen dat deze zegt zich zorgen te maken over de middeninkomens terwijl het CDA afgelopen jaren alleen maar heeft bezuinigd op gezinnen met kwetsbare kinderen.

In nabeschuwingen worden de beleidsvoorstellen van partijen voor de zorg dus snel versimpeld worden tot vragen over de vorm van het debat: wie deed het goed en wie stelde teleur? Journalisten geven geen inhoudelijke duiding aan de discussie tussen SP en VVD over of de VVD nu wel of niet voor een verhoging van het eigen risico is. Dit is opmerkelijk omdat de VVD een verhoging van het eigen risico wel degelijk voorstelt in haar verkiezingsprogramma.

6.6 Conclusie

Uit de analyse blijkt dat de beleidsvoorstellen van partijen voor de zorg onderling redelijk veel overeenkomsten vertonen, al benadrukken zij wel verschillende maatregelen om de zorgkosten beheersbaar te houden. In de verkiezingsdebatten zien we duidelijker verschillen ontstaan doordat lijsttrekkers gerichter bepaalde beleidsvoorstellen benadrukken. Zo verbinden SP en PvdA hun beleidsvoorstellen voor zorg sterk aan sociale zekerheid waar beide partijen een sterke reputatie op hebben. Ook GroenLinks legt deze verbinding consistent al heeft de partij een minder sterk imago op deze issues dan de SP en PvdA.

Beleidsvoorstellen met negatieve gevolgen voor de kiezer, dus die mensen in hun portemonnee raken, worden door lijsttrekkers vermeden. Soms komen lijsttrekkers pas tot het benoemen van concrete maatregelen wanneer hier door de debatleiders op aan wordt gedrongen. Mogelijk vrezende politici hiermee kiezers af te schrikken. Journalisten spelen dus een belangrijke rol wanneer het gaat om het verhelderen van de soms vage beleidsomschrijvingen van lijsttrekkers. Het is dan ook opvallend dat de debatleiders geen navraag doen bij VVD-lijsttrekker die ten onrechte ontkent dat zijn partij het eigen risico wil verhogen. Politieke opposanten benadrukken vaak juist de negatieve effecten van de beleidsvoorstellen van hun concurrenten. Zij richten zich hierbij voornamelijk op eerder gevoerd beleid.

Hoewel er in de nabeschuwingen wel redelijk veel aandacht is voor de uitspraken van de VVD-leider, wordt er ook hier geen overtuigend inhoudelijk oordeel geveld over het debat tussen Rutte en SP-leider Roemer. Journalisten reageren weifelend en geven geen uitsluitend over de

beleidsvoorstellen van de VVD. Dit is opmerkelijk aangezien de VVD wel degelijk een verhoging van het eigen risico voorstelt in het verkiezingsprogramma. Alleen politicus Marco Pastors onderschrijft dit in de nabeschouwingen. Het is dan ook opmerkelijk dat journalisten, ondanks dat zij inhoudelijk geen commentaar geven op het zorgdebat tussen Roemer en Rutte, wel veel verklarende waarde hechten aan het debat. Volgens commentatoren vormde het debat het keerpunt voor de SP waarna het verlies werd ingeluid. Journalisten lijken dan ook meer waarde te hechten aan de vraag wie zich in het debat goed wist te weren dan aan de politieke inhoud van de besproken beleidsvoorstellen.

7. Resultaten: Pensioenen/AOW

7.1 Verkiezingsprogramma's

Langer doorwerken of met 65 jaar met pensioen?

Partijen zijn redelijk eensgezind over het verhogen van de pensioenleeftijd. Alleen PVV, SP, PvdD en DPK wijken af van het voorstel om de AOW-leeftijd te verhogen naar 67 jaar. De PVV wil de AOW-leeftijd zelfs helemaal niet verhogen en houdt vast aan 65 jaar. Volgens de partij mogen onze ouderen niet de dupe worden van de eurocrisis: "Zij hebben het land opgebouwd in guldens, moeten zij nu de prijs betalen in euro's? Nee toch! De Partij voor de Vrijheid vecht daarom voor de AOW en de pensioenen" (PVV, 2012, p. 23).

Ook de SP verzet zich tegen de verhoging van de AOW-leeftijd: "Veel effectiever dan het verhogen van de AOW-leeftijd is het verlagen van de werkloosheid van ouderen onder de 65 jaar. Te veel oudere werknemers verliezen hun baan en slechts weinigen halen werkend hun 65ste verjaardag" (SP, 2012, p.17). Toch verhoogt de partij de pensioengerechtigde leeftijd na 2020. Alleen werknemers met een zwaar beroep kunnen na die tijd nog met 65 jaar met pensioen. In het verkiezingsprogramma ontbreekt een argumentatie waarom het verhogen van de AOW-leeftijd na 2020 wel geoorloofd is. Hierdoor blijft de kernboodschap onduidelijk en tegenstrijdig. DPK doet helemaal geen beleidsvoorstellen voor de AOW-leeftijd of pensioenen in haar verkiezingsprogramma. De PvdD is van mening dat mensen met een lang arbeidsverleden na 45 jaar met pensioen mogen, ongeacht hun leeftijd.

Alle anderen partijen benadrukken het belang van het verhogen van de AOW-leeftijd naar 67 jaar om deze voorziening ook in de toekomst betaalbaar te houden, de overheidsfinanciën op orde te brengen en om in de toekomst voldoende werknemers te hebben in sectoren als het onderwijs en de zorg. De partijen verschillen onderling in het tempo waarin zij deze verhoging doorvoeren. Zo wil de VVD verhoging van de AOW-leeftijd versneld doorvoeren naar 67 jaar in 2018 terwijl andere partijen de AOW-leeftijd geleidelijker verhogen. Zo bereikt de PvdA deze leeftijdsgrens pas in 2025. Alle partijen die voor een verhoging van de AOW-leeftijd zijn, koppelen deze uiteindelijk aan de levensverwachting.

Naast de snelheid waarin partijen de AOW-leeftijd willen verhogen, verschillen partijen ook van mening of mensen die lang in een zware, laagbetaalde baan hebben gewerkt, moeten worden gecompenseerd. Zo wil GroenLinks dat mensen in zware, laagbetaalde beroepen financieel gecompenseerd worden. Hiertoe wil de partij ouderen met een ruim aanvullend pensioen laten bijdragen aan de oudedagsvoorziening. De meeste partijen willen echter niet zo ver gaan. D66, CDA, SGP, PvdA zijn bijvoorbeeld voor het invoeren van een flexibele AOW-leeftijd. Hierdoor kunnen werknemers met een zware baan eerder met pensioen. Dit heeft in de meeste gevallen echter een

korting op de premie tot gevolg. Langer doorwerken wordt juist gestimuleerd door het bieden van een hogere uitkering aan werknemers die langer doorwerken. De VVD en de ChristenUnie spreken in hun verkiezingsprogramma helemaal niet over een compensatieregeling voor mensen in zware beroepen.

Wel hebben alle partijen aandacht voor het verbeteren van de positie van ouderen op de arbeidsmarkt om te voorkomen dat het aantal werklozen sterk zal stijgen. De SGP zegt hierover bijvoorbeeld in haar verkiezingsprogramma: "In de komende jaren staat de overheid voor grote uitdagingen om mensen die nu aan de kant staan, toch - ondanks de economische crisis - arbeid te laten verrichten. Daarom steekt de SGP extra geld in het vergroten van de kansen van oudere mensen op de arbeidsmarkt." (SGP, 2012, p.43).

Pensioenfondsen

In verhouding tot de AOW-leeftijd wordt er in de verkiezingsprogramma's van partijen weinig gesproken over de pensioenfondsen. Slechts in enkele partijprogramma's worden de problemen met de Nederlandse pensioenfondsen duidelijk benadrukt. Hierbij is onder andere aandacht voor de verhoudingen tussen jongere en oudere generaties. Zo spreekt D66 van een "perverse solidariteit tussen hoog- en laagopgeleiden en jong en ouderen via de doorsnee premie" (D66, 2012, p.16). De partij wil daarom toewerken naar een nieuw stelsel met meer keuzevrijheid en waarbij eigendom van het gespaarde pensioen per deelnemer wordt geregistreerd. Ook de PvdA, CDA en SGP wijzen op problemen met solidariteit tussen generaties. Vrijwel alle partijen zijn van mening dat de besturen van pensioenfondsen hiertoe een evenwichtige afspiegeling moeten vormen van de deelnemers. Opmerkelijk is dat het pro-Europese CDA benadrukt geen Europese inmenging in de pensioenen te willen. "Het is van essentieel belang dat Nederland autonomie houdt over de in Nederland opgebouwde pensioenen" (CDA, 2012, p.68-69). Ook de PVV en VVD wijzen Europese inmenging in de Nederlandse pensioenen af.

Recapitulerend kan gesteld worden de beleidsvoorstellen van partijen op dit thema zeer overeenkomstig zijn. Partijen delen over het algemeen de mening dat de AOW-leeftijd verhoogd dient te worden naar 67 jaar en gekoppeld moet worden aan de levensverwachting. Nuanceverschillen in framing zijn gericht op het tempo waarin de AOW-leeftijd verhoogd dient te worden. Alleen de PVV en SP wijken in hun kernboodschap sterk af van de beleidsvoorstellen van andere partijen. Maar alleen de PVV garandeert dat de AOW-leeftijd op 65 jaar blijft. De SP tracht zich sterk te maken voor behoud van de sociale voorziening in haar huidige vorm, maar lijkt niet onder een verhoging uit te komen. Wanneer het over pensioenfondsen gaat, wordt er vooral gesproken over de verhoudingen tussen generaties.

7.2 Inbreng in verkiezingsdebatten

“Wij hebben hem niet verhoogd”

In de verkiezingsdebatten wordt relatief weinig gesproken over dit thema. Niet alle partijen krijgen dan ook de tijd hier iets over te zeggen. Wanneer het wel gaat over de pensioenen en de AOW, wordt eigenlijk alleen uitgebreid gesproken over het verhogen van de AOW-leeftijd. Zijdelings wordt benoemd door PVV en CDA dat zij Nederlandse autonomie willen behouden over de Nederlandse pensioenfondsen. VVD en PvdA benoemen ook kort dat het belangrijk is om de Zuid-Europese landen te ondersteunen omdat onze pensioenen in deze landen belegd zijn. Verder wordt er niet over de pensioenfondsen gesproken.

In de verkiezingsdebatten wordt vooral Emile Roemer ondervraagd over zijn beleidsvoorstellen voor de AOW-leeftijd. De SP geeft in het verkiezingsprogramma geen duidelijke motivatie waarom de partij de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar maar garandeert tot 2020. Maar in de verkiezingsdebatten wijst Roemer het beleid van andere partijen aan als voornaamste reden waarom de partij nu wel instemt met een verhoging van de AOW-leeftijd:

We hebben altijd, en dat vind ik nog steeds, 65 prima gevonden. En ik vind de verhoging, zeker in crisistijd, nog steeds onzinnig en ook onverstandig omdat je mensen onder de 65 eerst aan het werk, aan het werk krijgen en aan het werk houden. Wij hebben hem niet verhoogd, hij is verhoogd. De wet is aangenomen en de Kunduz-coalitie heeft hem nog eens aangescherpt en dat zijn de feiten waar we mee te maken hebben. En dus hebben wij er nu voor gekozen om zo veel als mogelijk, wat wij kunnen betalen, te repareren voor mensen met zware beroepen en mensen die anderzijds toch met 65 eruit willen kunnen en dat blijft. (Carré-debat, RTL, 2012)

Behalve dat Roemer de verantwoordelijkheid voor het voorstel om AOW-leeftijd te verhogen bij andere partijen legt, blijven zijn uitspraken ook redelijk vaag. Het wordt bijvoorbeeld niet duidelijk wat de SP-lijsttrekker bedoelt met ‘mensen die er anderzijds’ met 65 uit willen. Ook andere partijen zijn soms vaag in hun taalgebruik wanneer zij spreken over hun beleidsvoorstellen voor de AOW. Zo laat CDA-lijsttrekker Buma het in het midden of de AOW-leeftijd nog verder verhoogd zal worden dan 67 jaar. Hij zegt hierover: “Het kan meer zijn dan 67 maar in principe gaan we naar 67” (Slotdebat, NOS, 2012). Dit is opmerkelijk omdat in het CDA-verkiezingsprogramma staat dat de AOW-leeftijd na de verhoging tot 67 jaar gekoppeld wordt aan de levensverwachting.

Partijen wijken over het algemeen niet sterk af van hun verkiezingsprogramma's, Er zijn alleen kleine verschillen te ontdekken in wat partijen benadrukken om hun beleidsvoorstellen te rechtvaardigen. Zo benadrukt lijsttrekker Samsom in de debatten dat een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd nodig is om de sociale voorzieningen ook in de toekomst te waarborgen: (...) Dus die AOW-leeftijd langzaam omhoog. Om er op die manier voor te zorgen dat

zorg, dat onderwijs, dat veiligheid op straat gewoon voor iedereen bereikbaar en betaalbaar blijft.”(EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012). In het verkiezingsprogramma wordt vooral het op orde brengen van de overheidsfinanciën en het behouden van voldoende werknemers voor beroepen in het onderwijs en de zorg als rechtvaardiging voor de maatregel genoemd. Jolande Sap van GroenLinks benadrukt echter dat het verhogen van de AOW-leeftijd vooral ook een wens is van oudere werknemers. Sap zegt hierover het volgende:

Nou ik was in een vorig leven directeur van bureau leeftijdsdiscriminatie en daar ontving ik elke week, zal het geweest zijn, echt heel veel brieven van ouderen, die graag door wilden werken, maar dat niet konden in dit land, niet mochten van hun werkgever. En ik vind dat dus een belangrijke historische mijlpaal, dat wij nu die AOW-leeftijd gaan verhogen. (Carré-debat, RTL, 2012)

Hoewel in het verkiezingsprogramma van GroenLinks wel wordt geschreven dat goed opgeleide werknemers na hun 65ste vaak kunnen en willen doorwerken, wordt de maatregel hier vooral ook gepresenteerd als instrument om de oudedagsvoorziening ook voor toekomstige generaties betaalbaar te houden. Deze verschillen in framing zijn echter minimaal te noemen.

In de verkiezingsdebatten wordt het thema Europa klaarblijkelijk verengd wordt tot een discussie over het verhogen van de AOW-leeftijd, de pensioenen vallen hierbij dus weg. Waarschijnlijk is dit te verklaren doordat de vragen van journalisten zich enkel richten op de AOW-leeftijd waardoor lijsttrekkers geen gelegenheid krijgen om te spreken over de pensioenfondsen. Hierdoor gaat voor de kiezer relevante informatie verloren. Partijen framen hun beleidsvoorstellen in de verkiezingsdebatten meestal in overeenstemming met hun verkiezingsprogramma's. Alleen de SP heeft het op dit thema duidelijk moeilijk. Roemer lijkt geen goede rechtvaardiging te hebben voor waarom zijn partij de pensioengerechtigde leeftijd wil verhogen.

7.3 Inbreng van politieke opponenten

Een “domme” bezuiniging

Ook wanneer het gaat over de AOW-leeftijd lijken de kritieken hoofdzakelijk gereserveerd te zijn voor de ‘Kunduz-coalitie’ die in het Lenteakkoord de AOW-leeftijd verhoogde naar 67 jaar. Vooral Geert Wilders van de PVV verzet zich hiertegen:

Het domste wat je kunt doen in een economische crisis is wat Kunduz van plan is (...) om de AOW-leeftijd te verhogen en het ontslagrecht te versoepelen. Wat betekent dat, dat we meer uitkeringsgerechtigden krijgen, dat er niemand extra aan het werk komt, en dat de verzorgingsstaat alleen maar op een domme manier wordt uitgehold. (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012)

Maar ook van binnen de Kunduz-coalitie klinkt kritiek. De ChristenUnie is van mening dat D66 en CDA te veel vragen van ouderen door de AOW-leeftijd sneller te verhogen dan in het Lenteakkoord is afgesproken.

Wilders krijgt op zijn beurt voornamelijk kritiek van voormalige-coalitiepartners CDA en VVD die beweren dat de PVV in het Catshuis heeft ingestemd met een verhoging van de AOW-leeftijd. Arie Slob benadrukt dat Wilders al eerder zijn belofte om de AOW-leeftijd niet te verhogen verbrak: “Nou, ik zou collega Wilders een compliment willen maken. Want u heeft inderdaad lef, als u na het breken van uw verkiezingsbelofte van 2010 nu nog aan zo'n debatje als deze durft deel te nemen” (EenVandaag-debat, AVRO-TROS, 2012). Slob doelt hiermee op het feit dat de PVV na de verkiezingen afstand nam van zijn AOW-breekpunt in de onderhandelingen met CDA en VVD.

Emile Roemer van de SP richt zich in het debat voornamelijk op de PvdA. Hij verwijt het Samsom niet de kans te hebben gegrepen om middels een sociaal akkoord de ‘Kunduz-ellende’ van tafel te vegen: “Maar helaas, u maakt nog steeds geen keuze, dus een, de vraag of een linkse stem bij u ook echt op 13 september nog steeds links is, nou ja (...) ik durf het niet te zeggen” (Slotdebat, NOS, 2012). Roemer lijkt dan ook meer aandacht te hebben voor mogelijke coalitievorming met de PvdA dan de inhoudelijke overeenkomsten of verschillen tussen de partijen. Samsom houdt de SP-lijsttrekker daarentegen voor dat uit de doorberekeningen van het CPB blijkt dat de SP nog eerder met een verhoging van de AOW-leeftijd wil beginnen dan de PvdA.

Roemer: Dan is het verschil dat wij inderdaad de AOW-leeftijd niet nu al willen vervroegen naar 67 in 2017.

Samsom: U begint al in 2015 met de eerste stappen, niet pas in 2017.

(Slotdebat, NOS, 2012)

Dit is opvallend aangezien de SP de AOW-leeftijd van 65 jaar in het verkiezingsprogramma garandeert tot 2020 terwijl PvdA in het verkiezingsprogramma schrijft al in 2017 te beginnen met een verhoging van de AOW-leeftijd. Aangezien de kiezer deze interpretatie van Samsom niet kan controleren blijft het onduidelijk wie er gelijk heeft.

Partijen lijken dus zeer gelijk gestemd zijn over het feit dat de AOW-leeftijd verhoogd moet worden, er slechts beperkt verschillen in framing optreden. Alleen PVV-leider Wilders benadrukt systematisch de nadelen van de beleidsvoorstellen van zijn opponenten. Ook wanneer het gaat om de AOW-leeftijd, lijken de verkiezingsprogramma's niet in alle gevallen een weergave te vormen van het beleid dat partijen na de verkiezingen willen voeren. Volgens PvdA-lijsttrekker Samsom wil de SP nog eerder beginnen met het verhogen van de AOW-leeftijd dan de PvdA.

7.4 Inbreng van journalisten

SP-leider Emile Roemer wordt in een één-op-één interview met Petra Grijzen ondervraagd over de wisselende beleidsvoorstellen van de SP wanneer het gaat om de AOW-leeftijd. Grijzen benadrukt in het interview dat de kiezer er op moet kunnen vertrouwen dat de partij bij haar standpunt blijft:

Meneer Roemer, de SP heeft altijd gezegd: 65 blijft 65. In het verkiezingsprogramma liet u dat al een beetje los. 65 blijft 65, maar tot 2020. En wat blijkt, sinds vorige week, bij de SP moet je ook doorwerken tot je 67ste in 2025. Dat is het derde standpunt van de SP in drie maanden. Kan de kiezer erop vertrouwen dat het hierbij blijft? (Carré-debat, RTL, 2012)

Grijzen dringt aan op een garantie dat de SP in de opkomende coalitievormingen het standpunt niet nogmaals zal veranderen. Wanneer Roemer weigert een breekpunt te formuleren, concludeert Grijzen: “Meneer Roemer, het is dus niet veilig bij u” (Carré-debat, RTL, 2012). Het beleidsvoorstel van de SP voor de AOW-leeftijd wordt hierdoor zo door Grijzen weggezet als onbetrouwbaar. In het voorbeeld is duidelijk te zien dat de journalistiek de nadruk legt op het formatieproces en niet zozeer op de inhoud van de beleidsvoorstellen van de SP. Verder speelt de journalistiek geen opmerkelijke rol in de debatten over de AOW-leeftijd. Samenvattend kan gesteld worden dat de journalistiek er in debatten over de AOW vooral op uit lijkt te zijn om stevige uitspraken te ontlokken.

7.5 Nabeschouwingen

In de nabeschouwingen hebben journalisten ook voornamelijk aandacht voor de beleidsvoorstellen van de SP. Journalisten en andere commentatoren vinden het standpunt van SP-lijsttrekker Roemer onduidelijk omdat Roemer enerzijds zegt dat de AOW-leeftijd verhoogd wordt en anderzijds stelt dat een verhoging onzinnig is. Dat het beleidsvoorstel van de SP zo dubbelzinnig is, komt volgens journalist Syp Wynia doordat de SP graag mee wil regeren:

(...) ze hebben er alles aan gedaan om te passen binnen de programma's van het Centraal Planbureau waardoor uiteindelijk het enige wat mensen nog zeker wisten: bij de SP blijft 65, 65. Nou ja we hebben de afgelopen maanden gezien dat ze daar zijn gaan schuiven en ernstig zijn gaan schuiven. Het blijft opmerkelijk natuurlijk dat zelfs wat hij nu in het verkiezingsprogramma als het ware heeft staan, geen zekerheid is voor na de formatie. (Nabeschouwing Carré-debat, RTL, 2012)

Opvallend is dat er in de nabeschouwing van het *Carré-debat* relatief veel tijd wordt vrijgemaakt om het optreden van Petra Grijzen in haar één-op-één interview met Roemer te verdedigen. Dit omdat er via Twitter commentaar werd geleverd door kiezers op het optreden van Grijzen. Volgens Roderick Grieken gaat het niet zozeer om het formuleren van een breekpunt over de AOW-leeftijd maar om het verkrijgen van een heldere uitspraak. Het zou daarom geoorloofd zijn om de vraag of de SP nu

zeker bij haar standpunt blijft, te herhalen.

Ook de kranten zijn kritisch over de onduidelijkheid rond het beleidsvoorstel van de SP. *De Telegraaf* schrijft hierover de dag na het Carré-debat: "Ook het voornemen om de AOW-leeftijd naar 67 te verhogen, waar de SP voor sinds kort voor pleit, bleek wederom boterzacht. Ik vind die verhoging nog steeds onzinnig, zei de socialist, zijn achterban in verwarring achterlatend (2012, 5 september, p.7) De journalistiek frame de beleidsvoorstellen van de SP dus eenduidig als onduidelijk en onbetrouwbaar. Verder wordt er in de nabeschouwingen alleen kort gesproken over de beleidsvoorstellen van de PVV. Hierbij gaat het ook voornamelijk over de geloofwaardigheid van de politicus en niet zozeer over de inhoud van diens beleidsvoorstellen. Het voorstel van de PVV-lijsttrekker Wilders om de AOW-leeftijd op 65 jaar te houden, zou volgens Syp Wynia problematisch zijn omdat Wilders dit breekpunt al in eerdere onderhandelingen heeft prijsgegeven. Wel wordt de uitspraak van Wilders dat slechts een op de drie zestig- tot vijftenzestigjarigen werkt, door de factcheck-redactie van *Nieuwsuur* beoordeeld als waar.

Journalisten lijken dus voornamelijk aandacht hebben voor de betrouwbaarheid van de beleidsvoorstellen van partijen en wat hun standpunten betekenen voor de formatiemogelijkheden. Inhoudelijk is de informatie dan ook zeer beperkt. De kiezer moet het doen met een korte fact check van een uitspraak van Wilders. Dit geeft echter geen verdere duiding aan het volledige beleidsvoorstel van de PVV om de AOW-leeftijd niet te verhogen. Het is tenslotte opvallend dat journalisten in de nabeschouwingen ook de tijd nemen om hun eigen optreden te verdedigen.

7.6 Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat het thema pensioenen/AOW in de verkiezingsdebatten verengd wordt tot een discussie over het verhogen van de AOW-leeftijd. De meeste partijen zijn het eens dat de AOW-leeftijd verhoogd moet worden naar 67 jaar. Partijen verschillen wel van mening in welk tempo deze verhoging verhoogd moet worden. Alleen de PVV en SP verzetten zich in hun verkiezingsprogramma's tegen een verhoging van de AOW-leeftijd. Het aantal verwijten over en weer is dan ook beperkt in de verkiezingsdebatten. Alleen PVV-lijsttrekker Geert Wilders grijpt dit thema aan om te zich af te zetten tegen de plannen van de Kuduz-coalitie.

In de verkiezingsdebatten spelen CPB-cijfers een belangrijke rol. Volgens PvdA-lijsttrekker Samsom zou uit de doorberekeningen blijken dat de SP eerder dan in het verkiezingsprogramma staat, wil beginnen met het verhogen van de AOW-leeftijd naar 65 jaar. De kiezer lijkt er dus niet op te kunnen vertrouwen dat de verkiezingsprogramma's van partijen een juiste afspiegeling zijn van het beleid dat partijen na de verkiezingen willen voeren. Journalisten verschaffen hier zowel in de verkiezingsdebatten als in de nabeschouwingen geen verdere duidelijkheid over. Zij richten zich voornamelijk op de betrouwbaarheid en de strategische overwegingen van politici. Aangezien de

kiezer er niet van uit kan gaan dat Samsom als politieke opponent van Roemer de waarheid spreekt, blijft het voor de kiezer onduidelijk wanneer de SP nu wil beginnen met het verhogen van de AOW-leeftijd.

Inhoudelijke aandacht voor beleidsvoorstellen wordt in nabeschouwingen beperkt tot een korte check van een uitspraak van PVV-lijsttrekker Wilders. Hoewel dit de kiezer duidelijkheid biedt over de juistheid van de uitspraken van politici, zegt dit weinig over de beleidsvoorstellen van partijen. De informatieve waarde van dit soort controles lijkt dan ook beperkt te zijn.

8. Resultaten: Woningmarkt

8.1 Verkiezingsprogramma's

De hypotheekrenteaftrek

Het merendeel van de partijen is van mening dat de hypotheekrenteaftrek moet worden hervormd. Alleen de PVV en DPK zeggen de hypotheekrente in haar huidige vorm te willen behouden. Afschaffing van de aftrek zou volgens DPK geen andere reden hebben dan het neerleggen van een belastingverhoging bij de burger. Alle andere partijen zijn voor het hervormen van de hypotheekrenteaftrek. Er zijn echter wel aanzienlijke verschillen in hoe ver partijen hierin willen gaan.

De VVD is terughoudend in haar beleidsvoorstellen voor hervorming van de hypotheekrenteaftrek. Het uitgangspunt van de VVD is om de hypotheekrente te behouden. Deze moet echter wel worden teruggebracht naar waar deze oorspronkelijk voor bedoeld is, namelijk het bevorderen van woningbezit. Dit betekent dat voor hypotheekleningen die worden afgesloten na 1 januari 2013 een annuïtaire aftrek gaat gelden. Dit moet het aflossen van de hypotheekschuld bevorderen. In het kader van de betrouwbaarheid van de overheid wil de VVD niet aan bestaande gevallen tornen. Andere partijen willen een stuk verder gaan in hun aanpak van de hypotheekrenteaftrek, omdat het huidige systeem niet langer houdbaar zou zijn. Het merendeel van de partijen, CDA, ChristenUnie, SGP, PvdA, SP, CDA en D66, is dan ook voor een beperking van de hypotheekrenteaftrek. Hierbij wordt het percentage van de inkomstenbelasting waartegen kan worden afgetrokken teruggebracht. Ook verlagen PvdA, SP en ChristenUnie het schuldbedrag waarop mag worden afgetrokken. GroenLinks en de PvdD vinden het zelfs rechtvaardig om de hypotheekrenteaftrek geleidelijk in zijn geheel af te schaffen. Volgens GroenLinks komen de voordelen van de aftrek voornamelijk terecht bij de hoge inkomens. Ook de PvdA, ChristenUnie en de SP benadrukken dat de hypotheekrenteaftrek onrechtvaardig is. De SP zegt hierover: "we maken een einde aan de geldverslindende subsidie van villa's van mensen die best zonder die subsidie kunnen" (SP, 2012, p.35).

Opvallend is dat uit veel verkiezingsprogramma's niet duidelijk wordt of de voorgestelde maatregelen ook voor bestaande gevallen gelden. Alleen VVD en PvdA melden expliciet dat voor nieuwe hypotheekleningen een annuïtaire aftrek zal gaan gelden. En D66 en de PvdD zeggen duidelijk bestaande hypotheekleningen hetzelfde te behandelen als nieuwe gevallen. Bij de overige partijen blijft dus onduidelijkheid bestaan, dit terwijl partijen zeggen zekerheid te willen bieden op de woningmarkt.

De meeste partijen zien het hervormen van de hypotheekrenteaftrek als integraal onderdeel van de aanpak van de koopmarkt. Zo benadrukken veel partijen dat er maatregelen getroffen moeten worden om de woningmarkt toegankelijk te maken voor starters. Zo willen VVD, PvdA, D66

en ChristenUnie bijvoorbeeld snel starten met het afschaffen van de overdrachtsbelasting voor starters. En CDA wil onder andere een bouwspaarregeling introduceren om de woningmarkt los te trekken.

De huurmarkt

Wanneer we kijken naar de beleidsvoorstellen van politieke partijen voor de huurmarkt, zien we dat partijen op grote lijnen voornamelijk verschillen van opvatting over de sociale huurmarkt. Zo willen partijen als de PVV, SP en PvdA de huren niet of zeer beperkt laten stijgen in de komende jaren en willen zij dat er meer betaalbare huurwoningen beschikbaar komen. PvdA en SP hebben traditioneel een sterke reputatie op het versterken van de sociale zekerheid (Kleinnijenhuis et al, 2007a). Daartegenover zijn de ChristenUnie en VVD van mening dat de woningbouwcorporaties hun woningen dienen te verhuren tegen een marktconforme prijs. De VVD formuleert dit als volgt: “Woningbouwcorporaties spelen een belangrijke rol in de verstoring van de markt. Door de niet-marktconforme huurprijzen maken ze het gat tussen de particuliere huurmarkt en de gesubsidieerde huurmarkt te groot.” (VVD, 2012, p.36). De VVD wil ook dat woningcorporaties de komende jaren de helft van hun bestand afstoten. Hierdoor wordt het aantal sociale huurwoningen juist beperkt. Andere partijen zijn minder uitgesproken in hun plannen voor de huurmarkt. CDA, D66, PvdD GroenLinks en de SGP benadrukken voornamelijk dat de doorstroming op de woningmarkt kan worden bevorderd door aan huurders van een sociale huurwoning met een goed inkomen een hogere huurprijs te vragen. DPK doet in haar verkiezingsprogramma geen beleidsvoorstellen voor de huurmarkt.

Samenvattend kan gesteld worden dat verschillen in de beleidsvoorstellen van partijen voor de woningmarkt voornamelijk zijn gebaseerd op in hoeverre partijen bereid zijn de hypotheekrenteaftrek te hervormen. Een aantal partijen wil deze helemaal niet hervormen terwijl de meeste partijen deze willen beperken of zelfs helemaal afschaffen. Veel partijen expliceren echter niet duidelijk of de voorgestelde maatregelen alleen gelden voor nieuwe gevallen of niet. Wanneer het gaat over de huurmarkt zijn de partijen voornamelijk verdeeld over het uitbreiden of juist afslanken van de sociale huursector.

8.2 Inbreng in verkiezingsdebatten

Begrip voor het verdwijnen van de hypotheekrenteaftrek?

Over de woningmarkt wordt in de verkiezingsdebatten relatief weinig gesproken. Dit leidt er toe dat de beleidsvoorstellen slechts worden benoemd maar niet daadwerkelijk worden toegelicht. Zoals eerder bleek in hoofdstuk vier, zijn de meeste partijen het er over eens dat de hypotheekrente hervormd moet worden om rust te brengen op de woningmarkt. Alleen PVV en DPK willen de

hypotheekrenteaftrek in haar huidige vorm behouden. In de verkiezingsdebatten framen de lijsttrekkers hun beleidsvoorstellen voor de hypotheekrenteaftrek meestal in overeenstemming met hun verkiezingsprogramma. Zo benadrukken vooral D66, SP en PvdA het belang van het hervormen van de hypotheekrenteaftrek. Het CDA spreekt opvallend weinig over de beleidsvoorstellen voor de hypotheekrenteaftrek. Terwijl de partij hier wel uitgebreide voorstellen voor formuleert in het verkiezingsprogramma. Zo wordt het voornemen van het CDA om een vlaktaks te introduceren niet genoemd in de verkiezingsdebatten.

Rutte spreekt in de verkiezingsdebatten relatief veel over de hypotheekrenteaftrek, maar lijkt hierbij terug te komen op het voornemen van de VVD om de hypotheekrenteaftrek te beperken tot waar deze voor bedoeld was, namelijk het stimuleren van eigen woningbezit. In de verkiezingsdebatten noemt Rutte de hypotheekrenteaftrek namelijk als instrument voor lasten verlichting: “De hypotheekrenteaftrek is een geweldig instrument omdat hij zorgt voor een correctie op de veel te hoge lastendruk” (Premiersdebat, RTL, 2012). Net als in het verkiezingsprogramma benadrukt de VVD’er bestaande gevallen niet aan te willen pakken omdat het oneerlijk zou zijn om mensen die hun inkomen gepland hebben rond de huidige regeling, te confronteren met onverwachte aflossingen. Ook D66 wil een lastenverlichting bereiken via de hypotheekrenteaftrek. Lijsttrekker Alexander Pechtold zegt hierover het volgende:

Als wij lasten willen verlichten kijk dan eens een keer naar de hypotheekrente, kijk dan eens een keer niet alleen naar de starter maar kijk dan ook eens naar diegenen die nu al een hypotheek hebben en geef die mensen een deel wat ze niet meer kunnen aftrekken terug in belastingverlaging van de inkomsten. (Slotdebat, NOS, 2012)

D66 beschrijft het voornemen om de lasten te verlagen middels hervormingen op de woningmarkt, in tegenstelling tot de VVD wel in het verkiezingsprogramma.

Opvallend zijn de uitspraken van GroenLinks-lijsttrekker Sap die stelt dat huiseigenaren begrip zouden hebben voor het afschaffen van de hypotheekrenteaftrek, zoals de partij voorstelt: “Iedereen in Nederland is er rijp voor dat er grote veranderingen moeten komen. En mensen die een eigen huis hebben, die snappen ook heel goed, ook als ze er al wonen, dat die hypotheekrenteaftrek niet tot in lengte van jaren overeind kan blijven” (Slotdebat, NOS, 2012). In het verkiezingsprogramma zien we deze redenering niet terug. Hier legt de partij vooral de nadruk op het feit dat de hypotheekrente een oneerlijk systeem zou zijn omdat de hoge inkomens worden bevoordeeld. SP en PvdA benadrukken dit wel in de verkiezingsdebatten. Andere maatregelen die partijen in hun verkiezingsprogramma’s voorstellen om de koopmarkt te hervormen, worden in de verkiezingsdebatten nauwelijks besproken. Dat is opvallend aangezien partijen het hervormen van de

hypotheekrenteaftrek in de verkiezingsprogramma's vaak als integraal onderdeel van oplossingen voor de woningmarkt framen.

Het falen van de woningbouwcorporaties

Ook voor de beleidsvoorstellen van partijen voor de huurmarkt is in de verkiezingsdebatten maar weinig aandacht. In de verkiezingsdebatten spreken alleen SP, PVV en CDA inhoudelijk over hun beleidsvoorstellen voor de huurmarkt. Dit terwijl ook andere partijen uitgebreide voorstellen in hun verkiezingsprogramma's doen voor de huurmarkt. In de verkiezingsdebatten is voornamelijk aandacht voor het falen van woningbouwcorporaties. Het CDA zegt hierover: "Ik zal iedere dag strijden voor een land waarin zorgen voor elkaar en niet zorgen voor jezelf de norm is. Een nieuwe moraal. En dat betekent bijvoorbeeld concreet dat de corporatiedirecteur dus niet weg kan gaan met 2,5 ton als hij huurwoningen moet beheren" (Slotdebat, NOS, 2012). Het CDA framet de problemen op de woningmarkt als een vraagstuk over normen en waarden, waar de partij een sterke reputatie op heeft.

Wanneer het over de huurprijzen gaat, expliciteert alleen de PVV haar beleidsvoorstellen. Wilders zegt hierbij dat de PVV de huurprijzen wil verlagen. Dit is opmerkelijk aangezien in het verkiezingsprogramma alleen wordt gesteld dat de huren niet boven de inflatie mogen rijzen. Verder blijven partijen vooral onduidelijk over de plannen voor de huurmarkt. Zo zegt PvdA-leider Samsom slechts dat op de huurmarkt "het nodige" (Openingsdebat, NOS, 2012) gedaan moet worden. Het wordt niet duidelijk wat dit inhoudt.

Al met al lijkt het informatieve gehalte van debatten over de woningmarkt beperkt. Politici spreken eigenlijk alleen over hun plannen voor de hypotheekrenteaftrek en niet over hun andere beleidsvoorstellen voor de koopmarkt. Ook de huurmarkt komt er in de debatten bekaaid vanaf. Slechts drie partijen spreken kort over hun beleidsvoorstellen voor de huurmarkt terwijl de meeste partijen in hun verkiezingsprogramma's een uitgebreide visie presenteren op de huurmarkt. Bovendien werken partijen hun beleidsvoorstellen vaak niet uit in de verkiezingsdebatten. Het blijft vaak bij het benoemen van maatregelen. Terwijl juist voor een ingewikkeld thema als de woningmarkt een uitgebreidere toelichting toegevoegde waarde zou hebben.

8.3 Inbreng van politieke opposenten

Stabiliteit en duidelijkheid

Kritiek van politieke opposenten richt zich voornamelijk op de stabiliteit van de woningmarkt. Zo verwijt D66-lijsttrekker Alexander Pechtold de VVD dingen te beloven die zij niet waarmaken: "Stabiliteit op de woningmarkt creëer je niet door als VVD nu de komende jaren te beloven dat je er niks aan doet, terwijl we de afgelopen vier jaar gelukkig ook samen altijd met de VVD de hypotheekrente gemoderniseerd hebben" (Eenvandaag-debat, AVRO-TROS, 2012). VVD-lijsttrekker

Rutte beweert juist dat het voorstel van D66 om ook de hypotheekrenteaftrek ook voor bestaande gevallen aan te pakken, leidt tot onzekerheid bij gezinnen die hun financiële planning gebaseerd hebben op deze afspraak met de overheid. Wilders beweert echter dat de hypotheekrenteaftrek juist bij de VVD niet veilig zou zijn. Volgens Rutte zou ook Wilders bij de onderhandelingen in het Catshuis zijn handtekening hebben gezet onder hervormingen van de hypotheekrenteaftrek. Beide lijsttrekkers verwijten elkaar niet eerlijk te zijn. Mark Rutte zegt hierover bijvoorbeeld: "Geert wees nou eerlijk, in het Catshuis was jij compleet akkoord met dat voorstel wat nu ook door die lentepartijen is neergezet. Namelijk nieuwe gevallen vragen af te lossen en je weet het!" (Premiersdebat, RTL, 2012).

Politieke opposanten hebben verder weinig aandacht voor elkaars plannen voor de huurmarkt. Mogelijk komt dit doordat partijen ook weinig spreken over dit issue in de verkiezingsdebatten. Alleen SP-lijsttrekker Roemer benadrukt dat de VVD de subsidies van villa's belangrijker vindt dan het bouwen van betaalbare huurwoningen.

CDA en PvdA maken in de verkiezingsdebatten gebruik van doorrekeningen van het CPB om elkaars beleidsvoorstellen voor de woningmarkt te ondermijnen. Zij richten zich hiermee voornamelijk op effecten van het beleid en niet zozeer op de kernboodschap van hun opponent. Deze doorberekeningen kunnen overigens wel interessante feiten aan het licht brengen. Zo geeft PvdA-lijsttrekker Samsom in het *EenVandaag-debat* na aandringen van CDA-lijsttrekker Buma aan dat de PvdA de huizenprijzen laat dalen om de woningmarkt los te krijgen. Volgens de CDA'er gaat het om 10.000 euro extra verlies voor huizenbezitters bovenop de kosten van de economische crisis. Buma zegt het kwalijk te vinden dat het vijf minuten debatteren kost voordat Samsom de consequenties van zijn beleid onder ogen wil zien. Samsom verwijt Buma op zijn beurt dat het CDA geen lange-termijnplanning maakt waardoor mensen hun woning niet verkocht krijgen. Hierdoor zouden zij dubbele kosten moeten dragen. Naast kritiek was er ook blijk van eensgezindheid. Zo geeft Pechtold aan het eens te zijn met Van der Staaij van de SGP dat ook bestaande gevallen aangepakt dienen te worden. De D66'er geeft hierbij wel direct aan dat het een unicum is dat hij het eens is met Van der Staaij.

Samenvattend kan gesteld worden dat partijen het grotendeels met elkaar eens lijken te zijn op dit thema. Hierdoor worden verschillen voornamelijk benadrukt op basis van CPB-cijfers. Dit maakt de debatten lastig te volgen. Wel leggen de doorrekeningen bloot dat er in de verkiezingsprogramma's cruciale informatie ontbreekt. Zo geeft de PvdA niet aan dat zij de huizenprijzen wil laten dalen om zo de woningmarkt los te trekken.

8.4 Inbreng van journalisten

Journalisten geven tijdens de verkiezingsdebatten geen inhoudelijke duiding aan de beleidsvoorstellen van partijen voor de woningmarkt. Alleen Ferry Mingelen zegt in het *Slotdebat* verbaasd te zijn dat de VVD-lijsttrekker Markt Rutte het behoud van de hypotheekrenteaftrek voor bestaande gevallen niet benoemt als het belangrijkste punt uit het VVD programma:

Ik was even verbaasd als ik hoor, bij u meneer Rutte, want ik meende recent gelezen te hebben dat u aan het onaangetast laten van de hypotheekrenteaftrek voor bestaande gevallen dat u daar heel veel prioriteit aan geeft. Ik zag zelfs: Rutte garandeert hypotheekrenteaftrek. Dat heb ik verkeerd begrepen? (Slotdebat, NOS, 2012)

Mingelen lijkt Rutte hier tot het formuleren van een breekpunt te willen verleiden waarmee de nadruk op het formatieproces wordt gelegd.

8.5 Nabeschouwingen

In de nabeschouwingen is er maar zeer beperkt aandacht voor de beleidsvoorstellen van de partijen voor de woningmarkt. Debatfragmenten over de woningmarkt worden in de directe nabeschouwingen alleen gebruikt om te discussiëren over de verhoudingen tussen partijen en debatstrategieën. Ook in de kranten is de aandacht hoofdzakelijk beperkt tot beschrijvingen van aanvallen die partijen over en weer plaatsen. Alleen *de Telegraaf* schrijft met enig ongenoegen over beleidsvoorstellen van de PvdA voor de woningmarkt: “Wij trekken de woningmarkt los door de prijzen iets te laten dalen’, zo probeerde hij de zaak te bagatelliseren. Met dat iets, terwijl het om EUR 10.000 gaat, sloeg Buma hem om de oren” (Telegraaf, 2012, 7 september, p.7). Deze evaluatie is echter vrij impliciet en is wederom geen diepgaande journalistieke duiding.

8.6 Conclusie

Op basis van de resultaten kan geconcludeerd worden dat partijen over het algemeen van mening zijn dat hervormingen van de koop-en huurmarkt nodig zijn. Partijen verschillen wel aanzienlijk in hoe ver zij willen gaan bij deze hervormingen. Vooral de aanpak van de hypotheekrenteaftrek vormt een gevoelig punt. Wanneer het gaat over de huurmarkt zien we dat voornamelijk de PVV, SP en de PvdA zich hard maken voor betere sociale woningbouw.

In de verkiezingsdebatten is er echter weinig aandacht voor de beleidsvoorstellen van politieke partijen voor de huurmarkt. De aandacht gaat voornamelijk uit naar wat partijen willen met de hypotheekrenteaftrek. Andere beleidsvoorstellen voor de koopmarkt worden ook nauwelijks besproken. Door de beperkte tijd die aan het thema wordt besteed en de sterke focus op de hypotheekrenteaftrek, gaat voor de kiezer veel relevante informatie verloren. Vooral kiezers die zich bevinden op de huurmarkt worden slecht bediend.

Commentaren van politieke opposanten richten zich voornamelijk op de negatieve effecten van het beleid van hun concurrenten. Hierbij gebruikt CDA-lijsttrekker doorberekeningen van het CPB om aan PvdA-lijsttrekker te ontfutselen dat zijn partij de huizenprijzen laat dalen om de woningmarkt uit het slop te trekken. Dit voornemen staat niet in het verkiezingsprogramma van de PvdA. Hoewel CPB-cijfers de debatten vrij ingewikkeld maken, kunnen ze wel interessante feiten onthullen die voor de kiezer belangrijk zijn om te weten. In de debatten worden ze echter vrij selectief gebruikt, namelijk om het beleid van concurrenten in een slecht daglicht te stellen. Verder maken politieke opposanten elkaar vooral verwijten over eerlijkheid en betrouwbaarheid.

Journalisten spelen tijdens de verkiezingsdebatten geen opvallende rol. Ook in de nabeschouwingen geven journalisten en inhoudelijke commentatoren geen inhoudelijk commentaar op de beleidsvoorstellen van partijen. Inhoudelijke debatfragmenten worden alleen besproken in een niet-inhoudelijke context waarbij voornamelijk aandacht is voor de verhoudingen tussen partijen en debatstrategieën. Er gaat dus niet alleen politiek relevante informatie verloren maar de politieke inhoud wordt in nabeschouwingen ook sterk versimpeld.

9. Conclusie en Discussie

De inhoudelijkheid van politieke verslaggeving, en vooral het vermeende gebrek hieraan, wordt al langere tijd in de wetenschap bediscussieerd. Hoewel eerdere onderzoeken naar framing claimen dat er sprake is van een gestage afname of versimpeling van de politieke inhoud, is er eigenlijk maar weinig bekend over hoe de uitspraken van politici in verkiezingsdebatten zich verhouden tot de uitgebreide beleidsvoorstellen die partijen in hun verkiezingsprogramma's doen. Daarom is er in dit onderzoek gezocht naar een antwoord op de vraag: *'Hoe werden beleidsvoorstellen uit verkiezingsprogramma's geframed door politici en journalisten in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen tijdens de verkiezingscampagne van 2012?'* In dit hoofdstuk wordt een antwoord geformuleerd op deze hoofdvraag en worden de onderzoeksresultaten verbonden aan wat bekend is uit eerdere onderzoeken. Eerst worden kort de belangrijkste resultaten van het onderzoek samengevat.

9.1 Resultaten

Het onderzoek is gestart met de aanname dat de verkiezingsprogramma's de inhoudelijke insteek zouden vormen voor de verkiezingen. Op basis van dit onderzoek lijkt de rol van de verkiezingsprogramma's in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen echter beperkt. Hierdoor treden regelmatig verschillen op in framing in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen ten opzichte van de partijprogramma's. Hier zijn acht redenen voor aan te dragen.

Ten eerste lijken de verkiezingsprogramma's van veel partijen op elkaar. Partijen bespreken in hun verkiezingsprogramma's op grote lijnen meestal dezelfde thema's en doen vaak zeer vergelijkbare beleidsvoorstellen. Dit leidt er toe dat partijen, naarmate zij meer op elkaar lijken, zich in verkiezingsdebatten steeds sterker richten op de details van de verkiezingsprogramma's van hun concurrenten dan op de kernboodschap. Partijen maken hierbij vaak gebruik van doorberekeningen van de partijprogramma's van het Centraal Planbureau (CPB) om de negatieve aspecten van de beleidsvoorstellen van hun concurrenten te benadrukken. Dit maakt de debatten vaak technisch en moeilijk te volgen. De kritiek staat vaak ook in schel contrast met de positief ingestoken verkiezingsprogramma's die onderling grote overeenkomsten vertonen.

Dat in de verkiezingsdebatten wordt afgeweken van de verkiezingsdebatten kan ten tweede worden verklaard doordat in de verkiezingsdebatten voor een belangrijk deel wordt gesproken over eerder gevoerd beleid in plaats van de beleidsvoorstellen die partijen doen voor de aankomende kabinetsperiode. Vooral politieke opposanten benadrukken in de verkiezingsdebatten vaak de gebreken van eerder gevoerd beleid van hun concurrenten. Deze kritiek richt zich voornamelijk op het gevoerde beleid door voormalig coalitiepartners VVD en CDA en op de beleidsmaatregelen die werden ingevoerd door de partijen die deelnamen aan het Lenteakkoord.

Ten derde is de spreektijd die partijen toegewezen krijgen in de verkiezingsdebatten om hun beleidsvoorstellen te bespreken, beperkt. Hierdoor krijgen partijen niet de kans om al hun beleidsvoorstellen te benadrukken maar zullen zij een keuze moeten maken. Dit geldt in het bijzonder voor de kleinere partijen die aanzienlijk minder vaak de kans krijgen om over hun beleidsvoorstellen te vertellen dan grote partijen. De beperkte spreektijd heeft wel als voordeel dat lijsttrekkers gerichter beleidsvoorstellen benadrukken, hierdoor ontstaan er in de debatten duidelijkere verschillen tussen partijen dan op basis van de verkiezingsprogramma's.

De vierde reden waarom verkiezingsprogramma's beperkt van belang zijn, is dat lijsttrekkers in de verkiezingsdebatten beleidsvoorstellen benadrukken voor de issues waarop zij al een goede reputatie hebben. Zo spreekt de VVD bijvoorbeeld in de verkiezingsdebatten veel over het op orde brengen van de overheidsfinanciën en benadrukt de SP in veel debatten het belang van sociale zekerheid. Dat partijen in verkiezingsdebatten gerichter beleidsvoorstellen benadrukken, lijkt er toe te leiden dat partijen vooral hun oude 'stokpaardjes' berijden. Hierdoor worden de beleidsvoorstellen van partijen in verkiezingsdebatten vaak sterk vernaauwd ten opzichte van de verkiezingsprogramma's van partijen. Deze hebben namelijk een veel breder karakter.

Ten vijfde wordt niet alleen de aandacht voor bepaalde beleidsvoorstellen in verkiezingsdebatten sterk geconcentreerd, ook gebeurt het dat beleidsvoorstellen in de verkiezingsdebatten veranderd zijn ten opzichte van de verkiezingsprogramma's. Een duidelijk aanwijsbare verklaring hiervoor is dat sommige beleidsvoorstellen die partijen in hun verkiezingsdebatten doen, op basis van effectberekeningen van het CPB niet langer realistisch blijken te zijn. Hierdoor zijn partijen genoodzaakt om hun posities over koopkrachtverbetering in 2013 te herzien.

Als zesde reden zien we dat partijen in verkiezingsdebatten soms een negatievere insteek kiezen dan we terugzien in de verkiezingsprogramma's. Dit geldt met name voor het thema Europa. Ook doen partijen in sommige gevallen beleidsvoorstellen tijdens de verkiezingsdebatten die niet terug te vinden zijn in hun verkiezingsprogramma's. Deze verschillen zijn meest waarschijnlijk te duiden als strategische overwegingen van partijen om de kiezer voor zich te winnen.

De zevende reden waarom partijprogramma's beperkt relevant zijn, is dat journalisten de afwijkende beleidsvoorstellen van politici niet toetsen aan de verkiezingsprogramma's van partijen. Zelfs wanneer het op basis van het verkiezingsprogramma van de VVD duidelijk is dat de partij in tegenstelling tot wat Rutte beweert, wel voor een verhoging van het eigen risico in de zorg is, weerspreken journalisten dit niet. Hierdoor blijft het voor de kiezer onduidelijk wie er gelijk heeft. De verkiezingsprogramma's lijken dan ook geen belangrijke rol te spelen voor journalisten wanneer het gaat om het geven van duiding aan de verkiezingscampagne en we kunnen ons afvragen hoe ver de politieke kennis van journalisten in deze gevallen reikt. Journalisten zijn in elk geval zeer

terughoudend in het geven van inhoudelijke duiding aan de beleidsvoorstellen van politici en beperken zich tijdens de verkiezingsdebatten dan ook voornamelijk tot het aandragen van de debatthema's, het verdelen van de spreektijd, het stellen van (kritische) vragen en het concretiseren of samenvatten van antwoorden. Alleen in het *Carré-debat* treedt de journalistiek meer op de voorgrond. Journaliste Petra Grijzen onderwerpt de lijsttrekkers aan een pittig één-op-één interview maar ook zij trekt geen inhoudelijke conclusies over de beleidsvoorstellen van politici.

Ten slotte hebben journalisten in plaats van voor beleidsvoorstellen, vooral aandacht voor de vraag wie het goed deed in het debat en wie teleurstelde, conflicten tussen partijen, strategische overwegingen, coalitievorming en peilingen. In de nabeschouwingen van verkiezingsdebatten worden inhoudelijke beleidsvoorstellen van politici door journalisten dan ook hoofdzakelijk in deze context besproken. Zeer zelden worden in de verkiezingsdebatten gedane uitspraken inhoudelijk beschouwd en geduid in de bredere beleidsmatige context. Politici die in de nabeschouwingen optreden als commentatoren zijn wel eerder geneigd om een inhoudelijke mening te formuleren over de beleidsvoorstellen van politieke partijen. Deze meningen komen echter vaak sterk overeen met hun eigen politieke overtuiging en worden door journalisten dan ook weggezet als 'politiek gekleurd'. Politici worden er zelfs op gewezen dat het doel van de nabeschouwingen is om de presentatie van lijsttrekkers te analyseren. Concluderend kan gesteld worden dat de politieke inhoud in nabeschouwingen sterk versimpeld wordt ten opzichte van de verkiezingsprogramma's- en debatten.

9.2 Discussie

De resultaten uit dit onderzoek komen overeen met eerdere onderzoeken naar framing van politieke berichtgeving door journalisten en politieke partijen. Deze bevindingen passen in het door onderzoekers beschreven veranderende medialandschap waarin de media steeds meer via haar eigen logica is gaan werken. In deze paragraaf zal dieper worden ingegaan op hoe we de onderzoeksresultaten kunnen duiden ten opzichte van deze eerdere bevindingen.

In de theorie is beschreven dat politieke partijen hun beleidsvoorstellen op een voor de kiezer aannemelijke wijze trachten te framen om zo publieke steun te winnen (Miller & Parnell, 2001). Uit dit onderzoek blijkt dat partijen dit onder andere doen door in de verkiezingsdebatten de nadruk te leggen op issues waar zij reeds een gunstige reputatie op hebben. Volgens de issue-ownership theorie (Petrocik, 1996) kan het een partij electoraal voordeel opleveren wanneer issues de berichtgeving domineren waar een partij door kiezers mee geassocieerd wordt. Daarnaast zien we dat politieke partijen ook politieke steun trachten te winnen voor hun beleidsvoorstellen door de negatieve aspecten van de beleidsvoorstellen van hun concurrenten te benadrukken. Hoewel dit soort negatieve campagnes vaak niet wordt verwacht in coalitiestelsels (Van der Eijk, 2000), vinden

Brants en Van Praag (2005) dat harde aanvallen door partijen niet langer uitgesloten lijken in de Nederlandse campagnecultuur. Hoewel de onderzoeksresultaten van Brants en Van Praag (2005) werden verzameld in een periode waarin de toon van het politieke debat voor Nederlandse begrippen uitzonderlijk hard was, lijkt het zogenoemde *negative campaigning* dus geen uitzondering te zijn geweest in de politieke campagnes van 2002 en 2003.

Waar politieke partijen hun framing-inspanning richten op het winnen van kiezers, zouden journalisten politieke berichtgeving vooral op een zo aantrekkelijk mogelijke wijze willen framen om zo de kiezer aan zich te binden (Strömbäck, 2008; Brants & Van Praag, 2005). Dit komt sterk overeen met de bevindingen van eerder onderzoek naar medialogica in verkiezingscampagnes (Brants & Van Praag, 2005; Groen & Van der Zwan, 2005; Heijting & De Haan, 2005) en in verkiezingsdebatten (Ruigrok et al., 2012; Van Praag & Geijtenbeek, 2005), waar gesteld wordt dat journalisten steeds meer aandacht hebben voor de vorm van het debat in plaats van de politieke inhoud. Op basis van dit onderzoek lijkt dit in het bijzonder te gelden voor de nabeschuivingen van verkiezingsdebatten. En hoewel de verkiezingsdebatten onomstotelijk kenmerken van medialogica hebben, zoals aandacht voor het persoonlijke gezicht van de lijsttrekkers, peilingen en strategische overwegingen, is het twijfelachtig of we ook echt kunnen spreken van een teloorgang van de politieke inhoud. Het informatieve gehalte varieert per debat, maar in de meeste verkiezingsdebatten overheerst de aandacht voor inhoudelijke onderwerpen. Bovendien kunnen de verkiezingsdebatten de kiezer inzicht bieden in de verschillen tussen partijen. Dit onderscheid is vaak juist moeilijk te maken op basis van de verkiezingsprogramma's.

Zoals beschreven is, zien we de kenmerken van medialogica vooral terug in de nabeschuivingen van de verkiezingsdebatten. Hierin domineert ook duidelijk de aan medialogica gerelateerde interpreterende journalistieke stijl (Djerf-Pierre & Weibull, 2008; Patterson, 1993). Journalisten treden in de nabeschuivingen namelijk op als experts en commentatoren en geven hierbij hun eigen interpretaties aan het debat. Dit geeft de journalisten de mogelijkheid om de berichtgeving achteraf op een manier te framen die niet mogelijk is bij een meer beschrijvende journalistieke stijl (Patterson, 2000). Hoewel sommige onderzoekers reframing van politieke boodschappen zien als een aan de journalistiek gebonden taak om de voorgekookte boodschappen van de PR-industrie te begrijpen, te conceptualiseren en om te vormen voor de lezer (Castello & Montagut, 2011), lijken journalisten maar zeer beperkt invulling te geven aan deze duidende rol. Journalisten hebben in hun rol als commentator namelijk vooral aandacht voor de vorm van het debat en niet zozeer voor de politieke inhoud. Dit soort achteraf aangeboden interpretatiekaders zouden volgens Van Praag en Geijtenbeek (2005) echter wel een grote rol spelen bij het definiëren van de politieke campagne. Nu uit dit onderzoek blijkt dat deze interpretatiekaders eigenlijk niet of nauwelijks zijn gestaafd op de beschouwing van beleidsvoorstellen maar vooral op vorm, kunnen we

vraagtekens plaatsen bij deze rol van de journalistiek bij het electorale proces.

Het is echter niet afdoende om hierbij enkel de rol van de journalistiek in beschouwing te nemen. Onderzoeken naar de mediatisering van de politiek (Strömbäck, 2008) en medialogica (Ruigrok et al., 2012, Brants & Van Praag, 2005) veronderstellen namelijk dat er sprake is van een zichzelf versterkend proces, waarbij de politiek zich steeds verder aanpast aan de steeds dominantere werkwijze van de media. Deze dynamiek wordt in de hand gewerkt doordat politici voor het bereiken van de kiezer in grote mate afhankelijk zijn van de media (Strömbäck, 2008). In de resultaten van dit onderzoek zien we deze aanpassing van de politiek aan de werkwijze van de media ook in zekere mate terug. Zo vatten politici bijvoorbeeld hun beleidsvoorstellen in korte bondige soundbytes, stemmen zij over zwart-wit stellingen en spelen zij geregeld hard op de man. Maar anderzijds verzetten lijsttrekkers zich ook tegen de logica van de media. Politici laten zich namelijk lang niet altijd verleiden tot een kort antwoord wanneer het gaat over ingewikkelde beleidsthema's, weigeren zij breekpunten te formuleren en gaan zij ook niet altijd mee in speculaties over de formatie.

Hoewel beleidsvoorstellen voor politieke partijen op basis van deze onderzoeksresultaten nog wel een belangrijke rol lijken te spelen, zou de politiek wel kunnen reflecteren op de wijze waarop zij hierover spreken in verkiezingsdebatten. Zo is het de vraag of het voor de kiezer niet nuttiger zou zijn als partijen zich in hun verkiezingsdebatten zouden richten op meer wezenlijke verschillen tussen beleidsvoorstellen dan op cijfermatige details die voor de kiezer toch niet te valideren zijn. Dit probleem lijkt echter lastig op te lossen omdat veel grote (midden)partijen zich in de afgelopen decennia hebben ontwikkeld tot zogenoemde catch-all partijen die beleidsmatig steeds meer op elkaar zijn gaan lijken (Krouwel, 1996). Waarschijnlijk is dit ook de reden dat partijen verkiezingsdebatten snel grijpen naar CPB-cijfers om zich te onderscheiden van hun politieke opposenten. Mogelijk vormen de hier aangekaarte problemen met het voeren van debatten over beleidsvoorstellen een oorzaak voor de gesignaleerde toename van personalisering in de Nederlandse politiek (Van Santen, 2012). Het is goed mogelijk dat partijen allang niet meer voornamelijk inzetten op beleidsvoorstellen om de kiezer te overtuigen, maar vooral op politieke persoonlijkheden. Dit sluit goed aan bij het idee dat de maatschappij is veranderd in een toeschouwersdemocratie (De Beus, 2011) waarbij er meer aandacht is voor ontwikkelingen in de media dan voor verkiezingsprogramma's.

Reflecterend op het onderzoek kunnen we dan ook vraagtekens plaatsen bij de juistheid van de stelling dat de beleidsvoorstellen die partijen in hun verkiezingsprogramma's doen, de inzet voor de verkiezingen vormen. Zowel politieke partijen als journalisten lijken niet of amper consequenties te verbinden aan wat er in verkiezingsprogramma's wordt geschreven. We zouden dan ook kunnen stellen dat het idee dat in deze master thesis is gewekt dat de beleidsvoorstellen van partijen een

belangrijke richtlijn zouden zijn voor de electorale keuze van de burger, vooral een normatief idee is. We kunnen op basis van dit onderzoek echter niet uitsluiten dat de verkiezingsprogramma's voor de partijen zelf wel een belangrijk startdocument vormen voor de verkiezingen, waarin tevens de kernwaarde van de partij ligt besloten. Maar in de verkiezingsdebatten zijn ze in ieder geval minder belangrijk.

9.3 Vervolgonderzoek

Er is nog maar weinig kwalitatief onderzoek gedaan naar framing van beleidsvoorstellen in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen, terwijl dit onlosmakelijk onderdeel is van de discussie die in de wetenschap gevoerd wordt over de vermeende teloorgang van de politieke inhoud. Het zou dan ook interessant zijn om een longitudinaal onderzoek uit te voeren naar framing van beleidsvoorstellen. Hierdoor kunnen campagneoverstijgende trends gesignaleerd worden. Hierbij zou in het bijzonder aandacht besteed kunnen worden aan medialogica en de hierbij veronderstelde zelfversterkende dynamiek tussen politiek en journalistiek in verkiezingsdebatten en nabeschouwingen. Op basis van dit onderzoek is namelijk niets te zeggen over de ontwikkelingen in de mate van aanpassing van de politiek aan de werkwijze van de media in verkiezingsdebatten.

Ten tweede is het interessant om verder onderzoek te doen naar de discrepantie die lijkt te bestaan tussen de beleidsvoorstellen die partijen in hun verkiezingsprogramma's doen en die zij uiteindelijk in de verkiezingsdebatten presenteren. Het zou interessant zijn om politieke partijen en journalisten aan het woord te laten over de redenen waarom deze verschillen optreden en over de eventuele strategische overwegingen die hier aan ten grondslag liggen. Ten slotte zou het interessant zijn om te onderzoeken of de voortdurende wijzigingen in de beleidsvoorstellen die politieke partijen aanbrengen, een rol spelen in het vertrouwen van burgers richting de politiek en wat dit betekent voor hun politieke betrokkenheid. Hiervoor zouden kiezers geïnterviewd kunnen worden om zo hun meningen hierover te verzamelen.

Literatuur

- Altheide, D. L. & Snow, R.P. (1979). *Media Logic*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Bennet, L. W. (1991). Toward a Theory of Press State Relations in the United States. *Journal of Communication*, 40, 103-125.
- Bennett, W. L. & Entman, R. (2001). *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Bennet, W.L. (2005). Beyond Pseudoevents Election News as Reality TV. *American Behavioral Scientist*, 49 (3), 364-378. doi: 10.1177/0002764205280919
- Benoit, W.L. (2006). *Communication in political campaigns*. New York: Lang.
- Benoit, W.L., Stein, K.A. & Hansen, G.J. (2004). Newspaper coverage of presidential debates. *Argumentation and Advocacy*, 41, 17-27. Geraadpleegd op: web.ebscohost.com
- Boeije, H. (2002). A purposeful approach to the constant comparative method in the analysis of qualitative interviews. *Quality and Quantity*, 36, 391-409. Geraadpleegd op: <http://search.proquest.com>
- Brants, K. & Van Praag, P. (2003). De media hebben het gedaan. In K. Brants & P. Praag, van (Red.), *Media en politiek in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. (pp. 1-21). Amsterdam: het Spinhuis.
- Brown, R. (2011). Mediatization and News Management in Comparative Institutional Perspective. In K. Brants & K. Voltmer (Red.), *Political communication in postmodern democracy* (pp. 59-74) Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Carré-debat [Televisie-uitzending]. (04-09-2012). *Wat kiest Nederland*. Hilversum: RTL.
- Castello, E. & Montagut, M. (2011). Journalists, reframing and party public relations consultants. *Journalism Studies*, 12(4), 506-502. doi: 10.1080/1461670X.2010.530969
- Christendemocratisch Appel (2012). *Iedereen; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.cda.nl
- ChristenUnie (2012). *Voor de verandering; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.christenunie.nl
- Cook, T. E. (1998). *Governing with the News: The News Media as a Political Institution*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Crouse, T. (1975). *Boys on the bus*. New York : Ballantine books.
- Croteau, R. D., Hoynes, W., & Milan, S. (2011). *Media/society*. (4de editie.). California: Sage Publications.

- Damore, D.F. (2004). The Dynamics of Issue Ownership in Presidential Campaigns. *Political Research Quarterly*, 57, 391–97. Geraadpleegd op: <http://www.jstor.org/stable/3219849>
- Democratisch Politiek Keerpunt(2012). *Programma Democratisch Keerpunt 2012*. Geraadpleegd op: dpk.nl
- Deuze, M. (2004). *Wat is Journalistiek?* Amsterdam: Het Spinhuis.
- De Vreese H., & Elenbaas, M. (2011). Spin and political publicity: Effects on news coverage and public opinion. In K. Brants & K. Voltmer (Red.) *Political communication in postmodern democracy* . (pp. 75-91) Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Djerf-Pierre, M. & Weibull, L. (2008). From public educator to interpreting ombudsman. Regimes of political journalism in Swedish public service broadcasting, 1925–2005. In: J.Strömbäck M. Ørsten & T. Aalberg (Red.), *Communicating Politics. Political Communication in the Nordic Countries*. (pp. 195-214). Gothenburg: Nordicom.
- Donsbach, W., & Jandura, O. (2003). Chances and Effects of Authenticity: Candidates of the German Federal Election in TV News. *International Journal of Press/Politics*, 8(1), 49– 65. doi: 10.1177/1081180X02238784
- Du Pré, R. (2012, 23 augustus). Lijsttrekkers zijn duikende Rutte beu. *De Volkskrant*. pp. 6
- D66 (2012). *En nu vooruit; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.d66.nl
- EenVandaag-debat [Televisie-uitzending]. (2012, 6 september). Hilversum: Tros/Avro.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communications*, 43(4), 51-58. DOI: 10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x
- Entman, R.M. (2010). Media framing biases and political power: Explaining slant in news of campaign 2008. *Journalism*, 11(4), 389-408. doi: 10.1177/1464884910367587
- Esser, F. (2008). Dimensions of Political News Cultures: Sound Bite and Image Bite News in France, Germany, Great Britain, and the United States. *International Journal of Press/Politics*., 13 (4), 401-428. doi: 10.1177/1940161208323691
- Farnsworth, S.J & Lichter, S.R (2007). *The Nightly News Nightmare: Network Television's Coverage of U.S. Presidential Elections, 1988–2004*. (2e editie). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Farnsworth, S.J., & Lichter, S.R. (2011) *The Nightly News Nightmare. Media Coverage of US Presidential Elections,1988–2008*, (3e editie). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Galtung, J., & Ruge, M. (1965). The structure of foreign news: the presentation of the Congo, Cuba and Cyprus crises in four Norwegian newspapers . *Journal of Peace Research*, 2(1), 64–91. doi: 10.1177/002234336500200104
- Gamson, W.A., & Modigliani, A. (1987). The Changing Culture of Affirmative Action, in: R.G. Braungart & M. M. Braungart (Red.), *Research in political sociology* (pp. 373-393).New York: De Gruyter.

- Gans, H. J. (1980). *Deciding What's News. A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Vintage.
- Glaser, B.G., & Strauss, A. (1967). *Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Washington: Sociology Press.
- Groen, M., & Zwan, van der, G. (2005) . In K. Brants & P. Praag, van (Eds.), *Media en politiek in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. (pp. 67-92). Amsterdam: het Spinhuis.
- GroenLinks (2012). *Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.groenlinks.nl
- Hallin, D. C. (1992). Sound Bite News: Television Coverage of Elections, 1968–1988. *Journal of Communication*, 42(2), 5–24. doi: 10.1111/j.1460-2466.1992.tb00775.x
- Hamilton, J.T. (2004). *All the News That's Fit to Sell*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Harcup, T. & O'Neill, D. (2010). What is news? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies*. 2(2), 261–280. doi: 10.1080/14616700120042114
- Heijting, K. & De Haan, R. (2005). In K. Brants & P. van Praag, (Red.), *Media en politiek in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. (pp. 67-92). Amsterdam: het Spinhuis
- Hodkinson, P. (2009). Grounded Theory and Inductive Research. In Gilbert, N. (Red.). *Researching Social Life*. London: Sage
- Holian, D.B. (2004). He's Stealing My Issues! Clinton's Crime Rhetoric and the Dynamics of Issue Ownership. *Political Behavior*, 26, 95–124. Geraadpleegd op : www.jstor.org/stable/4151362
- Hovland, C., Lumisdaine A. A., & Sheffield. F.D.(1949). *Experiments on Mass Communication*. Princeton: Princeton University Press.
- Jerit, J. (2008). Issue Framing and Engagement: Rhetorical Strategy in Public Policy Debates. *Political behavior*. 30(1), 1-24. Geraadpleegd op: <http://www.jstor.org/stable/40213302?seq=4>
- Kleinnijenhuis, J., & De Ridder, J.A. (1998). Issue news and electoral volatility A comparative analysis of media effects during the 1994 election campaigns in Germany and the Netherlands. *European Journal of political research*, 33, 413–437. Geraadpleegd op: <http://www.springerlink.com/content/ry1wr1bl33bqfxt0/>
- Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., De Ridder, J. A., Van Hoof, A. M. J., & Vliegthart, R. (2003). *De puinhopen in het nieuws. De rol van de media bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 2002*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Kleinnijenhuis, J., Van Hoof, A.M.J & Oegema, D. (2006) Negative News and the Sleeper Effect of Distrust. *Press/Politics*. 11 (2). 86-104. doi: 10.1177/1081180X06286417
- Kleinnijenhuis, J., Oegema, D. & Takens, J.H. (2007a) Personalisering van de politiek. In: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen , *Jaarboek 2007*. (pp.101-127) .

- Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd op:
<http://dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/jb-dnpp/jb07/JB07Kleinnijenhuis-incl.goedetabel-mDEF.pdf>
- Kleinnijenhuis, J. Scholten, O., Van Atteveldt, W., Van Hoof, A., Krouwel, A., Oegema, D.,...Takens, J.(2007b). *Nederland vijfstromenland*. Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker
- Koch, J. W. (1998). Political rhetoric and political persuasion: The changing structure of citizens' preferences on health insurance during policy debate. *Public Opinion Quarterly*, 62, 209–229. Geraadpleegd op: <http://www.jstor.org/stable/2749623>
- Kovach, B., & Rosensteil, T. (1999). *Warp speed: America in the age of mixed media*. New York: Century Foundation Press.
- Krouwel (1996). Partijverandering in Nederland, de teloorgang van de traditionele politieke partij? In: Documentatiecentrum Politieke Partijen, *Jaarboek 1995*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Geraadpleegd op: <http://pub.dnpp.eldoc.ub.rug.nl>
- Lee, F. L. F (2012).The life cycle of iconic sound bites: politicians' transgressive utterances in media discourses. *Media Culture Society*. 34(3), 343–358. doi: 10.1177/0163443711433668
- Lijphart, A. (1990). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*.(8^e editie). Haarlem: Becht.
- Louw, E.P.(2010). *The media and the political process*. (2e editie). Thousand Oaks, CA: Sage
- Mark Rutte en de Grieken; Commentaar. (2012, 5 september) *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd via: Lexis Nexis
- McCombs, M., & Shaw, D. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*. 36(2), 176-187. doi: 10.1086/267990
- Meerhof, R. (2012, 27 augustus). Nuance Samsom oogst waardering. *De Volkskrant*. pp. 2
- Meerhof, R. (2012, 5 september). Rutte haalt uit naar Grieken. *De Volkskrant*.. pp.5
- Meerhof, R. (2012, 7 september). In bed met Rutte, Samsom en? *De Volkskrant*. pp. 7
- Meeus, T. (2012, 23 augustus) .Samsom was het sterkst, maar wat wint hij ermee? Lijsttrekkers maken geen grove fouten in nos-debat. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd via: Lexis Nexis
- Meeus, T. (2012, 27 augustus). Wilders verwoordt de tegenstem, en dat geeft Samsom de ruimte. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd via: Lexis Nexis
- Met uitkering soms beter af. (2012, 23 augustus). *De Telegraaf*. pp. 7
- Miller, M.,& Parnell, R. B (2001). The Spiral of Opportunity and Frame Resonance: mapping the issue cycle in news and public discourse. in: S. D. Reese, O. H. Gandy Jr & A.E. Grant (Red), *Framing Public Life. Perspectives on media and our understanding of the social world*. (pp.107-121) Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nabeschouwing Carré-debat [Televisie-uitzending]. (26 augustus 2012). In: *Wat kiest Nederland*.

- Hilversum: RTL.
- Nabeschouwing EenVandaag-debat [Televisie-uitzending]. (22 augustus 2012). In: *Nieuwsuur*.
Hilversum: NOS/NRT.
- Nabeschouwing Openingsdebat [Televisie-uitzending]. (22 augustus 2012). In: *Nieuwsuur*. Hilversum:
NOS/NRT.
- Nabeschouwing Premiersdebat [Televisie-uitzending]. (04 september 2012). In: *Wat kiest Nederland*.
Hilversum: RTL.
- Nabeschouwing Slotdebat [Televisie-uitzending]. (11 augustus 2012). In: *1 voor de Verkiezingen*.
Hilversum: EO/VARA.
- Niemantsverdriet, T. (2012, 5 september). SP en PvdA strijden om linkse kiezer. *NRC Handelsblad*. pp.
1
- NOS-Journaal [Televisie-uitzending]. (23 augustus 2012). Hilversum: NOS.
- NOS-Journaal [Televisie-uitzending]. (27 augustus 2012). Hilversum: NOS.
- NOS-Journaal [Televisie-uitzending]. (05 september 2012). Hilversum: NOS.
- NOS-Journaal [Televisie-uitzending]. (07 september 2012). Hilversum: NOS.
- NOS-Journaal [Televisie-uitzending]. (12 september 2012). Hilversum: NOS.
- Openingsdebat [Televisie-uitzending]. (06 september 2012). In *Nederland Kiest*. Hilversum: NOS.
- Partij van de Arbeid(2012). *Nederland sterker & socialer; Verkiezingsprogramma 2012-2017*.
Geraadpleegd op: www.pvda.nl
- Partij voor de Dieren (2012). *Hou vast aan je idealen; Verkiezingsprogramma 2012-2017*.
Geraadpleegd op: www.pvdd.nl
- Partij voor de Vrijheid(2012). *Hún Brussel, óns Nederland; Verkiezingsprogramma 2012-2017*.
Geraadpleegd op: www.pvv.nl
- Patterson, T. E. (1993) *Out of Order*. New York: Knopf.
- Patterson, T. E. (2000) The United States: News in a free-market society. In: Gunther R and Mughan
A (Red.) *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. (pp. 241–265.) New York:
Cambridge University Press,
- Patterson, T. E. (2002). *The Vanishing Voter: Public Involvement in an Age of Uncertainty* New York:
Alfred A. Knop.
- Peilen op Samsom gericht; concurrenten pakken rijzende ster extra hard aan. (2012, 7 september).
De Telegraaf. pp. 7
- Petrocik, J. (1996). Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 case study. *American
Journal of Political Science*. 40, 825-850. Geraadpleegd op:
<http://www.jstor.org/stable/2111797>
- Petrocik, J. R., Benoit, W. L., & Hansen, G. J. (2003). Issue ownership and presidential campaigning,

- 1952–2000. *Political Science Quarterly*, 118, 599–626. Geraadpleegd op:
<http://www.jstor.org/stable/30035698>
- Premiersdebat [Televisie-uitzending]. (26- augustus-2012). In: *Wat kiest Nederland*. Hilversum: RTL.
- Protest, D.L. & McCombs, M. (1991). *Agenda Setting: Readings on Media, Public Opinion, and Policymaking*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Reich, Z. (2006). The process model of news Initiative sources lead first, reporters thereafter. *Journalism Studies*, 7(4), 497-514. doi: 10.1080/14616700600757928
- Robertson, D. (1976). *A Theory of Party Competition*. New York: Wiley.
- Ruigrok, N., Van Atteveldt W, Schaper, J., Lacor, A., Denekamp, M., Janssen, K., ...Mansell, F. (2012). Medialogica in Campagnetijd. Een analyse van de berichtgeving in de Nederlandse media tijdens de verkiezingscampagne van 2012. *De Nieuwsmonitor*. Geraadpleegd op:
www.nieuwsmonitor.net/d/184/medialogica_pdf
- Rutte geeft Grieken niets meer; VVD-leider verrast vriend en vijand met: Genoeg is genoeg. (2012, 5 september) *De Telegraaf*. Geraadpleegd via: Lexis Nexis
- RTL Nieuws [Televisie-uitzending].(23 augustus 2012). Hilversum: RTL.
- RTL Nieuws [Televisie-uitzending] .(27 augustus 2012). Hilversum: RTL.
- RTL Nieuws [Televisie-uitzending] .(05 september 2012) Hilversum: RTL.
- RTL Nieuws [Televisie-uitzending] .(06 september 2012). Hilversum: RTL.
- RTL Nieuws [Televisie-uitzending] .(12 september 2012). Hilversum: RTL.
- Salgado, S. & Strömbäck, J. (2012). Interpretative Journalism: a review of concepts, operationalizations and key findings. *Journalism*. 13(2).144-161. doi:
 10.1177/1464884911427797
- Samsom wint lijsttrekkersdebat. (2012, 26 augustus) *De Telegraaf*. Geraadpleegd op:
www.telegraaf.nl
- Schulz, W. (2004) .Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication* 19(1), 87–101. doi: 10.1177/0267323104040696
- Simon, A. F. (2002). *The winning message: Candidate behavior, candidate discourse, and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Slotdebat [Televisie-uitzending]. (11 september 2012). In *Nederland Kiest*. Hilversum: NOS.
- Socialistische Partij(2012). *Nieuw vertrouwen; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op:
www.sp.nl
- Staatkundig Gereformeerde Partij (2012). *Daad bij het woord; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.sgp.nl
- Strömbäck, J. (2008). Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *Press/Politics* 13(3), 228-246. doi:10.1177/1940161208319097

- Strömbäck, J & Nord, L.W. (2006). Do Politicians Lead the Tango? A Study of the Relationship between Swedish Journalists and their Political Sources in the Context of Election Campaigns. *European Journal of Communication*, 21(2), 147-164. doi: 10.1177/0267323105064043
- Takens, J., Ruigrok, N., Van Hoof, A.M.J., & Scholten, O. (2010) Old ties from a new(s) perspective: Diversity in the Dutch press coverage of the 2006 general election campaign. *Communications*, 35, 417-438. doi: 10.1515/COMM.2010.022
- Van Aelst, P., Sheafer, T., & Stanyer, J. (2012). Personalization of Mediated Political Communication: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings. *Journalism: Theory, Practice Criticism*, 13 (2), 203-220. doi: 10.1177/1464884911427802
- Van der Eijk, C. (2000). The Netherlands: Media and Politics between Segmented Pluralism and Market Forces. In Gunther, R. & Mughan, A. (Red.) *Democracy and the Media: A Comparative Perspective* . (pp. 303–42) . Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Wurff, R., & Van Cuilenburg, J. (2001). Impact on Moderate and Ruinous Competition on Diversity: The Dutch television Market. *Journal of Media Economics*, 14(4), 213-29. doi: 10.1207/S15327736ME1404_2
- Van Praag, , P. & Geijtenbeek, W. (2005). Het onderschatte debat. In K. Brants & P. Praag, van (Red.), *Media en politiek in verwarring, de verkiezingscampagnes in het lange jaar 2002*. (pp. 111-132). Amsterdam: het Spinhuis.
- Vasterman, P. L. M. (2005). Media Hype: Self Reinforcing News Waves, Journalistic Standards and the Construction of Social Problems. *European Journal of Communication*. 20 (4), 508-530 doi: 10.1177/0267323105058254
- Visser, J. (2012, 12 september). Lijsttrekkers graven zich dieper in tijdens verkiezingsdebat. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op: www.vk.nl
- Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (2012). *Niet doorschuiven maar aanpakken; Verkiezingsprogramma 2012-2017*. Geraadpleegd op: www.vvd.nl
- Waldman, S. (2011). *The Information Needs of Communities: The Changing Media Landscape in a Broadband Age*. Federal Communications Commission. Geraadpleegd op: <http://www.fcc.gov/infoneeds-communities>
- Walgrave, S. & Van Aelst, P. (2006). The contingency of the mass media's political agenda-setting power: Towards a preliminary theory. *Journal of Communication*, 56, 88–109. doi: 10.1111/j.1460-2466.2006.00005.x
- Walgrave, S. & De Swert, K. (2007). Where does Issue Ownership Come From? From the Party or from the Media? Issue-party identifications in Belgium, 1991-2005. *International Journal of Press/Politics*. 12 (1), 37-67. DOI: 10.1177/1081180X06297572
- Weinig vuurwerk bij laatste debat; SP en CDA vrezten Paars kabinet na verkiezingen. (2012, 12

september). *De Telegraaf*. pp. 7

Willems, M. (2012, 6 september). EenVandaag-debat: partijen vallen Samsom aan – ‘Rutte probleem met Griekenland’. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op: www.nrchandelblad.nl

Willems, M. (2012, 11 september). Samsom houdt afstand van Roemer – harde aanvaring tussen Rutte en Wilders. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op: www.nrc.nl

Yin, R.K. (2008). *Case study Research, design and Methods*. Californië: Sage.